

Miskolci Egyetem
Gazdaságtudományi Kar
Hantos Elemér Gazdálkodás- és Regionális Tudományi Doktori Iskola

Jeneiné Gerő Henriett Emese

**A pénz- és tőkepiaci, valamint a pandémia okozta válság gazdasági hatásai
a magyar mikro-, kis- és középvállalkozások területi jellemzőire**

Doktori (PhD) értekezés

Tudományos vezető:

Dr. Kincses Áron egyetemi docens,
PhD

Doktori Iskola vezetője:

Prof. Dr. Sikos T. Tamás egyetemi tanár,
az MTA doktora

Miskolc, 2022.

*„Mindahány vívmány, mindahány
előre tett lépés a megismerésben
bátorságból, önmagunk iránti
keménységből, önmagunk iránti
tisztaságból ered.”*

Friedrich Nietzsche

Szeretteim emlékére...

Tartalomjegyzék

Összefoglaló	6
Summary	7
1. Bevezetés.....	9
1.1 A téma jelentősége, aktualitása	10
1.2 Célkitűzés és a kutatás menete	12
1.3 A kutatás módszertana	13
1.3.1 Szakirodalmi áttekintés	15
1.3.2 Kvantitatív módszerek.....	16
1.3.3 A regionális tudományról.....	17
1.3.4 A Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet kutatómunkájáról	18
1.4 A dolgozat felépítése	19
2. A kutatási témához kapcsolódó szakirodalmi feldolgozás	20
2.1. A magyarországi területi egyenlőtlenségek alakulásáról	20
2.2. A versenyképességről	25
2.3. A KKV definícióról és annak fejlődéséről	27
2.4. Összefoglaló megállapítások	30
3. A kutatás hipotézisei és alkalmazott módszerek.....	31
4. A vizsgált válságok bemutatása, kezelésük	35
4.1. Pénz- és tőkepiaci válságról	36
4.1.1. A gazdasági – pénzügyi válság kronológiája, legfőbb állomások.....	36
4.2. A pandémia okozta jelenkori válságról	39
4.2.1. A pandémia okozta válság kronológiája, a legfontosabb állomások.....	39
4.3. A vizsgált válságok alatt alkalmazott válságkezelő intézkedésekről	41
4.3.1. A 2008-as válság alatt Magyarországon alkalmazott válságkezelő intézkedések .	42
4.3.2. A pandémia által okozott válság során alkalmazott legfontosabb hazai gazdaságvédelmi intézkedések	44
4.3.3. A vizsgált válságok jellemzőinek összefoglalása.....	48
4.4. A vállalkozások legfontosabb jellemzői a vizsgált válságok idején.....	51
4.5. A hazai KKV szektor legfontosabb területi jellegzetességeiről	55
4.6. Összefoglalás-konklúziók.....	60
5. A kutatás empirikus bázisa	61
5.1. A hazai KKV-k árbevételének járási szintű elemzése	61
5.1.1. A KKV-k árbevételének 2020. évi eloszlása a járások között	62
5.1.2. A KKV-k árbevételének járási szintű alakulása 2008-hoz képest	64

5.1.3.	A KKV-k árbevételének alakulása szempontjából legmeghatározóbb nemzetgazdasági ágak.....	65
5.1.4.	A KKV-k árbevétele szempontjából legnagyobb növekedést mutató nemzetgazdasági ágak 2008-ról 2020-ra.....	67
5.1.5.	A KKV-k árbevételének nemzetgazdasági ágak szerinti területi egyenlőtlenségi vizsgálatai 2008 és 2020 között	68
5.1.6.	A KKV-k árbevételének nemzetgazdasági ágak szerinti területi autokorrelációs vizsgálatai	73
5.1.7.	A tényezőkre bontás módszere a KKV-k árbevételének alakulásában	77
5.1.8.	Összefoglaló megállapítások.....	80
5.2.	Gazdasági erőterek vizsgálata	81
5.2.1.	Regressziós megközelítés alkalmazása	82
5.2.2.	Összefoglaló megállapítások.....	84
5.3.	Térbeli folyamatok elemzése.....	85
5.3.1.	Az egyes nemzetgazdasági ágak súlypontjai Budapesthez képest, és a standard távolságok	86
5.3.2.	Összefoglaló megállapítások.....	87
5.4.	Versenyképességi elemzések.....	88
5.4.1.	Tényezőkre bontás módszere	89
5.4.2.	Összefoglaló megállapítások.....	92
5.5.	Területi koncentrációs vizsgálatok	92
5.5.1.	Abszolút koncentrációs vizsgálatok	93
5.5.2.	Relatív koncentrációs vizsgálatok	96
5.5.3.	Összefoglaló megállapítások.....	101
5.6.	A világvárvány és a hazai turisztikai térségek problémái	102
5.6.1.	Összefoglaló megállapítások.....	106
6.	Összefoglalás	107
6.1.	Az empirikus kutatási eredmények alfejezetenként történő összefoglalása	107
6.1.1.	A hazai KKV-k árbevételének járási szintű elemzéseinek eredményei	107
6.1.2.	A gazdasági erőterek vizsgálata során tett megállapítások	108
6.1.3.	A térbeli folyamatok elemzéséhez kapcsolódó eredmények.....	108
6.1.4.	A versenyképességi elemzések eredményei.....	109
6.1.5.	A területi koncentrációs vizsgálatok eredményei.....	109
6.1.6.	A hazai turisztikai térségek problémáival kapcsolatos eredmények	109
6.2.	A kutatás hipotézisek mentén történő összefoglalása.....	110
6.3.	Következtetések, javaslatok.....	113
6.3.1.	Az eredmények hasznosítása.....	113
6.3.2.	A kutatás folytatása.....	116

7.	Irodalomjegyzék	117
7.1.	Jogszabályi hivatkozások:	125
7.2.	Táblázatok jegyzéke	126
7.3.	Ábrák jegyzéke	127
8.	Témavezető ajánlása	128
9.	Tudományos publikációk listája	130
10.	Mellékletek	132
11.	Köszönetnyilvánítás	142

Összefoglaló

Doktori disszertációm keretében a 2008-as pénz- és tőkepiaci válság, valamint a 2020. évben kezdődött pandémia okozta járvány által kiváltott gazdasági válság hatásait ismertetem a hazai mikro-, kis- és középvállalkozásokra (továbbiakban: KKV vagy mikro-, kis- és középvállalkozások) és azok térszerkezetére irányulóan. Mivel a gazdaság szereplőinek és a háztartásoknak a döntésein alapszik egy-egy régió fejlődése, ezért kutatásom középpontjában ezen szereplők, nevezetesen a hazai mikro-, kis és közepes méretű vállalkozások és azok gazdasági teljesítményének, térszerkezetének vizsgálata áll. Elemzéseim járási szintre koncentrálódnak. Igaz ugyan, hogy a KKV-k nem hoznak létre semmilyen térszervezési egységet, ezért bármilyen térfelosztásban vizsgálhatók (a települési szinttől egészen világszintig), ugyanakkor a KKV-k gazdasági mutatóit alacsonyabb térségi szintű vizsgálatnak kívántam alávetni, ezzel is emelve a doktori értekezésem újszerűségét. Kutatásom idődimenziója a 2008-as pénz- és tőkepiaci válságtól kezdődik és a napjainkban, a hétköznapi nyelven csak COVID járvány néven 'elhíresült' és ezen pandémia által kiváltott gazdasági válsággal zárul. Doktori értekezésem végéhez közeledve, 2022 első negyedévére Magyarországon – leginkább az oltásoknak köszönhetően – a járvány lecsengőben van, ugyanakkor a világnak máris újabb nehézségekkel kell szembenéznie, mégpedig az orosz-ukrán háború okozta gazdasági sokkal. A markánsan megugró infláció, az általános tőzsdei áresés, a dollárhoz viszonyított általánosan jellemző leértékelődés, a globális ellátási-szállítási láncok (energia, élelmiszer, nyersanyag, alkatrészek) bizonytalanává válása, nehezen prognosztizálható gazdasági pályára kényszerítik a világgazdaságot és ezen belül a magyar gazdaságot, és a hazai vállalkozások gazdasági teljesítményét. A téma kutatása azonban már túlmutat jelen doktori értekezésem keretein, az ezzel kapcsolatos elemzés és hatásvizsgálat talán már egy következő publikációm témája.

Kutatásom fő célja tehát annak vizsgálata, hogy a hazai mikro-, kis- és középvállalkozásokra, azok gazdasági teljesítményére milyen hatást gyakoroltak és gyakorolnak az általam vizsgált válságok. A fő cél mellett további célokat is meghatároztam, többek között annak vizsgálatát, hogy melyek voltak az egyes válságok által leginkább sújtott hazai járások, az egyes válságok hogyan befolyásolták a KKV-k és azok gazdasági teljesítménye tekintetében a területi egyenlőtlenségek alakulását és hogyan változott ez a vizsgált évek során. Csoportosíthatóak-e a hazai járások és kirajzolnak-e bármiféle térbeli mintázatot? Azok gazdasági erejét mennyiben befolyásolják a strukturális és az ettől független lokális tényezők? Végül, de nem utolsósorban célul tűztam ki annak vizsgálatát is, hogy a hazai járások közül melyek a versenyképesebb és kevésbé versenyképes járások és ez hogyan változott az általam vizsgált válságok idején.

Értekezésemben a kutatás céljainak meghatározását a kutatás módszertanának részletes ismertetése követi, amely a dolgozat elméleti részébe vezet át. Ebben a fejezetben rávilágítok az európai mikro-, kis- és középvállalkozások kiemelt gazdasági szerepére, bemutatva a KKV-k térségek felzárkóztatásában betöltött szerepét, jelentőségét, képet adok továbbá az európai és hazai KKV-k alapvető jellemzőiről és helyzetéről. A dolgozat elemzési fejezeteiben bemutatom a vizsgált válságok hazai KKV-ra, azok gazdasági teljesítményére gyakorolt hatásait, és a KKV-k gazdasági teljesítményén keresztül a válságok által leginkább érintett nemzetgazdasági ágakat és járásokat. Vizsgálom a Magyarországon működő KKV-k területi jellegzetességeit, annak változásait, választ keresve a következő kérdésekre: mennyire koncentráltan vannak jelen Magyarországon a KKV-k, hogyan változott területi eloszlásuk 2008-óta, milyen területi hatása van a válságoknak a KKV-k számára, árbevételére, hozzáadott értékére, az itt foglalkoztatottak létszámára, azaz gazdasági teljesítményére, illetve mely térségek tekinthetők a KKV-k szempontjából sérülékenyek térségeknek. A dolgozatom elemzési részében a hazai járásokban működő KKV-k gazdasági teljesítményén keresztüli területi egyenlőtlenségének vizsgálatát helyeztem a középpontba, különböző, a területi egyenlőtlenségek mérésére

alkalmazott olyan módszerek segítségével, mint a Lorenz-görbék (Lorenz, 1905), a Lorenz-görbéhez kapcsolható relatív koncentrációs együttható és a területi egyenlőtlenségek mérésére szolgáló Hoover index, továbbá a koncentrációk konkrét mérőszámmal történő vizsgálatára a Gini-index és a Hirschland-Herfindal index. A hazai térszerkezet bemutatására, a térbeli folyamatok elemzésére a súlypontmódszert alkalmazom, a gazdasági erőterek vizsgálatára a Nemes Nagy féle regressziós megközelítés, a tényezőkre bontás módszerét. (Nemes Nagy, 2009). A területi autokorreláció jelenségét (Dusek, 2004) a Moran-féle I mérőszámmal vizsgálom. Dolgozatomban megfogalmazom azt a kérdést is, hogy mennyiben területi, regionális a mikro-, kis- és középvállalkozások legfontosabb jellemzőinek, gazdasági teljesítményének eltérő területi differenciáltsága. Annak érdekében, hogy erre a kérdésre választ kapjak a térbeliség és más, ún. strukturális tényezők hatásainak szemléltetésére a shift-share elemzést alkalmazom (Kiss, 1998). A módszer segítségével kimutatható, hogy egy-egy járás nem kizárólag a gazdaság ágazati szerkezetének javításával dinamizálható, hanem a lokális adottságokat is figyelembe vevő átalakítással, hiszen a fejlettség vagy a fejlődési ütem e kettő tényező eredőjeként változik (Kiss, 2008).

Munkám összefoglalással zárom, amelyben annak legfontosabb megállapításait, téziseit foglalom össze, és fogalmazok meg ajánlásokat azok gyakorlati alkalmazására irányulóan.

A kutatás eredményei számos publikációban jelentek meg, elősegítve ezzel a témában folytatott további kutatást. Az eredmények további hasznosítására az oktatásban, a vállalkozás- és területfejlesztési politika, valamint a gazdaságpolitikai intézkedések megtervezése területén látok lehetőséget.

Summary

In the framework of my doctoral dissertation, I describe the effects of the 2008 financial and capital market crisis and the crises caused by the current pandemic on Hungarian micro, small and medium-sized enterprises (hereinafter: SMEs or micro, small and medium-sized enterprises) and their spatial structure. As the development of a region is based on the decisions of economic actors and households, my research focuses on the spatial structure of the Hungarian micro, small and medium-sized enterprises and their economic performance. My analyses focus on the district level. Although it is true that SMEs do not create any spatial organisation unit and can therefore be examined in any subdivision (from the municipal level to the world level), I wanted to subject the economic indicators of SMEs to a lower regional level, thus raising the novelty of my study. The period of my research begins with the 2008 money and capital market crisis and ends with the economic crisis caused and triggered by the COVID epidemic. Towards the end of my doctoral dissertation, by the first quarter of 2022, mostly due to vaccinations, the epidemic is coming to an end in Hungary, but the world is already facing new difficulties, namely the economic crisis caused by the Russo-Ukrainian war. The sharp rise in inflation, the general fall in stock prices, the general devaluation of the dollar, the uncertainty of global supply and supply chains (energy, food, raw materials, and components) are forcing the world economy - including the Hungarian economy and the economic performance of domestic enterprises - into an economic trajectory which is difficult to predict. However, the research of the topic already goes beyond the scope of my present doctoral dissertation, the analysis and impact assessment related to it will be the topic of my next publication.

The main goal of my research is therefore to examine the impact of the crises I have examined on domestic micro, small and medium-sized enterprises and their economic performance. In addition to the main goal, I also set other goals, including the examination of the Hungarian districts most affected by each crisis, how each crisis affected the development of territorial

inequalities in terms of SMEs and their economic performance, and how this changed over the years under review. Can districts be grouped and draw any spatial pattern? To what extent are their economic strength affected by structural and independent local factors? Last but not least, I aimed to examine which of the Hungarian districts are the most competitive and less competitive and how this has changed during the crises I have examined.

In my dissertation, the definition of the research goals is followed by a detailed description of the research methodology, which leads to the theoretical part of the dissertation. In this chapter, I highlight the key economic role of European micro, small and medium-sized enterprises, presenting the role and significance of SMEs in catching up, I also give a picture of the basic characteristics and situation of European and national SMEs. In the analysis chapters of my dissertation I present the effects of the examined crises on Hungarian SMEs and their economic performance, and through the economic performance of SMEs on the sectors and districts most affected by crises. I examine the territorial characteristics of SMEs operating in Hungary, its changes, looking for answers to the following questions: how concentrated are SMEs in Hungary, how their territorial distribution has changed since 2008, what is the territorial impact of the crises on the number of SMEs, their turnover, value added, number of employees, ie. economic performance, and which areas can be considered as vulnerable areas for SMEs. In the analytical part of my dissertation I focused on the examination of the territorial inequality of the SMEs operating in the Hungarian districts, using methods such as Lorenz curves to measure spatial inequalities (Lorenz, 1905), the relative concentration coefficient associated with the Lorenz curve and the Hoover index for measuring spatial inequalities, furthermore the Gini index and the Hirschland-Herfindal index for testing concentrations with specific measures. I use the center of gravity method to present the Hungarian spatial structure and to analyse the spatial processes, and the Nemes Nagy regression approach to break down the factors into economic factors. (Nemes Nagy, 2009). I study the phenomenon of spatial autocorrelation (Dusek, 2004) with Moran's I measure of spatial autocorrelation. In my dissertation I also formulate the question to what extent the different regional inequalities of the most important characteristics and economic performance of micro, small and medium-sized enterprises is territorial. In order to get an answer to this question, I use shift-share analysis to illustrate the effects of spatiality and other so-called structural factors (Kiss, 1998). With the help of the method, it can be shown that a district can be dynamized not only by improving the sectoral structure of the economy, but also by transforming the customer, taking into account the local conditions, since the level of development or the rate of development changes as a result of these two factors (Kiss, 2008). With the help of the method, it can be shown that each district can be dynamized not only by improving the sectoral structure of the economy, but with a transformation that also takes into account local characteristics, since development or the rate of development changes as a result of these two factors (Kiss, 2008).

I close my dissertation with a summary, in which its most important findings and theses are summarized and I give recommendations for the practical application of my findings.

The results of the research have been published in a number of publications, facilitating the further research on this topic. I see an opportunity to utilize my results and findings in the education, enterprise and regional development policy, and in the planning of economic policy measures.

1. Bevezetés

2019 decemberében ismeretlen eredetű tüdőgyulladás-járványként számoltak be a kínai egészségügyi hatóságok az Egészségügyi Világszervezetnek (WHO). A SARS-CoV-2 vírus által a COVID-19 elnevezésű betegség gyorsan terjedt, világméretű járvánnyá nőtte ki magát. A pandémiás helyzet által kialakult egészségügyi krízis kezelésére elrendelt intézkedések pedig társadalmi, gazdasági sokkot okoztak az egész világon. Értekezésem témáját pedig ebből eredően az a sajnálatos tény váltotta ki, hogy ez a gazdasági sokk visszavetette a magyar gazdaságot, a hazai vállalkozások gazdasági teljesítményét, ennek eredményeképpen pedig a hazai régiók versenyképességét is.

A járvány a világ minden országában zavarokat okozott, a gazdaság minden szegmensében és szereplőjénél; fennakadásokat okozott a termelési és értékesítési láncokban, a beszállítói hálózatoknál, a munkaerőpiacokon, megváltoztatta a lakosság és a gazdasági szereplők, így a mikro-, kis- és középvállalkozások fogyasztási és beruházási szokásait és döntéseit is. A járvány kezdetén és világméretűvé válásával szinte teljesen leállt a légi közlekedés, a turizmus, számos termelőüzem is, a vendéglátóhelyek szüneteltek és forgalmuk nullára csökkent, vagy jelentősen visszaesett.

A háztartások és a vállalkozások bevételeinek visszaesése mellett a vállalkozások profitja is jelentősen csökkent. A negatív kilátások és bizonytalanság mellett a banki hitelezési aktivitás oly módon mérséklődött, hogy a források biztosításához a bankok több fedezet, vagy magasabb intézményi kezesség bevonását tették szükségessé.

A gazdasági kilátások és finanszírozási piacon tapasztalható kedvezőtlen körülmények rendkívül gyors beavatkozást igényeltek. Olyan új, könnyen és gyorsan adaptálható finanszírozási termékekre volt szükség, amelyek a hazai, bajba jutott vállalkozások, főként a sérülékenyebb mikro-, kis- és középvállalkozások számára mielőbbi segítséget nyújtanak finanszírozási nehézségeik enyhítésében, finanszírozási problémáik megoldásában, az ott dolgozó munkahelyek megtartásában és enyhítik a pandémia okozta gazdasági válság negatív hatásait.

A pandémia okozta társadalmi-gazdasági válság kitörésével a gazdaságvédelmi intézkedések első szakasza hazánkban a 2020. március 11-én, kormányhatározattal kihirdetett vészhelyzet bejelentésével, és a Gazdaságvédelmi Akcióterv bejelentésével indult. A Gazdaságvédelmi Akcióterv kidolgozásának és végrehajtásának egyik felelőse pedig munkahelyem, az Innovációs és Technológiai Minisztérium Gazdaságstratégiáért és szabályozásért felelős államtitkársága volt.

A válság kitörését követően a kollégáim nagy része, beleértve jómagam is, a nap 24 órájában olyan intézkedések, projektek, termékek megalkotásával foglalkoztunk, amelyek az emberi élet egészségét, a családok és a hazai vállalkozások védelmét hivatottak szolgálni.

A termékek bevezetése rendkívüli gyorsasággal, a termékfejlesztés 'kötelező' lépéseit jelentősen lerövidítve, gyors szakmai helyzetértékelést követően történt, a termékek tesztelése pedig – a többi Európai Unió országához hasonlóan – már éles üzemben zajlott.

A 2008-as évben a világ már átélte egy pénz- és tőkepiaci válságot. A pénzpiaci válságot illetően az egyik legjelentősebb dátum 2008. szeptember 15-e, amikor is a Lehman Brothers csődvédelmet kért. A csődvédelem bejelentése pedig egyben szimbolikus kezdőpontja volt annak a recessziónak, amely az egész világra továbbterjedt, és olyan országok, mint Lettország, Magyarország vagy Románia nem tudták tovább finanszírozni önmagukat, így nagyon rövid idő alatt védtelenné, azaz külső segítség nélkül fizetéseképtelenné váltak volna, ami egyet jelent az államcsőddel. Ezért kellett az IMF és az EU segítségét kérniük (Miklós, 2013, p. 78.). Tulajdonképpen ez az időpont jelenti kutatásom idődimenziójának kezdetét.

Tekintettel arra, hogy jómagam már abban az időben is vállalkozásfejlesztéssel, fejlesztéspolitikával foglalkozó szakemberként dolgoztam a már említett minisztérium jogelőd intézményében, és már akkoriban is közreműködhettem a válság kezelésében, ezért

egyértelműen adódott kutatásom témájául a két válság, a válságokra adott válaszok különböző szempontok, elsősorban hazai mikro-, kis- és középvállalkozások területi jellegzetességire gyakorolt hatásainak összehasonlítása.

1.1 A téma jelentősége, aktualitása

Mint már a bevezetőben is utaltam rá, a pénz- és tőkepiaci, mind pedig a jelenkori pandémia gazdasági következményei Magyarországon is azonnal és közvetlenül érintettek számos vállalkozást. A vállalkozások megrendelése visszaestek, profitjuk, árbevételük jelentősen csökkent, sokan csődbe mentek, azonban akadtak olyan szektorokban működő vállalkozások, amelyek jól profitálnak az egyes válságok időszakában (pl. az egészségügyi válság idején a futárszolgáltatás, on-line kiskereskedelem, gyógyszeripar), azonban más nemzetgazdasági ágakban, mint a már szintén említett vendéglátásban, idegenforgalomban tevékenykedő vállalkozásoknál az azonnali kereslet-visszaesés volt a jellemző.

Mindkettő járványban közös volt, hogy azok a globalizáció és a világot átszövő nemzetközi hálózatok eredményeként gyorsan terjedtek, a világ többi részében is, nagy pusztítást hagyva maguk mögött a gazdaság és a társadalom minden szegmensében. A válságok megjelenésével a globális világgazdaság folyamatai, jellemzői, különböző térségi szintjei alapvető változásainak lehetünk tanúi. Mind a nemzetközi kapcsolatokban, mind a világgazdasági régiók pozícióiban változások mentek és mennek végbe. Ez jelenti egyrészt a területi egységek és azon belül a vállalkozások kapcsolatrendszerének átalakulását, másrészt jelentheti Európa, és ezen belül hazánk térszerkezetének változását is.

Az általam vizsgált válságok az ország egyes területein működő mikro-, kis- és középvállalkozásokat eltérő módon és mértékben érintik. Feltételezésem az, hogy az érintettség mértéke nagyban függ attól, hogy az adott térség gazdasági-társadalmi szerkezete milyen jellemzőkkel bírt a válság előtt, illetve, hogy a válság által leginkább érintett vállalkozások mekkora súlyt, hozzáadott értéket képviseltek az egyes térségek gazdasági teljesítményében és milyen ágazatban tevékenykedtek.

A vállalkozások és azok gazdasági teljesítményének vizsgálata azért rendkívül fontos, mivel maguknak a gazdasági szereplőknek és a háztartásoknak a döntésein alapszik magának egy-egy régiónak is fejlődése. A regionális fejlődést olyan döntések szabják meg, amelyeknek elsődlegesen nem a regionális fejlődés a célja, hanem olyan egyedi célok, mint például a vállalkozások profitnövelése, az üzletbővítés, de a mikro-gazdaság szereplőin, a vállalkozókon, a különböző méretű gazdasági társaságokon (benne KKV-k), és az üzleti szolgáltató szervezetek egyedi döntésein múlik az is, hogy eszközölnék-e új beruházást, bővítik-e a foglalkoztatást a térségben és a régióban (járásban). Az egyedi döntésekben azonban a települések tulajdonságai is szerepet játszanak. A beruházók különleges jelentőséget tulajdonítanak például a helyi infrastruktúrának, az elérhető adókedvezményeknek, az általános ipari lehetőségeknek és a piacra jutás feltételeinek (a helyi piacokon kívül a szomszédos vagy más országok piaci elérhetőségének) (Enyedi, 2010., Enyedi, 1993 in: Barta et al., 2010, 401.) Egyedi döntéseiken keresztül az ország gazdasági szereplői, a KKV-k, a nemzetgazdaság gerincét alkotják, így folyamatos fejlesztésük mellett, azok vizsgálata is a regionális és a vállalkozásfejlesztéssel foglalkozó kutatások középpontban áll, belső összefüggéseik feltárásával ugyanis a fejlesztési irányok országos és lokális szintű kijelölését kellően elő lehet segíteni. (Rechnitzer, 2018).

A későbbi fejezetekben bemutatásra kerül, hogy a KKV-k szerepe és jelentősége a fentiekén kívül azért is kiemelkedő, mert a versenyszférában ők foglalkoztatják hazánkban a munkavállalók több, mint kétharmadát, és a hozzáadott érték több, mint felét állítják elő. Ugyanakkor jelentős számban beszállítói a nagyvállalatoknak, rugalmasak, gyorsabban reagálnak a kihívásokra, a gazdasági növekedés fontos potenciálját jelentik.

Összefoglalva, az általam vizsgált KKV-k nemzetközi viszonylatban általában töltenek be jelentős szerepet az egyes nemzetgazdaságok versenyszféráinak működésében, mert azok gazdasági teljesítménye, versenyképessége az egész gazdaságot determinálja¹.

A kutatási probléma felvetés a fentiek alapján abból adódik, hogy az egyes válságok hatással voltak és vannak a hazai mikro-, kis- és középvállalkozásokra, érintik azok sajátosságait, gazdasági teljesítményét, térbeli jellegzetességeit.

Doktori értekezésemben vizsgálat alá vontam a tőkepiaci válság és az egészségügyi válság idején – 2008-tól napjainkig – a hazai KKV-kat, ezen vállalkozások gazdasági teljesítményét és azok területi sajátosságait annak érdekében, hogy képet kapjak az egyes válságok hazai KKV-kra gyakorolt hatásairól. A kapott eredmények, tapasztalatok, következtetések levonásán túl a jövőbeni válságok – akár az orosz-ukrán háború által okozott gazdasági válság – idejére is megállapítások, ajánlások tehetőek a témával foglalkozó szakemberek, kutatók számára.

A téma több szempontból is újszerű, amelyet az alábbiakban pontokba szedve is összefoglalom:

- a jelenlegihez hasonló világméretű járvány legutóbb a XX. század elején ütötte fel a fejét², ebből kifolyólag annak gazdasági hatásai, a mikro-, kis- és középvállalkozásokra, azok területi jellegzetességekre gyakorolt hatásai nem vetíthetők rá, és nem vonhatók párhuzamba a jelenkori modern vilá járvánnyal, annál is inkább, mert összehasonlítható adatok sem állnak rendelkezésre;
- Az 1929-33-as nagy gazdasági világválság ugyan párhuzamba állítható az általam vizsgálat alá vont két válsággal, ugyanis az 1929-33-as nagy gazdasági világválság alatt is egyszerre jelentkezett a külpiacokra való erős ráutaltság, a nemzetközi konjunktúrától való szoros függés, a belső piac elégtelensége és gyengesége, a drasztikusan romló cserearányok, a szélesre nyíló agráröllő és az ország katasztrófális méretű eladósodása (Vizi, L. T., 2015, 78.)³, azonban a vállalkozások területi gazdálkodási mutatói ebből az időszakból nem állnak rendelkezésre, az összehasonlítás csak a rendelkezésre álló országos mutatók szintjén tudna megtörténni.
- az 1990-es évek végén több pénzügyi válságot is átélt a világ lakossága, amelyek mindegyike jelentős GDP csökkenéssel járt az országok számára. Az okok eléggé széleskörűek voltak: kedvezőtlen árfolyamok, külföldi tőke kiáramlása, a pénzügyi közvetítő rendszer elégtelen működése, hitelmorzsolódás (Halmosi, 2004) (1994-es Mexikói válság, az 1990-es évek ázsiai válsága, az 1989 utáni rendszerváltoztatás). Ezek a válságok, időbeliségüknél, jellegüknél és földrajzi szempontból sem lehetnek teljes egészében alkalmasak és nem vonhatóak párhuzamba jelen vilá járvány gazdasági hatásaival;
- a hazai KKV-k területi szintű vizsgálatával, a KKV-k területi sajátosságainak járási szintű vizsgálatával viszonylag kevés számú kutatás foglalkozik (természetesen ezekre a későbbiekben részletesen is kitérek), jelen kutatás az egyes válságok hatásainak a vállalkozások, különösen a KKV-k legfontosabb jellemzőinek járási szintű területi sajátosságaira nézve, újszerű a kutatások között;

¹ Megállapításom figyelme kívül hagyja a kormányzati szektorban foglalkoztatott munkavállalókat. 2020-ban a kormányzati szektorban foglalkoztatottak aránya tagállamonként eltérő volt, a legmagasabb arányt Svédországban (29 %), Dániában (28 %), Finnországban (25 %), Észtországban és Horvátországban figyelték meg (mindkettőben 23 %), a legalacsonyabb pedig Németországban (11 %), Hollandiában (12 %), Olaszországban és Luxemburgban (mindkettő 14 %). Magyarországon 19% volt. (Eurostat, 2021).

² A kolera mellett a 20. század elején, az első világháború alatt spanyolnátha (más néven három napos láz) ragadta el áldozatait szerte a világon, így hazánkban is. A spanyolnátha az influenzavírus egyik 'A' típusa, amely járvány gyorsan világméretűvé nőtte ki magát. Magyarországon, 1918 nyarán kezdett elterjedni (Bruckner, 2020).

³ Az 1929-33 nagy gazdasági világválság Magyarországot is felkészületlenül, de nem váratlanul érte, a Kormány 1928. március 23-i ülésén, az ország hitelkitérségének kapcsán Walko Lajos külügyminiszter megjegyezte, hogy egy ország gazdaságát hitelre felépíteni nem lehet, csak amit összegyűjtünk (Vizi, L. T., 2015, 78.).

- a COVID járvány hatásának vizsgálatával a KKV-k gazdasági teljesítményére és területi (járási) egyenlőtlenségeire irányulóan a kutatásom időtartama alatt nem volt fellelhető publikáció, a pandémia által okozott válság KKV-kra gyakorolt hatásai tekintetében még viszonylag kevés számú publikáció született, a szakirodalmat a Bizottsági Közlemények, az egyes nemzetközi szervezetek kiadványai, hivatalos közleményei, ajánlásai jelentették;
- a hazai mikro-, kis- és középvállalkozásokat érintő válságkezelő intézkedések számbavétele, és az egyes válságok alatt alkalmazott válságkezelő intézkedések vállalkozásokra gyakorolt hatásának vizsgálata is – kutatásom időtartam alatt – kezd kibontakozni, ezért a téma ebből a szempontból is újszerűnek mondható.

Fenti előzmények okán jutottam arra a következtetésre, hogy disszertációmban egy összefoglaló értékelést nyújtok az elmúlt évtizedek két legnagyobb válságának: a 2008-as pénz- és tőkepiaci és a pandémia okozta gazdasági válság

- mikro-, kis- és középvállalkozásokra gyakorolt hatásairól,
- a válságoknak ezen vállalkozástípusokra gyakorolt térbeli jellemzőinek alakulásáról.

A téma újszerűsége okán feltételeztem, hogy az eredmények, tapasztalatok regionális aspektusból is változatos eredményeket mutathatnak.

A jövőben fel kell készülni akár járványok okozta világméretű válságokra, akár más tényezők által kiváltott az egész világgazdaságot megrengető válságokra. Sajnálatos módon kutatásom végéhez közeledve indult el az orosz-ukrán háború, ez tulajdonképpen már alapja is egy újabb kutatásnak, így akár ennek apropóján is kijelenthető, hogy annak érdekében, hogy egy-egy válság a jövőben ne okozzon hasonló méretű társadalmi és gazdasági károkat, illetve minimalizálja azokat, szükség van a gyakorlatban is alkalmazható kutatási eredményekre. Ezek az eredmények az egyes válságok gazdaságra, vállalkozásokra (nyilvánvalóan ezen keresztül pedig a foglalkoztatottságra), a területi egyenlőtlenségek alakulására gyakorolt hatásait veszik alapul a jövőbeli következtetések megfogalmazásakor. Bemutatják, rávilágítanak arra, hogy hogyan csökkenthető, minimalizálható a válságok negatív gazdasági hatása, pontosabban még fontosabb, hogy hogyan tudunk rá felkészülni már egy jól kidolgozott stratégiával, könnyen és gyorsan bevethető és adaptálható programokkal, ahogyan erre a szakirodalmak feldolgozása során említett több kutató segítségével is utalok.

1.2 Célkitűzés és a kutatás menete

A kutatás célja annak felderítése, kutatása, hogy

- a magyar mikro-, kis- és középvállalkozásokra, azok gazdasági teljesítményére milyen hatással voltak és vannak az általam vizsgált válságok:
 - a. a 2008-as pénz- és tőkepiaci és
 - b. a 2019 decemberében kirobbant pandémia okozta gazdasági válság,

valamint részletesen:

- hogyan alakult a KKV-k járási szintű árbevétele, melyek voltak a KKV-k árbevételének alakulása szempontjából legmeghatározóbb nemzetgazdasági ágak (5.1. fejezet);
- hogyan alakult a KKV-k árbevételének térbeli és ágazonként térbeli koncentrációja (5.1. fejezet),
- hatással vannak-e a szomszédsági viszonyok a KKV-k árbevételének területi különbségeire (5.1. fejezet);
- milyen tényezőkkel indokolható a KKV-k árbevételének változása (5.1. fejezet);
- a gazdasági erő vagy a lokális hatás játszik nagyobb szerepet a járások árbevételének alakulásában (5.2. fejezet);
- mely járások emelkednek ki egy adott nemzetgazdasági ág árbevétele tekintetében (5.3. fejezet);

- milyen versenyképességi kategóriákba sorolhatóak az egyes járások (5.4. fejezet);
- hogyan alakul a KKV-k legfontosabb gazdasági mutatóinak területi koncentrációja (5.5. fejezet);
- mely térségekre gyakorolta a világválság a legnagyobb hatást a turizmushoz, vendéglátáshoz és idegenforgalomhoz köthető nemzetgazdasági ágakban (5.6. fejezet)?

Fentiek alapján összefoglalóan a KKV-k tekintetében:

- milyen tanulságok tapasztalatok, következtetések vonhatóak le az egyes válságokkal kapcsolatban,
- egy közelgő válság esetén milyen javaslatok fogalmazhatóak meg a válság kezelésére, a válság negatív gazdaság-társadalmi hatásainak csökkentésére irányulóan.

A kutatás céljához kapcsolódóan elsőként az elméleti háttér bemutatásával foglalkozom, a legfontosabb alapfogalmak meghatározásával, kitérve a területi egyenlőtlenségekre, a KKV definíció és a versenyképesség fogalmi kereteire.

Az elméleti áttekintést követően az egyes válságok, a KKV-k legfontosabb jellemzőinek, valamint az ország térszerkezetének, a hazai KKV-k területi jellegzetességeinek bemutatása következik, amely már alapját képezi a következő, a kutatás empirikus bázisa fejezetben foglalt vizsgálatoknak.

A kutatás elemzési szakaszában a már bevezetőben röviden, a módszertani fejezetben pedig már részletesen ismertetett módszerek, vizsgálatok segítségével vonok le következtetéseket a kutatásomban foglalt hipotézisek mentén. A tanulmány végén az eredmények, következtetések gyakorlati alkalmazására is javaslatot teszek.

Doktori értekezésemben, elsősorban terjedelmi korlátok, másodsorban adathiány miatt nem vizsgálom és nem térek ki a következőkre:

- vállalati magatartás az egyes válságok idején,
- az egyes vállalkozások vállalati méretkategória váltásai, vállalkozásdemográfia,
- a 2008-as pénz és tőkepiaci, valamint a pandémia okozta gazdasági-társadalmi válság hatása a közép-európai és Európai KKV-kra,
- közép-európai és európai KKV-k gazdasági teljesítményének és mutatóinak, valamint regionális sajátosságainak vizsgálata,
- hazai nagyvállalatok vizsgálata,
- Kondratyev ciklusok,
- telephelyelméletek,
- az egyes hazai fejlesztéspolitikák hatáselemzésével,
- orosz-ukrán háború gazdasági-társadalmi hatásai.

A fentiekhez kapcsolódóan a következő alfejezetben a kutatás módszertanának részletes bemutatásával foglalkozom.

1.3 A kutatás módszertana

Tekintettel arra, hogy a pandémia okozta válság, mint vizsgálandó jelenség még viszonylag új és feltáratlan, ezért felderítő kutatást szükséges végezni. A felderítés során célt volt egyrészt annak megismerése, hogy a korábbi, pénz- és tőkepiaci válság milyen hatást gyakorolt a hazai KKV-kra, valamint azok területi sajátosságaira, és milyen tények, következtetések és gyakorlati tapasztalatok állnak rendelkezésre egy válság gazdasági hatásainak enyhítésére. A felderítés során célt volt továbbá, hogy a pandémiával kapcsolatban milyen, a doktori témámhoz kapcsolódó publikáció, szakirodalom áll rendelkezésre.

A felderítést követően leírásra és összehasonlításra kerül sor fókuszálva a KKV-k helyzetére, azok területi sajátosságaira. Ezek a típusú leíró vizsgálatok a mi?, hol?, mikor? és hogyan? kérdésekre válaszolnak. Ezt követően a megállapítások magyarázatára kerül sor. (Babbie, 2001)

Dolgozatomban szakirodalmi áttekintést, szekunder információ feldolgozást, kvantitatív módszereket egyaránt alkalmaztam.

A pénz- és tőkepiaci, valamint a jelenkori pandémia által okozott társadalmi és gazdasági válság KKV-kra és azok gazdasági teljesítményének területi sajátosságaira gyakorolt hatásai, a jelenségek, események, jellemzők aprólékos vizsgálatával, összevetésével történik meg, ebből kerülnek a következtetések levonásra, de a mögöttes okok feltárására is sor kerül (Hornyacsek, 2014).

Jelen kutatás elemzési egységei:

1. *a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról* szóló 2004. évi XXXIV. törvény [1]⁴ szerinti **hazai mikro-, kis- és középvállalkozások. A kutatás adatbázisa** (Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban KSH) adatbázis):

Kutatásomban az adott időpontban regisztrált, a hazai versenyszférában tevékenykedő mikro-, kis- és középvállalkozásokat vonom vizsgálat alá⁵. A kutatást nem szűkítettem nemzetgazdasági ágak szerint, tehát minden nemzetgazdasági ág érintett. KSH módszertan alapján a regisztrált gazdasági szervezet az adminisztratív nyilvántartások szerint jogilag létező, adószámmal rendelkező gazdasági szervezet. A regisztrált hazai vállalkozásokat létszám-kategóriák szerint vizsgáltam. A regisztrált gazdasági szervezetek esetében a szervezet tevékenységében résztvevő személyek létszáma került figyelembe vételre. Az egyéni vállalkozások esetében a létszámkategória a vállalkozás tulajdonosát és a nem fizetett segítő családtagokat is tartalmazza⁶. Az adatok járási szinten állnak rendelkezésemre, a KKV-k száma, árbevétele, hozzáadott értéke, foglalkoztatotti létszámadatai tekintetében a 2008-2021-es évek vonatkozásában.

Kutatásom során az egy adott évben működő vállalkozásokat vizsgáltam, amelyeknek az adott évben árbevétele keletkezett, vagy foglalkoztatottal rendelkezett. Az általam vizsgált működő vállalkozások köre a jogi személyiségű és jogi személyiség nélküli társas vállalkozásokat és a vállalkozói igazolvánnyal rendelkező egyéni vállalkozókat is tartalmazza.

A kutatás módszertana:

A vizsgálat alá vont válságok hatásait a felderítő és leíró kutatásoknál alkalmazott keresztmetszeti vizsgálatok mellett longitudinális vizsgálatokkal is alátámasztom. Ennek oka, hogy meglehetősen egyszerű, az egyes válságok KKV-kra gyakorolt hatásait a keresztmetszeti vizsgálatok nem tudnák teljes körűen kimutatni. Fontos azonban azt megjegyezni, hogy ezek az 'egyetlen időpillanatban' végzett megfigyelések, mint például, a vállalkozások finanszírozási nehézségeinek enyhítését szolgáló és adott időpontban (időtartamban) rendelkezésre álló intézkedések megismerése (például az egyes válságok idején alkalmazott válságkezelő intézkedések) is rendkívül fontos szempont jelen kutatásom céljának eléréséhez (összehasonlító vizsgálat).

A longitudinális vizsgálatok közül tanulmányomban a trendvizsgálatok kerülnek alkalmazásra (a módszertanról részletesen a későbbiekben írok).

A kutatásomban vizsgált válságok a 2008-as pénz-, és tőkepiaci válság, valamint a jelenkori pandémia okozta világválság közötti időszak. Az összehasonlítás érdekében (például a területi

⁴ A jogszabályi, kormányhatározati hivatkozásokat a dolgozat többi részében [szögletes zárójellel] jelölöm és a dolgozat végén, a Jogszabályi hivatkozások fejezetben kerülnek feltüntetésre.

⁵ A vállalati méretkategória eltérő demográfiajú cégeket gyűjt egybe: a legtöbb vállalkozást kis céggként alapították, amely ahogy sikeressé válik méretkategóriát lép: mikro-vállalkozásból kisvállalkozás, kisvállalkozásból- közép-, középvállalkozásból pedig nagyvállalat lesz, ugyanakkor jelen kutatás során nem vettem figyelembe az egyes méretkategóriák közötti átsorolódásokat, egy adott időpontban (év, negyedév) rendelkezésre álló statisztikai adatbázis alapján a KKV definíció szerinti vállalati méretkategóriákat vontam vizsgálat alá.

⁶ 2021. januárban átsorolás eredményeként elsősorban az 1 fős szervezetek átkerültek a nulla vagy ismeretlen kategóriába.

sajátosságok vizsgálatakor) azonban visszanyúlok egészen a rendszerváltásig, érintőlegesen az 1929-33-as nagy gazdasági világválságig. Vizsgálataim, elemzéseim során a rendelkezésre álló statisztikai adatbázis legfrissebb, 2020-2022 időtávban rendelkezésre álló adatai kerülnek alkalmazásra.

2. Járások: a magyarországi regisztrált, működő, nem pénzügyi hazai mikro-, kis- és középvállalkozások kerülnek vizsgálat alá több területi szinten:
 - statisztikai nagyrégió
 - tervezési-statisztikai régiók
 - megyék, főváros
 - járások (a főváros 23 kerülete, vidéken 175 járás) [2].

1.3.1 Szakirodalmi áttekintés

A kutatás kiindulópontja a rendelkezésre álló szakirodalom áttekintése.

A kutatásom céljához kapcsolódóan, a kutatási terv, és a kutatásom besorolása alapján a szakirodalmi áttekintés, többek között, a következő témákban történt:

- regionális tudományról, regionális kutatásokról,
 - térbeli és területi egyenlőtlenségek, differenciáltság,
- versenyképességről,
- válságokról, válságkezelésről,
- kutatási és elemzési módszerekről,
- KKV-k definíciójáról és annak fejlődéséről, jelentőségéről és szerepéről.

Az áttekintés során rögzítettem az általam vizsgált témák fogalmait, a témában jártas kutatók kutatásom szempontjából legfontosabb megállapításait.

A regionális tudományokban jártas kutatók megállapították, hogy nincs a társadalom működésének olyan szelete, amelyben a térbeliség ne volna jelen. Ez átszövi, befolyásolja az egyes emberek, és a nagyobb társadalmi csoportok életét, beleértve a mikro-, kis- és középvállalkozások mindennapjait is. Ezen vállalkozások sajátosságai vizsgálhatóak tehát a térben és időben egyaránt. Mivel a tér fogalma pedig az egyenlőtlenség fogalmától elválaszthatatlan, így a térbeli és a területi differenciáltság vizsgálata a regionális kutatások középpontjában áll. Értekezésem középpontjában pedig a KKV-k legfontosabb jellemzőinek, gazdasági teljesítményének térbeli és területi differenciáltsága áll. Abból indultam ki, hogy mivel leggyakrabban az egyes terület egységek jellemzői kerülnek elemzés alá (Nemes Nagy, 2009), és mivel bármifajta térfelosztásnál, az a legalapvetőbb elméleti kritérium, hogy minden társadalmi jelenség azon a térségi szinten és abban a területi aggregációban, körzetrendszerben vizsgálendő, ahol a valóságban is szerveződik (Nemes Nagy, 1998, 91), ezért értekezésemben a KKV-k legfontosabb jellemzőinek járások szerinti sajátosságai és gazdasági teljesítménye kerül vizsgálat alá.

A területi egyenlőtlenségek Nemes Nagy szerint (2009) tartalmuk, megjelenésük alapján hét dimenzióra tagolhatóak. Ezt a hét dimenziót a nagy, valamint a mikro-, kis- és középvállalkozások méretkategóriákra a területi egyenlőtlenségi dimenziórendszerben az 1. táblázatban jelenítettem meg.

1. táblázat: A vállalkozások két főbb méretkategóriája a területi egyenlőtlenségi dimenziórendszerben

Egyenlőtlenségi dimenzió	Nagyvállalat	KKV
Elhelyezkedés (mi hol van?)	Leginkább központokban	Területileg koncentráltan
Mennyiségek (mekkora, hogyan változik?)	A hazai vállalkozások kis száma nagyvállalat 0,2%	A hazai vállalkozások több, mint 99%-a KKV
Minőségek (fejlettség, jólét, esély)	Fejlettebb, pénzügy-gazdasági mutatóit tekintve erősebb	Differenciált, innovatívabb, adaptívabb, rugalmasabb
Szerkezet (homogenitás, a specializáltság, diverzifikáció)	Specializált	Diverzifikált, homogén
Szerepkör (központi-helyi funkciók)	Központi funkció, lokálisan beágyazott	Helyi funkciók
Kapcsolatok (területközi mozgások, kapcsolatok, migráció, integráció)	Nemzetközi, KFI, klaszter, multinacionális	Leginkább nemzeti, beszállítói, integrátor, klaszter, kisebb mértékben KFI együttműködésekben
Viszonyok (térelemek közötti függés, alá-fölérendeltség)	Fölérendelt	Alárendelt

Forrás: saját szerkesztés Nemes Nagy (2009) alapján (Nemes Nagy, 2009)

Az elhelyezkedést illetően Nemes Nagy 2001-ben tett megállapítása alapján a sikeres területi stratégia legfőképpen a külföldi működő tőke vonzására (Észak-Dunántúl, a budapesti agglomeráció), a nemzetközi turizmusra (ez is külföldi tőkebevonást jelent, például a Balaton környéki települések sikeres fejlődésében), vagy a hazai állami forrás megszerzésére, annak sikeres kilobbizására (pl. Nyíregyháza dinamikus fejlődése) irányul (Nemes Nagy, 2001, in: Barta, 2001).

1.3.2 Kvantitatív módszerek

A tudományos szakirodalomban sok, a területi egyenlőtlenségek kimutatására alkalmas mutatószám használható. A regionális tudományok szempontrendszerében leginkább például az adott térség átlagához való viszonyítás a leggyakoribb (például: az uniós átlag 75%-a alatti GDP/fő értékek), vagy a vizsgált megfigyelési egységek teljes belső egyenlőtlenségi tagolódása, minden elemnek az összes többitől való különbözősége is hasznos egyenlőtlenségi mutató (Nemes Nagy, 2009), kutatási céljaim eléréséhez azonban összetettebb módszerek kerültek alkalmazásra az empirikus kutatás során, amelyeket az alábbiakban foglaltam össze.

- Területi koncentráció vizsgálata:
 - Abszolút és relatív koncentrációk.
 - A KKV-k területi koncentrációjára, az ezek közötti eltérések és a változás dinamikájára a Lorenz-görbék (Lorenz, 1905).
 - A koncentrációk konkrét mérőszámmal történő vizsgálatára a Gini-együttható.
 - A Lorenz-görbéhez kapcsolható relatív koncentrációs együttható (Major–Nemes Nagy, 1999) és a területi egyenlőtlenségek mérésére szolgáló Hoover index (KKV-k Hoover indexei).
- A térszerkezet bemutatására, illetve a térbeli folyamatok elemzésére a súlypontmódszer (Nemes Nagy, 2009). A súlypontok mozgásának jellemzésére a súlypontok standard távolsága kerül kiszámításra, amely lényegében a pontok térbeli szórásának egy mutatószáma.
- A területi autokorrelációnak a mérőszámai (Dusek, 2004). A területi autokorreláció jelenségét megragadó Moran-féle I mérőszám.
- A KKV-k árbevételeinek ágazati szintű különbségeinek mérésére a már említett Gini index mellett, a Hirschland-Herfindal index.

- A gazdasági erőterek vizsgálatára a regressziós megközelítés, a Nemes Nagy féle tényezőkre bontás módszere.

A kutatásom kapcsán is megfogalmazható a kérdés, hogy mennyiben területi, regionális az adott probléma. Jelen esetben a mikro-, kis- és középvállalkozások legfontosabb jellemzőinek, gazdasági teljesítményének eltérő területi differenciáltsága. Mekkora a jelentősége a térbeliségnek más, ún. strukturális tényezők, társadalomszerkezeti sajátosságok hatásával szemben (Kiss, 1998). A területfejlesztés szempontjából a shift-share elemzés segítségével kimutatható, hogy egy-egy térség nem kizárólagosan a gazdaság ágazati szerkezetének javításával (például: iparosítás) dinamizálható, hanem a lokális adottságokat is figyelembe vevő átalakítással, hiszen a fejlettség vagy a fejlődési ütem e kettő tényező eredőjeként változik. A shift-analízis olyan eljárás, amely lehetőséget ad egy adott strukturális tényező önálló hatásának mérésére. Kiss munkájában a kistérségek (jelen kutatásban az egyes járások) jövedelemszintjének a vidéki átlagtól való eltérését bontotta fel a településméret-összetételből származó - strukturális - hatás, és az ettől független - „lokális” - hatás összegére. (Kiss, 2008). A shift-share elemzés részletesebb, gyakorlati bemutatására az elemzési fejezetben kerül sor.

1.3.3 A regionális tudományról

„A regionális tudomány a társadalmi tértudományok alapvető közös fogalmait, elméleteit, módszereit egységes rendszerbe foglaló és a társadalmi jelenségeket és folyamatokat ezek felhasználásával vizsgáló társadalomtudomány” (Nemes Nagy, 1998, 19.).

Mindazonáltal regionális tudomány egy fiatal, feltörekvő társadalomtudomány, intézményesült, akadémiai kutatóintézete, oktatási, doktori programjai vannak hazánkban, számos hazai és nemzetközi kutatást folytatnak a kutató- és oktatóhelyek, azok hatása hol erősebben, hol gyengébben, de megjelenik a gazdaság és a társadalom alakításának rendszerében (Rechnitzer, 2016).

Korompai (2020) Lahr 'Regional Science, Regional Scientists, and State Policy' című 2004-es munkája nyomán írt arról, hogy a regionális tudomány fókuszában olyan elméletek és módszerek kidolgozása áll, melyek megalapozzák a közpolitikát és a tervezést. Bailly 'Regional science: Directions for the future' című munkáját alapul véve pedig megállapításra kerül, hogy a regionális tudomány nem olyan alaptudomány, mint pl. a biológia vagy a közgazdaságtan, hanem olyan tudomány, melynek demonstrációs értéke van, ami megkülönböztető és létfontosságú alapot nyújt a regionális növekedést és fejlődést szolgáló stratégiai tervezésnek és menedzsmentnek. Értékét demonstrálni kell a problémák megoldásában, a politika informálásában, a tervezői, az üzleti, kormányzati és NGO szektor világában. (Korompai, 2020).

A közgazdász véleménye szerint a regionális tudomány hozzáadott értékét elsősorban a következő feladatokra történő fókuszálás világítja meg:

- *„a régiók és városok, mint életképes, élhető és fenntartható helyek szerepének erősítése a magas minőségű élet- és munkakörnyezet biztosításában;*
- *az integrált elméleti és módszertani alapok fejlesztése;*
- *politika- és innovációorientált társadalmi, gazdasági, környezeti és tervezési alap kutatások megvalósítása;*
- ***a régiókat és településeket érintő jövőbeni kihívások és az azokra adandó lehetséges válaszok kutatása;***
- *a tudásbázis megosztását segítő kommunikációs mechanizmusok kialakítása, működtetése, alkalmazása;*
- ***az előretekintő modellek, fokozatos és hirtelen változásokra (sokkokra) való felkészülést szolgáló tervek kidolgozása;***
- *a térbeli fejlesztéssel foglalkozó kreatív eszmecsere fórumok működtetése;*
- *új képzési programok kidolgozása”* (Korompai, 2020, 25).

Lengyel, Korompaihoz hasonlóan szintén kulcsfontosságúnak tartja a fejlesztési stratégiák, programok jövőorientáltságának, az alternatív jövőképek szerepének és a regionális előrettekintés ("regional foresight") alkalmazásának megerősítését.

A regionális tudományokkal a hazai kutatók az 1960-as években kezdtek foglalkozni. A hazai regionális tudományt 2017-ben az akadémiai osztályozási rendszer a hazai diszciplináris térben világosan elhelyezte. A Regionális tudományok a Társadalomtudományok között található tudományterületet. Öt kiemelt tématerületben fogja össze a kutatás fő irányait. Ezek: „Társadalmi térelmélet”, „Regionális- és városgazdaságtan”, a „Terület- és településfejlődés gazdasági és társadalmi folyamatai”, „Terület- és vidékfejlesztési politika, tervezés és kormányzás”, valamint „Területi statisztika és elemzési módszerek” (Lengyel et al., 2020).

A regionális és városgazdaságtan téma a hazai térségek gazdasági növekedésével, fejlődésével, versenyképességével, innovációs kapacitásával, a fejlesztéspolitikák hatáselemzésével stb. foglalkozik. A témával kapcsolatos tanulmányok nemcsak regionális tudományi, hanem közgazdasági és gazdálkodástudományi fórumokon is megjelennek. A témakör átfogó hazai tankönyve Lengyel és Rechnitzer nevéhez fűződik 2004-ből (Lengyel-Rechnitzer, 2004).

Kutatásom, besorolás szerint a regionális tudományokon belül a hazai térségek gazdasági növekedésével, fejlődésével, versenyképességével, innovációs kapacitásával, a fejlesztéspolitikák hatáselemzésével foglalkozó *Regionális- és városgazdaságtan közé tartozik.*

1.3.4 A Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet kutatómunkájáról

A Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet (továbbiakban Intézet) kutatómunkája (miskolci regionális tudományi műhely) elsősorban a "Fenntartható fejlődés társadalomgazdasági dimenziói", a "Globális kihívások és az azokra adott gazdasági válaszok térbeni megjelenésének és terjedésének elemzése", ill. a "Területi fejlődési folyamatok vizsgálata és modellezése Kelet-Közép-Európa térségében, annak régióiban" témakörökre irányul⁷.

Az Európa keleti felében folyó területi folyamatok sajátosságainak és azoknak az Európa nyugati részére kidolgozott politikáknak és gyakorlatoknak való adaptálásában játszott szerepének a vizsgálatáról szól „*A területi fejlődési folyamatok vizsgálata és modellezése Kelet-Közép-Európa térségében és annak régióiban*” tématerület. Mivel mind a globális, mind pedig regionális vagy lokális összehasonlításban jelentős különbségek tapasztalhatók az egyes gazdasági egységek teljesítményei, és növekedési képességei tekintetében, ezért az Intézet regionális gazdaságtani kutatásainak fókuszában is az eltérő fejlődési pályák vizsgálata és a gazdasági-társadalmi folyamatok térbeliségének elemzése áll (Benedek, 2006a; Kocziszky, 2011; Kocziszky-Benedek, 2017; Sebestyénné, 2016, Kocziszky, 2021a). Az Intézet „*Regionális fejlődés, konvergencia-divergencia elemzése*” kutatási tématerülete a térségek fejlődésének vizsgálatán alapul. Az Intézet munkatársai a téma releváns szakirodalma, illetve saját kutatási eredményeink segítségével tesznek kísérletet a gazdasági növekedés, a fejlődés belső és külső tényezőinek minél szélesebb körű feltérképezésére, összefüggéseinek megismerésére. A térben megfigyelhető gazdasági és társadalmi jelenségeket indikátorokkal írják le, amely segítségével a területi politikák döntéshozói számára is érzékeltethetőek a jelentősebb elmozdulások. (Kocziszky-Benedek, 2017; Sebestyénné, 2016; Kocziszky, 2006, 2011; Kuttor, 2008a, Benedek, 2021; Benedek et al., 2021). A „*Regionális versenyképesség, vállalati aktivitás területi egyenlőtlenségeinek vizsgálata*” kutatási tématerület esetében elmondható, hogy a versenyképesség napjaink legtöbbet használt gazdasági fogalmainak

⁷ A Miskolci Egyetem Világ és Regionális Gazdaságtan Intézet munkatársainak publikáció elsősorban terjedelmi korlátok miatt nem tudnak teljes körűen felsorolásra kerülni, azok az egyetem honlapján, vagy tudományos adatbázisokban érhetőek el.

egyike. A versenyképesség országokra, régiókra, városokra történő adaptációja az elmúlt évtizedekben történt meg, melynek eredményeként a téma elméleti és módszertani beágyazottsága jelentősen fejlődött, és megnőtt a releváns empirikus kutatások száma is. Mivel a területi versenyképesség mérése összetett feladat, így az ezzel kapcsolatos indikátoroknak az Intézet munkatársai által vizsgált egyik csoportja a vállalkozások teljesítményét jeleníti meg. Ezek aktivitásának, sikerességének a mérésére is sor kerül a különböző területi egységekben. (Benedek, 2006b, 2008a; Kuttor, 2010; 2018, Benedek-Kocziszky, 2019.; Kocziszky-Szendi, 2021). Az 1990-es években az ipari szerkezet rohamos leépülése és hanyatlása volt a kiváltója az ipari szerkezetváltásnak, ebből eredően a különböző nemzetgazdasági ágak (ipar: acélipar, építőipar, feldolgozóipar) területi dimenziója elemzésének. Az új évezredben ezen iparágak modernizációja és előretörése figyelhető meg (ipar 4.0, feldolgozóipar előtérbe kerülése, un. újraiparosítás korszaka). A tőke egyenlőtlen szektorális és területi megjelenése, markáns szerkezeti és térbeli változásokat indukált, amelyek nem csak kisebb régiók, hanem akár egész nemzetgazdaságok teljesítményeire is hatással voltak. Az Intézet munkatársai kutatásaik során több ágazat, szektor területi dimenzióit elemezik, és válaszokat próbálnak megfogalmazni azokra a kérdésekre vonatkozóan, amik az aktuális politikák megfogalmazásakor felmerülhetnek, vizsgálják továbbá azok megvalósulását is. (Lipták-Péter, 2017; Lipták-Hajdú, 2016; Kuttor, 2011a; Kuttor, 2011b; Péter, 2010, Kuttor, 2021.; Kiss-Kuttor, 2022). Az „*Alkalmazott térinformatika*” a földrajzi vonatkozású adatok térképalapú tárolását, menedzselését és megjelenítését teszi lehetővé, ezáltal újszerű információk nyerhetők ki, amellyel az Intézet munkatársai hatékony, értékes támogatást nyújthatnak a gazdasági döntéshozók számára (Kuttor, 2007; 2008b). Az Európai Unió tervezési időszakaira való felkészülés feladatokat jelöl ki a szakma szereplői számára, ennek eredményeként az Intézet több munkatársa is részt vett a különböző területi szintek területi tervezési munkáiban, melynek tapasztalatai beépülnek a tervezési módszertan fejlesztésébe, a területi folyamatok törvényszerűségeinek megértésébe, ezáltal pedig a „*Területfejlesztés és területi tervezés*” kutatási tématerület kerül megalapozásra. A Tanszék további kutatási tématerülete a '*Smart city*'-k pozícióinak változásaival, a városok rezilienciájának, a magyarországi városversennyel és a „*Világ gazdasági Régiók Társadalmi innovációjával*” foglalkozó kutatások is (Benedek, 2008b; Nagy, 2017, 2020, 2021; Sebestyén et al., 2020, 2021; Nagy et al., 2019; Nagy-Tóth, 2019.; Nagy et al., 2020). A „*Fenntartható fejlődés, fenntartható gazdasági növekedés, társadalmi innováció*” kutatási tématerületen is hasznos publikációk születtek az Intézet munkatársaitól. Munkáikban a társadalmi innováció szerepét és jelentőségét érzékeltetik az egyes térségek, régiók fejlődésében, a fenntartható régiók és városok, mint életképes, élhető és fenntartható helyek szerepének jelentőségét hangsúlyozzák a magas minőségű élet- és munkakörnyezet biztosításában (Kuttor, 2008; Muszinszky-Nagy, 2020.; Nagy-Tóth, 2020.; Nagy-Szendi, 2020.; Dabasi-Lipták, 2021.; Lipták, 2021a, 2021b, 2021c.,; Lipták et al., 2022, Kocziszky, 2021b; 2022)

Az Intézet kutatási tématerületéhez doktori értekezésem „*A regionális versenyképesség, vállalati aktivitás területi egyenlőtlenségeinek vizsgálata*” kutatási tématerületen kapcsolódik.

1.4 A dolgozat felépítése

A kutatási téma céljának, jelentőségének és aktualitásának bemutatását, a kutatás módszertanának ismertetését követően a második fejezetben elméleti áttekintést végzek a témámhoz szorosan kapcsolódó területi egyenlőtlenségeket bemutató munkákról, versenyképességről, valamint a KKV definícióról és annak fejlődéséről. Az európai és hazai KKV-k legfontosabb jellemzőinek bemutatását követően pedig a fejezetet összefoglalással zárom.

A harmadik fejezetben az általam felállított hipotéziseket ismertetem, ez összesen 5 hipotézist foglal magában, az azok alátámasztására alkalmazott módszerek rövid bemutatásával együtt.

A negyedik fejezetben a pénz- és tőkepiaci, valamint a jelenkori pandémia által kiváltott válságok KKV-kra gyakorolt hatásait mutatom be részletesen válságonként, ismertetve az egyes válságok legfontosabb állomásait, a kezelésükre alkalmazott intézkedéseket, összefoglalva az egyes válságok legfontosabb jellemzőit, a KKV-k válságok alatti legfontosabb jellemzőit, azok területi jellegzetességeit, a fejezetet összefoglalással és konklúziókkal zárom. Az ötödik fejezetben hat alfejezet keretében az empirikus kutatás módszertanát és a kutatás eredményeit ismertetem részletesen. Az első alfejezetben a hazai KKV-k árbevételével kapcsolatos 2020. évi járási szintű eredmények, és ezek pénz- és tőkepiaci válsághoz képesti változásával foglalkozom. A fejezet magában foglalja a KKV-k árbevételének alakulása szempontjából legmeghatározóbb nemzetgazdasági ágak, a vizsgált időszakban a legnagyobb növekedést mutató nemzetgazdasági ágak vizsgálatait, a HHI index 2008 és 2020 közötti alakulásának bemutatását, az árbevétel nemzetgazdasági ágak szerinti autokorrelációs vizsgálatait, területi egyenlőtlenségi vizsgálatait, és a KKV-k árbevételének alakulásában szerepet játszó tényezőket is. A második alfejezet a gazdasági erőterek vizsgálatával és a regressziós megközelítés alkalmazásával foglalkozik. A harmadik alfejezetben a térbeli folyamatokat elemzem, bemutatom az egyes nemzetgazdasági ágak Budapesthez képesti súlypontjait, és a standard távolságait. A negyedik alfejezetben versenyképességi vizsgálatokkal foglalkozom, a tényezőkre bontás módszerének alkalmazásával mutatom be az egyes hazai járások versenyképességi kategóriáit, a járási gazdasági erőt és a KKV-k versenyképességi helyzetét. Az ötödik alfejezetben a területi koncentrációs vizsgálatokat végzek, kitérve az abszolút és relatív koncentrációk vizsgálatára. A hatodik alfejezetben a világválság és a hazai turisztikai térségek problémáit mutatom be. Az alfejezetet összefoglaló megállapításokkal zárom.

A hatodik fejezetben az új, tudományos eredmények bemutatásával foglalkozom, alfejezetenként emelem ki az előző, empirikus kutatás fejezetben elért eredmények legfontosabb megállapításait.

A hetedik fejezet a doktori dolgozatom következtetéseinek levonását és javaslatok megfogalmazását tartalmazza.

A 7-11-es fejezetek az irodalomjegyzéket, a témavezető ajánlását és a tudományos publikációk listáját, a mellékleteket és a köszönetnyilvánítást foglalják magukban.

2. A kutatási témához kapcsolódó szakirodalmi feldolgozás

Jelen fejezet keretében a kutatási témám szempontjából legjelentősebb szakirodalmi megállapításokat, a területi különbségeket elemző munkákat, a versenyképességről, KKV definícióról és annak fejlődéséről alkotott kulcsfogalmakat foglalom össze.

2.1. A magyarországi területi egyenlőtlenségek alakulásáról

A területi egyenlőtlenség a társadalom térbeli rendjének természetes velejárója, a területi egyenlőtlenségek esetében nem lehet csak a jó-rossz kettősségben gondolkodni, azok belső struktúrájának a feltárásának a megértést kell szolgálnia (Enyedi, 2010). Mint azt saját magunk is tapasztaljuk, a gazdaság egyenlőtlen térbeli elhelyezkedésének következményeit a társadalom igyekszik korrigálni, ennek egyik eszköze például a népesség elvándorlása a szegény vidékekről a gazdag, versenyképesebb, gazdaságilag fejlettebb vidékek felé (Magyarországon például keletről-nyugatra, vidékről a fővárosba). Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ezek a területi egyenlőtlenségek nemcsak pusztán különbségeket jelentenek, nemcsak a földrajzi változatosság a jellemzőjük, hanem egyúttal társadalmi

előnyöket és hátrányokat is magukban foglalnak. (Enyedi, 2010., Enyedi, 1993 in: Barta et al., 2010, 401.)

A 2000-es évek elejére Magyarország gazdasági és társadalmi térszerkezete, térségi és települési tagoltsága alapvetően eltért a 15-20 évvel korábbiaktól, a nagyrégiós, megyés elemzés a főváros-vidék, illetve a nyugat-kelet markáns különbségeit mutatta be, addig a kistérségeket tekintve sokkal differenciáltabb volt a kép, a piacgazdaságra való átmenet végére kialakult térszerkezetben a korábbiaknál jóval tagoltabb és eltérő növekedési pályákon haladó térségtípusok voltak elkülöníthetőek (Faluvégi, 2004; 2020).

Faluvégi „A társadalmi-gazdasági jellemzők területi alakulása és várható hatásai az átmenet időszakában” 2004. évi műhelytanulmányban (Faluvégi, 2004) öt fejlettségi térségtípust alakított ki munkatársaival:

- „dinamikusan fejlődő” térségek,
- „fejlődő” térségek,
- „felzárkózó” térségek,
- „stagnáló” térségek,
- „lemaradó” térségek.

Összefoglalták továbbá, hogy:

- a „dinamikusan fejlődő” és „fejlődő” térségekben élt az ország népességének közel 56%-a,
- kitörési esélyeket is felmutató „felzárkózó” térségekben az ország népességének több mint 23%-a élt,
- míg a „stagnáló” és a „lemaradó” térségek a népességből 11 és 10%-ot képviselnek.

A kistérség-típusok területi eloszlása is jól szemléltette a markáns térszerkezeti jellemzőket:

- a „dinamikusan fejlődő” 19 térségből 17 volt található Közép-Magyarországon és a dunántúli régiókban, Észak-Magyarországon és a két alföldi régióban csak 2 ilyen térség volt,
- a 22 „fejlődő” térségnek is alig egyötöde volt található az utóbbi régiókban,
- a „felzárkózó” térségek 27-34%-ot képviseltek Közép-Magyarországon és a Dunántúlon, Észak-Magyarországon és a Dél-Alföldön súlyuk 30-33%, míg az Észak-alföldi régió kistérségeinek mindössze csak 13%-a tartozik ebbe a típusba,
- Közép-Magyarországon a „dinamikusan fejlődő”, a „fejlődő” és a „felzárkózó” térségek dominanciája mellett csak egy „stagnáló” térség volt található, ugyanakkor „lemaradó” térség nem volt, ez utóbbi típus nem fordul elő a Nyugat-dunántúli régióban sem, a Közép-dunántúliban is csak kettő,
- a legtöbb, 8 „stagnáló” térség Észak-Alföldön volt található, míg Észak-Magyarországon 7 és a Dél-Alföldön 6 ebből a típusból,
- a 30 „lemaradó” térségből 23 az ország keleti felén, 2 Közép-Dunántúlon, 5 Dél-Dunántúlon,
- az Észak-Alföld térségeinek közel 40%-a, Észak-Magyarország és Dél-Alföld térségeinek mintegy 30%-a tartozott a „lemaradó” térség kategóriába,
- Dél-dunántúli térségek több mint ötöde, Közép-Dunántúl kevesebb, mint egytizede „lemaradó” térség.

Mivel véleménye szerint a hazai munkaerő mobilitása igen gyenge, szükség van arra is, hogy a külföldi és hazai multinacionális nagyvállalatok, a közép és kisvállalkozások a képzett, szabad munkaerő közelében telepedjenek le. (Faluvégi, 2004, 21, 37).

A hazai GDP előállításában nagyobb szerepet játszó megyék válságérzékenységét az jelezte, hogy Budapestet kivéve, az évenkénti növekedési ütemük 1994 és 2007 között magasabb volt, mint az ezt követő időszakban, a GDP-ből kisebb arányban részesedő megyék növekedése pont fordított volt, vagyis ezekre kisebb hatással volt a 2008-ban kibontakozó válság! A 2008-as

válság időszakban tapasztalható kiegyenlítődési tendenciák tehát nem az elmaradottabb térségek gyorsabb felzárkózásának, hanem a fejlettebb térségek visszaesésének köszönhetőek. (Korompai-Szabó, 2016, in: Tóth-Gubik (szerk.), 2016, 228).

A 2008-as pénz és tőkepiaci válság az 1973. évi olajválsághoz hasonlóan új ciklus kialakulásának kezdetét jelezte, a hosszú távú (Kondratyev⁸) ciklusok szabályai szerint a ciklusváltás jelentős szerkezeti változásokkal jár, az elavuló gazdasági szerkezet lebomlik, amely munkanélküliséget, gazdasági visszaesést von maga után, a régi lebomlásával pedig elkezdődik az új szerkezet felépülése. Enyedi és társai feltételezték, hogy ennek az új ciklusnak a felépülése 10–15 évig is eltarthat, amikor is a teljes gazdaság növekedése ebben az időszakban lassú. Azután pedig egy 20–30 éves fellendülési periódus következik az újabb ciklusváltásig, az új gazdasági szerkezet új gazdaságföldrajzot és új gazdaságpolitikát feltételez, megváltoznak ugyanis a regionális folyamatok, a regionális politika cél- és eszközrendszere is (Enyedi, 2010., Enyedi, 1993 in: Barta et al., 2010, 401.). Jelen kutatásomban nem foglalkozom a Kondratyev ciklus igazolásával, ugyanakkor elmondható, hogy a 2010-től 2020-ig eltelt időszak tekintetében valóban egy fellendülés volt tapasztalható és egy új ciklus felépülése zajlott a gazdaság és a hazai KKV-k teljesítményét illetően, amelyet azonban a világjárvány, majd 2022-es évben pedig az orosz-ukrán háború akasztott meg.

A térségi különbségek 1992-ig terjedően növekedtek jelentős mértékben, ezt követően 1994-ig még mérsékelt növekedésnek lehettünk szemtanúi (Dusek, 2005). A bruttó hazai termékkel kapcsolatos statisztikai indikátorok⁹ alapján az 1994-2013 közötti időszakban a területi különbségek tartósan nőttek (Korompai-Szabó, 2016), jóllehet voltak olyan rövid időszakok¹⁰, amikor a kiegyenlítődési tendencia is megjelent, például a GDP/fő relatív szórásának változása csökkenő tendenciát mutatott, vagyis a különbségek növekedtek ugyan, de egyre kisebb ütemben, vagy például a minimálbérek drasztikus, 26 ezer forintról 40, majd 50 ezer forintra történő emelése 2001-2002-ben, illetve a közalkalmazottak 50%-os béremelése 2002-2003-ban. Létezett azonban egy másik területi kiegyenlítő hatás is: közalkalmazotti munkakörökben a bérek országosan nagyjából egységesek, a területi jövedelemkülönbségek ezért éppen ezekben a munkavállalói csoportokban a legkisebbek. Ezért a kiegyenlített színvonalú jövedelmek átlagot meghaladó emelkedése, és súlyuk lakossági jövedelemtömegben történő növekedése területi egyenlőtlenség csökkentő hatású volt (Kiss, 2007) A különféle területi különbségek többsége 1999-re vagy 2000-re elérte maximális szintjét, azóta mérsékelt területi kiegyenlítődés kezdődött el (Dusek, 2005).

Az egy főre eső személyi jövedelemadó alapjának vizsgálata képet ad a gazdaság állapotáról, valamint a területi egyenlőtlenségek alakulásáról. 1996-ban 154 134 Ft, 2003-ban 474 893 Ft volt az egy főre eső személyi jövedelemadó alap (8 év). A megyei szintű személyi

⁸ Nyikolaj Kondratyev az 1930-as években végzett megfigyeléseket hosszú távú, történelmi idősorokkal. Azt tapasztalta, hogy több mutató, mint például a szénbányászat és acéltermelés, az árnövekedés mértéke, a külkereskedelmi forgalom bővülésének üteme vagy a kamatok alakulása időben, hosszabb távon együtt mozognak. A változásuk üteme egyszerre nő vagy csökken. Megfigyelései alapján építette fel a hosszú távú növekedési ciklusok elméletét, amely szerint hozzávetőleg ötvenéves periódusokban a világgazdaság hullámzó mozgást végez, gyorsabb és lassúbb fejlődési periódusok váltják egymást ez alatt az idő alatt. A növekedési ütemek átlagának számításakor attól függően kapunk eltérő értékeket, hogy az egyes periódusok kezdő és záró időpontja hogyan kerül megválasztásra, ezért a hosszú távú Kondratyev-ciklusok időzítése módszertanilag vitatott (Szanyi, 2018).

⁹ A megyék átlagos GDP növekedési üteme az országos arányában; A megyei GDP/fő növekedési üteme az országoshoz viszonyítva; A megyei GDP/fő relatív szórásának változása Magyarországon.

¹⁰ Az egyenlőtlenségek némi mérséklődése a makrogazdasági versenyképesség csökkenésének „árán” következett be 2000 után, elsősorban a közszolgálati 2002-es béremelések hatására (Kiss, 2007). A minimálbéres állások éppen az ország elmaradott térségeiben képviselnek jelentősebb hányadot, ezért a minimálbér-emelésnek területi egyenlőtlenséget csökkentő hatása is volt (Kertesi-Köllő, 2004). A több hullámban végrehajtott költségvetési béremelések pedig azzal a következménnyel jártak, hogy jelentősen csökkent a versenyszféra bérelőnye a költségvetési szektorral szemben (Palócz-Tóth, 2003).

jövedelemadó alap változást és az egyes megyék sorrendjét (3 legnagyobb, 3 legalacsonyabb értékkel rendelkező megye) az alábbi táblázat mutatja be.

2. táblázat Az egy főre eső személyi jövedelemadó alapja, 1996, 2003 (megyék kistérségei szintjén)

Megye, 1996	1996 (Ft)	Megye, 2003	2003 (Ft)
A három legmagasabb értékkel rendelkező megye			
Fejér	200 359	Fejér	585 836
Vas	197 583	Győr-Moson-Sopron	581 641
Győr-Moson-Sopron	196 540	Vas	576 692
A három legalacsonyabb értékkel rendelkező megye			
Nógrád	136 769	Szabolcs-Szatmár-Bereg	434 831
Bács-Kiskun	134 783	Bács-Kiskun	415 804
Szabolcs-Szatmár-Bereg	110 333	Békés	402 361

Forrás: szakirodalmi feldolgozás alapján saját szerkesztés.

A megyék a vizsgált mutató tekintetében egy kivételével – Nógrád helyett Békés megye került 2003-ra a legalacsonyabb mutatóval rendelkező megyék közé – megőrizték sorrendjüket (Zsugyel, 2007). A kiegyenlítődési tendenciák vonatkozásában megfigyelhető trend körül elég határozott 7-8 éves ciklusszerű ingadozás volt látható, különösen a Budapest nélküli adatok alapján (Korompai-Szabó, 2016 in: Tóth-Gubik (szerk.), 2016., 230). 2007-ig a növekedést elsősorban Budapest és vonzáskörzete generálta, addig a főváros 2010-től már egyértelműen visszafogta növekedési ütemét, és a gazdaságot mindössze az a 4-5 megye élénkítette, amelyekben a legnagyobb arányban működött külföldi érdekeltségű feldolgozóipar, míg a többi megye – azok is, ahol egyetemi központok vannak – a jelentős EU-források ellenére sajnos csak mérsékeltebben járultak hozzá a termelékenység fokozásához (Lengyel-Varga 2018). A különbségek növekedéséhez kapcsolódó időpontokból az 1995-2002-2009-2016?-2023? évek körüli váltások rajzolódta ki a trend csökkenő tendenciája mellett (Korompai-Szabó, 2016 in: Tóth-Gubik (szerk.), 2016., 230).

2010-ig Magyarországon a területi-társadalmi egyenlőtlenségek erősödtek, a leszakadó térségek lakosságának életszínvonala, foglalkoztatási lehetősége, gazdasági aktivitása romlott, azonban ezek a problémák jelentős részben már évtizedekkel ezelőtt is fennálltak. A budapesti nagyvárosi régió kivül alig mutatkoztak meg a dinamikus vidéki régiók körvonalai. A regionális gazdaságfejlődés jelenségét a területfejlesztési politika késve, és azt is részlegesen érzékelte, a területfejlesztési politika beavatkozási lehetőségei is korlátozottak voltak, a területfejlesztési célú pénzforrások 1996-2008 között ugyan nem voltak jelentéktelennek tekinthetőek, de a fejlesztési források felhasználása nem bizonyult hatékonynak, a területi egyenlőtlenségek erősödnek. (Enyedi, 2010., Enyedi, 1993 in: Barta et al., 2010, 401.)

A 2008-as, a pénzügyi szektorból kiinduló válságot követően több ország gazdaságpolitikájában előtérbe került a reálszféra, főleg a feldolgozóipar ösztönzése. Az Európai Unióban is különböző állásfoglalások születtek a gyártási tevékenységek élénkítéséről, az „újraiparosításról” A fejlett országok többségében megfigyelhető ez a fordulat, a gazdaságpolitikákban a korábbi deindusztrializáció helyébe a reindusztrializáció lépett, de nem a hagyományos gyártási, hanem inkább a magas hozzáadott értékű tudásintenzív tevékenységeket ösztönözve (Nagy-Lengyel, 2016). A 2008. évi válság után megfogalmazott gazdaságpolitikai dokumentumok az 'újraiparosítás' meghirdetésével a szektornak jelentős foglalkoztatásbeli szerepet szántak (Nagy Benedek et al., 2019, 17). Észak-Dunántúlon található azok a megyék, ahová a feldolgozóipari külföldi működőtőke áramlott, a szomszédságukban vagy Budapesthez közel, illetve a tradicionális ipartérségekben (például Borsod-Abaúj-Zemplénben) pedig az újraiparosuló megyék találhatóak. A 2007–2012 közötti visszaesés, stagnálás minden megyében megfigyelhető volt, a külföldi feldolgozóipari működőtőkét nagyobb arányban befogadó (mint: Győr-Moson-Sopron, Fejér, Komárom-

Esztergom és Vas megyék) és az újraiparosodó térségekben (mint: Bács-Kiskun, Zala, Veszprém, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén és Jász-Nagykun-Szolnok megyék) is, igaz azonban, hogy erőteljes ingadozások közepette. 2013-tól pedig újra minden megyében bővült a gazdaság, élénken elsősorban azokban a megyékben, ahová a külföldi feldolgozóipari működőtőke nagyobb arányban áramlott be (Lengyel-Varga, 2018).

Enyedihez és Korompaihoz hasonlóan több kutató, szakember is megállapította, hogyha a gazdaságpolitika nem veszi figyelembe a gazdaság térbeli működésének sajátosságait és az ezekhez kapcsolódó régióspecifikus szakpolitikai intézkedések szükségességét, akkor az ország gazdasági növekedése a lehetőségekhez képest továbbra is visszafogott és sérülékeny marad. (Lengyel-Varga, 2018).

Dusek, egy 2005-ös tanulmányában a területi jövedelmi folyamatok időbeli alakulásának vizsgálatkor felhívta a figyelmet az országos átlag mögött megbúvó rendkívüli területi változékonyság bemutatásával a konjunkturális folyamatok térségi összetevőinek elméleti és gyakorlati, gazdaságpolitikai fontosságára (Dusek, 2005).

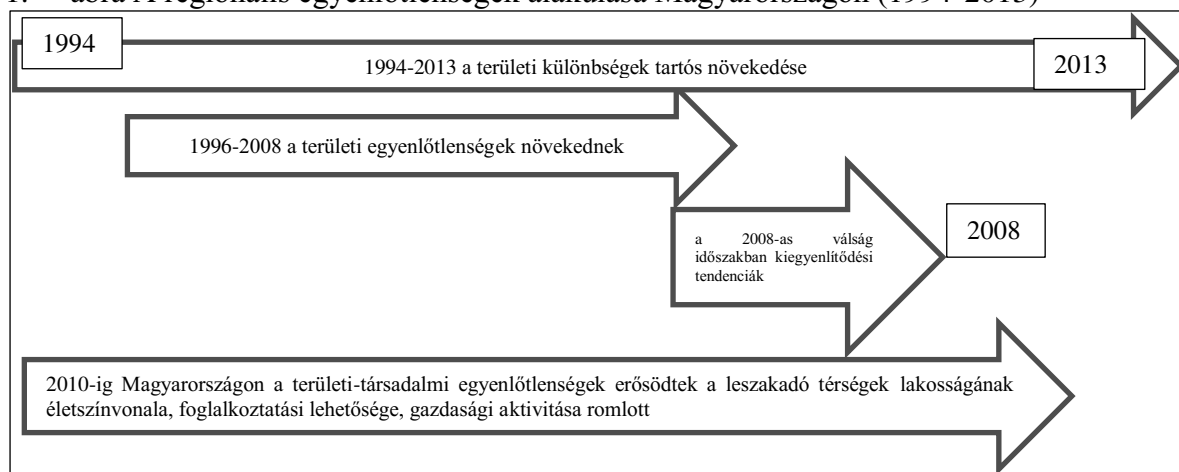
A megyei szinten aggregált adatokból kirajzolódó fejlettségi tagoltság, az eltérő fejlődési pályák mögött egy ezeknél jóval mozaikosabb, bár a térbeli alapstruktúrát nem megkérdőjelező polarizált térszerkezet jellemzi az országot napjainkra is (Faragó L. (szerk.), 2018).

Kincses, szerzőtársaival „*Magyarország térszerkezetének változásai 1870-től napjainkig*” című 2020-ban megjelent cikkében hosszú távon elemzi magyarországi térszerkezetét. Gravitációs módszer alkalmazásával kutadják a térszerkezet jellemző alakzatait, konfigurációit mind a mai Magyarország, mind a Trianon után elcsatolt országrészek területére vonatkozóan. A gravitációs tér torzulását bemutató kétdimenziós térképeket 1870-re, 1920-ra, 1970-re és 2019-re készítették el. Megállapításaik:

- a vizsgált évek mindegyikében az elmozdulás iránya szinte minden járás esetében Budapest, mely alapvető „vonzerőközpontként” tekinthető Magyarországon,
- a második szint, a helyi vonzerőközpontok, illetve töréspontok szintje. Vagyis, ugyan minden járás döntően Budapest felé gravitál, mégis kimutatható néhány helyi alközpont, melyek lokális gravitációs központként funkcionálnak, a helyi gravitációs alközpontként kirajzolódó regionális központok: Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs és Győr térségét. Új elemként figyelhető meg, hogy néhány alközpont (Székesfehérvár, Kecskemét, Szolnok) a környékére olyan lokális vonzerőt gyakorol, mely némileg kiüresíti a teret, és környezetében lokális töréspontok rajzolódnak ki,
- a 2019. évi térszerkezeti kép Budapest gravitációs erejének az eddigieknél is meghatározóbb voltát mutatta (Kincses-Tóth, 2020).

A társadalmi-területi egyenlőtlenségekről szóló szakirodalmi rész legfontosabb megállapításait az alábbi ábrán foglaltam össze.

1. ábra A regionális egyenlőtlenségek alakulása Magyarországon (1994-2013)

Forrás: szakirodalmi feldolgozás alapján saját szerkesztés.

2.2. A versenyképességről

Minden korszaknak megvannak a maga divatjai, az pedig napjainkban is érvényes mondás, hogy a divatba jött fogalmak egy része tartósan velünk marad, ilyen a versenyképesség szóhasználat is (Dobák et al., 2011). A versenyképesség fogalmával többen és több aspektusból¹¹ is foglalkoztak, azonban a mai napig nincs egységes, mindenki által elfogadott fogalma és mérőszáma (Mizik, 2004) A versenyképesség fogalma például több esetben keveredik a gazdaságosság, eredményesség, hatékonyság, termelékenység¹², jövedelmezőség fogalmával. A versenyképesség oldaláról is gyakran előkerült a jövedelmezőség, ami Lengyelnél mikroszintű versenyképességi tényezőt jelent¹³ (Lengyel, 2000/a/b).

Az országok és térségek közötti verseny vizsgálata a közgazdaság és regionális tudomány egyik kérdésköre. Minden gazdaság a térben szerveződik, amelyekben erős koncentrációs folyamatok zajlanak, így a térségek ebből eredően pedig eltérő fejlődési pályákon haladnak. A térbeli egyenlőtlenség nem csak méltányossági, hanem gazdasági kérdés, a növekedés egyik alapja, vagy akár korlátja is lehet (MNB, 2016). A versenyképességgel kapcsolatban végzett szakirodalmi kutatásaim közül a témám szempontjából legfontosabb megállapításokat az alábbiakban foglaltam össze.

A kisvállalati versenyképesség koncepcionális modellje szerint a versenyképesség hét pillérje közül öt, a Fizikai erőforrások, a Humán erőforrások, az Innováció, a Networking és az Adminisztratív rutinok alkotják a vállalat alapvető kompetenciáit. Ezek az alapkompenciák teszik lehetővé, hogy a cég versenyképes legyen (Szerb, 2010).

Vértesy László a kis- és középvállalati szektor Magyarországon című műhelytanulmányában kedvezőtlen jelenségként értékelte, hogy a kis- és középvállalkozások az általuk előállított bruttó hozzáadott érték alacsony hányadát fordították beruházásokra. A vállalati szegmens

¹¹ A versenyképesség fogalmával foglalkoztak többek között Friedman, 1821; Ohlin, 1933; Leontief, 1954; Vernon, 1956; Porter, 1990, 1998; Krugman, 1991; Lengyel, 2000/a/b; Török, 1996; Majoros, 1997; Losonc, 2003, Baily – Friedman, 1991 (Összefoglalva lásd: 10.1. melléklet).

¹² A versenyképesség általánosan elfogadott érvényű meghatározása a közgazdaságtudományban a magas szintű termelékenység, amelyhez szorosan kapcsolódik a magas jövedelem és foglalkoztatás, valamint leírható a következő mutatókkal: bruttó hazai össztermék, munkatermelékenység és foglalkoztatottsági ráta (Lengyel, 2000/a/b).

¹³ Lengyel szerint mikroszintű versenyképességi tényező a piaci részesedés (megőrzés/növelés), a jövedelmezőség növelése, az üzleti sikerek, stb., míg makroszintűek a növekvő export, a külkereskedelmi többlet, vagy a kibocsátás növelése (Lengyel, 2000/b).

termelékenységének javításához a vállalati beruházási ráta növelését tartja elsődlegesnek, beleértve az üzleti szektor innovációs tevékenységeinek fokozását is. A beruházások esetében a KKV szektor preferálását emelte ki. (Vértesy, 2018).

Porter szerint a régiók között verseny figyelhető meg, amelyben véleménye szerint nem a komparatív előnyök, hanem kizárólag a kompetitív, abszolút előnyök érvényesülnek, olyanok, amelyek az iparági versenyhez hasonlóak. Álláspontja szerint a versenyképesség egy régió termelékenységétől függ, a gazdasági versenyben pedig ezáltal nyertes és vesztes szituációk is előfordulhatnak, a gazdasági növekedés ugyanis nem automatikus. Álláspontja szerint a gazdaságfejlesztésben a stratégiai tervezésen alapuló programokat kell ösztönözni (Porter, 2008, 3), amelyet több más hazai kutató is megerősített, többek között Lengyel, Salamin.

Schumpetert a XX. század egyik legjelentősebb polgári közgazdászaként ismerjük, „*Business cycles*” című könyvében a hitelteremtést az innováció, tehát az egyik versenyképességi tényező, pénzügyi kiegészítőjeként (monetary complement of innovation) jellemzi, kettéválasztja a hitelezést, attól függően, hogy innovációra vagy forgóeszközökre költik a hitel összegét a vállalkozások. A versenyképességet tehát az innováció finanszírozása jelenti a vállalkozások számára. Schumpetert a mai hitelszerződés-elméletek előfutárának tekintjük (Havran, 2017). A schumpeteri finanszírozási elmélet 4 fogalomköre a következő: A (1) kockázati tőke finanszírozása. A fejlődő vállalkozásban tulajdonosként való tőkennyújtást mára a kockázati tőkebefektetés (venture capital), mint finanszírozási forma vette át. A (2) hiteladagolás jelensége. A hiteladagolás lényege, hogy a bank nem feltétlenül a várható veszteség alapján árazza a hiteleit, hanem amikor nagyon kétesnek ítéli meg a visszafizetés esélyét, akkor elutasítja a hitelfelvevő igényét, ahelyett, hogy a várható veszteségeket fedező magas kamat mellett nyújtana hitelt. A vállalkozások nem kapnak korlátlanul hitelt, bizonyos esetekben finanszírozási korláttal szembesülnek, mint az általam vizsgált válságok idején is. A (3) vállalati beruházások pénzáramokra való érzékenysége (investment sensitivity to cash), valamint a (4) finanszírozás, mint a növekedés előfeltétele (Havran, 2017, 1068). A vállalkozások megfelelő finanszírozási forrásokhoz való hozzájutásának biztosítása az versenyképességének egyik feltétele is. Minden gazdasági helyzetben, mind az egyes válságok idején, mind a gazdasági prosperitás idején a vállalkozások finanszírozási szükségleteire egy jól működő finanszírozási piac a megfelelő termékekkel reagál. Amennyiben forrásszűke keletkezik, vagy a vállalkozások likviditási szükségleteiket nem tudják kielégíteni, mert a bankok nem hajlandóak hitelezni, vagy beruházásaikat nem tudják megvalósítani, mert a finanszírozási piacon nem áll rendelkezésre beruházási forrás, vagy nem a megfelelő mértékben áll rendelkezésre akkor a gazdaságpolitika kénytelen beavatkozni, mint ahogy ezt tette is, mind a 2008-as pénz és tőkepiaci, mind pedig a jelenkori pandémia okozta válság idején. A finanszírozás, és azon belül is a megfelelő finanszírozási eszközök alkalmazása tehát kulcs a vállalatok versenyképességében. Schumpeter számára a gazdasági növekedés a tőke és a termelés fokozatos növekedésében rejlik, míg fejlődésről csak akkor beszélhetünk, ha a technikai újítások új termelési módszerek, új termékek vagy új szervezési módszerek alkalmazásához vezetnek. Álláspontja szerint csak akkor van fejlődés, ha a termelési tényezők felhasználása innovatív módon történik, a gazdaság a technikai újítások bevezetése által fejlődhet (Borbély, 2009). A schumpeteri endogén innovációs modell értelmében, a vállalkozások a profit maximalizálása miatt valósítanak meg technológiai fejlesztéseket, innovációt, ami a gazdasági növekedés legfontosabb forrása is egyben. Az elmélet szerint a vállalkozások legfőképpen időleges monopóliumok kiépítésére törekedve és extraprofit elérése érdekében folytatnak kutatás-fejlesztési tevékenységet (Romer, 1990). A vállalati innováció szerepének a mai gazdaságpolitikai is nagy jelentőséget tulajdonít. Az egyes tervezési ciklusokban a fejlesztéspolitikai források nagy része a hazai vállalkozások kutatás-fejlesztési és innovációs képességeinek erősítését szolgálta és szolgálja (GOP és GINOP).

A vállalat mérete és a versenyképesség, ezen keresztül a versenyhelyzet szoros összefüggésben áll egymással. A vállalati méret növekedésével – általában, és bizonyos szintig – csökkennek a fajlagos költségek. Ebből adódóan a nagyobb forgalmat bonyolító vállalatok gyakran versenyelőnyre tesznek szert a kisebbekkel szemben. Az egyes nemzetgazdasági ágaktól függően eltérő lehet a vállalatok jellemző mérete, ami pedig abból fakad, hogy bizonyos tevékenységek a jellemző költségszerkezet miatt csak bizonyos volumen felett végezhetőek gazdaságosan (Ecostat, 2008). A vállalati növekedéssel kapcsolatban az árbevétel növelése nem csak cél, hanem eszköz is a vállalat hosszú távú jövedelmezőségi céljai, ebből kifolyólag pedig a versenyelőny eléréséhez. A hazai mikro-, kis- és középvállalkozás árbevételének alakulásával ebből kifolyólag is foglalkozom a dolgozatom elemzési részében.

Mivel a gazdasági tevékenységek térbeli elhelyezkedése a piaci versenyben való sikeres helytállást egyre markánsabban határozza meg, ezért a térbeli aspektusok mélyebb elemzésével is foglalkozom. Mindez a helyi adottságok szerepét is átértékeli. A helyi (lokális) szint szerepe felértékelődik, mint olyan kulcskompetenciáknak helyet adó tér, ahol a vállalatok tartós versenyelőnyei koncentrálnak, és ahol a helyi szereplők összefogásukkal érvényre tudják juttatni gazdaságfejlesztési elképzeléseiket. A gazdasági előnyök elsődleges vizsgálati területi egysége ugyanis a lokális térség (Lukovics, 2008).

Az „*Eltérő vagy azonos fejlődési pályák? A hazai nagyvárosok és térségek összehasonlító vizsgálata*” című munkájában a városok és vonzáskörzeteik országos átlaghoz mért versenyképességi helyzetével foglalkozik Nagy, megállapítva, hogy azok az alapvető területi fejlettségi viszonyokat tükrözik vissza, hiszen a viszonylag fejlett megyékben található városok és körzeteik versenyképesnek bizonyulnak, míg a fejletlen megyékben, a legtöbb esetben a versenyképes központ-versenyhátrányos vonzáskörzet a leggyakrabban párosítás. Különösen kedvezőtlen helyzetben mindkét egység versenyhátrányát láthatjuk (Nagy, 2013). Kutatásomban a hazai járások versenyképességét vizsgálom.

A regionális elemzésekben egyre nagyobb figyelmet kell szentelni a lokális térségek, mint például a járási szintű vizsgálatainak, amelyekkel most jelen tanulmány keretében is foglalkozom a *Kutatás empirikus bázisa és módszertana* című fejezetben.

2.3. A KKV definícióról és annak fejlődéséről

A kis- és középvállalkozás definíciója gazdasági szempontból nehezen értelmezhető. Sokféle nagyságú, tevékenységi körű, demográfiájú¹⁴ regionálisan eltérő helyzetű és infrastrukturális ellátottsági céget foglal magában, amelyeket nem lehet általánosságban minősíteni. Nehezen hasonlíthatók össze olyan egymástól eltérő jellegű és minőségű vállalkozások, mint a kézműiparosoké, a mikrovállalkozások, családi vállalkozások, szociális gazdasági vállalkozások (Losoncz-Nagy, 2020), ezért a vállalati célcsoport meghatározására a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról szóló 2004. évi XXXIV. törvény (továbbiakban törvény) került alapul vételre, amely a 2003/361/EK bizottsági ajánlás [3] szerint készült.

A törvény 3. § (1) bekezdése értelmében KKV-nak minősül az a vállalkozás, amelynek

- a) összes foglalkoztatotti létszáma 250 főnél kevesebb, és

¹⁴ A vállalati életciklus modellek a vállalatok életpályáját az idő függvényében próbálják meg felvázolni. Az életutat egymásra épülő különböző szakaszokra bontják. A szakirodalomban fellelhető modellek az egyes szakaszok általános jellemzőit, a szervezési-irányítási problémáikat, a szakaszok közti átmenetkor felmerült kérdéseket írják le. Az egyes modellek különböznek egymástól megközelítésükben, a szakaszolás alapját jelentő tényezőkben, a szakaszok számában, azok részletezettségében (Zsupanekné, 2008). A vizsgálatom időbeli, a KKV-k körének tagjai ugyanis változnak: megszűnnek, szétválnak, egyesülnek, növekednek, csökkennek. Egy sikeres KKV idővel kikerül a KKV-k közül és nagyvállalat lesz, míg egy leépülő nagyvállalat a KKV-k közé kerül. A méretkategória tehát nagyon eltérő demográfiájú cégeket gyűjt egybe.

b) éves nettó árbevétele legfeljebb 50 millió eurónak megfelelő forintösszeg, vagy mérlegfőösszege legfeljebb 43 millió eurónak megfelelő forintösszeg.

A törvény 3. § (2) bekezdése értelmében a KKV kategórián belül kisvállalkozásnak minősül az a vállalkozás, amelynek

a) összes foglalkoztatotti létszáma 50 főnél kevesebb, és

b) éves nettó árbevétele vagy mérlegfőösszege legfeljebb 10 millió eurónak megfelelő forintösszeg.

A törvény 3. § (2) bekezdése értelmében a KKV kategórián belül mikrovállalkozásnak minősül az a vállalkozás, amelynek

a) összes foglalkoztatotti létszáma 10 főnél kevesebb, és

b) éves nettó árbevétele vagy mérlegfőösszege legfeljebb 2 millió eurónak megfelelő forintösszeg.

Nem minősül KKV-nak az a vállalkozás, amelyben az állam vagy az önkormányzat közvetlen vagy közvetett tulajdoni részesedése – tőke vagy szavazati joga alapján – külön-külön vagy együttesen eléri vagy meghaladja a 25 százalékot.

A KKV-kategóriába történő besoroláshoz a létszám, az árbevétel és a mérlegfőösszeg közül egy vállalkozásnak csak kettőnek kell megfelelnie. A foglalkoztatotti létszámmal kapcsolatos feltételnek mindenképp teljesülnie kell, azonban az éves nettó árbevételre vagy a mérlegfőösszegre vonatkozó kritérium közül elegendő, ha csak az egyiket teljesíti a vállalkozás.

A KKV-törvényben található ún. kétéves szabály azt jelenti, hogy ha egy vállalkozás éves szinten túllépi a meghatározott foglalkoztatotti létszámot vagy a pénzügyi mutató (nettó árbevétel és/vagy mérlegfőösszeg) határértékét vagy elmarad azoktól, akkor ennek nyomán csak abban az esetben veszíti el, illetve nyeri el a KKV minősítést, ha két egymást követő beszámolási időszakban lépi túl az adott határértékeket vagy marad el azoktól.

A KKV-kategóriába történő besorolás során figyelembe kell venni a partner és a társult vállalkozásnak számító vállalkozások adatait is, azaz a konszolidált adatok alapján kell elvégezni a besorolást. A besorolást minden üzleti év első napján, a rendelkezésre álló és elfogadott utolsó beszámoló alapján szükséges elvégezni (Losoncz-Nagy, 2020, 20).

A KKV-szabályozás tekintetében az EU-ban a kisvállalkozások legfontosabb jellemzőinek legjobb leírását a Bolton Bizottság adta az 1971-es kisvállalatokról szóló jelentésében. Kimondta, hogy egy kisvállalkozás olyan független vállalkozás, amelyet tulajdonosa vagy résztulajdonosai irányítanak, és kis piaci részesedéssel bír. A Bolton Jelentés felismerte azt is, hogy a méreten kívül a foglalkoztatottak száma, valamint egyes szektorokban az árbevétel nagysága még jelentősebb a szektor meghatározásában. A KKV-k definíciója azonban régiónként, országokként, valamint a definíció célja szerint is eltérő volt, ezért az Európai Bizottság 1996-ban közzétette ajánlását egy egységes KKV definíció alkalmazására, amelyet aztán később, a gazdasági fejlődés hatására több alkalommal is módosított a korábbi határértékek tekintetében. A KKV-k méretkategóriáinak meghatározására tehát három mérőszámot veszünk figyelembe: foglalkoztatottak száma, árbevétel és mérlegfőösszeg (Lukács, 2005). Európai Bizottsági ajánlás alapján a KKV-k populációja a vállalkozások három kategóriáját, nevezetesen a mikrovállalkozásokat, kis- és középvállalkozásokat foglalja magában. A KKV-k hivatalos európai meghatározása is az előbbieken már említett három különböző tényezőt veszi figyelembe: a foglalkoztatás szintjét, az árbevétel szintjét és a vállalat mérlegfőösszegét (Európai Bizottság, 2021a).

3. táblázat KKV definíció meghatározása

(Definition of an SME)

Vállalati méretkategória	Foglalkoztatottak száma	Árbevétel	Mérlegfőösszeg
mikrovállalkozás	0 < 10	< 2 millió euró	< 2 millió euró
kisvállalkozás	10 < 50	< 10 millió euró	< 10 millió euró
középvállalkozás	50 < 250	< 50 millió euró	< 43 millió euró

Forrás: A Bizottság 2003. május 6-i ajánlása a mikro-, kis- és középvállalkozások fogalmának meghatározásáról (2003/361/EK), az Európai Unió Hivatalos Lapja, L 124/36, 2003. május 20

Hazánkban a piacgazdaságra való átállás egyik első jelentős lépcsőjét az 1988-ban elfogadott Társasági Törvény adta, mert viszonylag kevés számú feltételhez kötötte a magán- és csoportos vállalkozások alapítását. A vállalkozói kedv dinamikus lendületet vett, és 1991. év végére már több mint 40 ezer gazdasági szervezet működött az országban (Rechnitzer, 1993, 44. old.). A kis- és középvállalkozások támogatásáról 1999 novemberében került elfogadásra az 1999. évi XCV. törvény [4]¹⁵. A törvény meghatározta, hogy mit értünk KKV-n és összefoglalta azok fejlesztését elősegítő állami támogatások finanszírozását. 2004 áprilisában hazánk EU-csatlakozása miatt új törvény¹⁶ került elfogadásra, amely módosította a mikro-, kis- és középvállalkozások definícióját és új vállalkozási fogalmakat is bevezetett, mint az önálló vállalkozás, a partnervállalkozás és kapcsolódó vállalkozás. A KKV definíció meghatározására jelenleg is *A kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról* szóló 2004. évi XXXIV. törvény kerül alkalmazásra.

A KKV-k szerepe és jelentősége

Mint azt a dolgozatom elején is rögzítettem, a KKV-k szerepe és jelentősége kiemelkedő, mert ők foglalkoztatják a munkavállalók több, mint kétharmadát, állítják elő a hozzáadott érték több, mint felét, jelentős számban beszállítói a nagyvállalatoknak, rugalmasak, a változásokhoz a nagyvállalatokhoz képest gyorsabban alkalmazkodnak, és azokhoz képest gyors reagálnak a kihívásokra, összefoglalva a gazdasági növekedés fontos potenciálját jelentik. A mikro-, kis- és középvállalkozások azáltal töltenek be jelentős szerepet az egyes nemzetgazdaságok működésében, mert azok versenyképessége az egész gazdaságot determinálja.

A bekezdés visszautal Porter, Lengyel, Vértesy vállalati versenyképességgel kapcsolatos megállapításaira (Porter, 2008; Lengyel, 2000/a/b; Vértesy, 2018), miszerint a KKV-k versenyképessége azok termelékenységétől függ, Vértesy szerint pedig a vállalati szegmens termelékenységének javításához a vállalati beruházási ráta növelése az elsődleges, beleértve az üzleti szektor innovációs tevékenységeinek fokozását is (az innováció szerepét már az előző fejezetben ismertettem).

Az európai és hazai KKV-k legfontosabb jellemzői

Az Európai Unió 28 tagállamának átlagát alapul véve a nem pénzügyi szektorban működő KKV-k tették ki az összes vállalkozás 99,8 %-át 2020-ban, a foglalkoztattak közel kétharmadának biztosítottak munkalehetőséget és a hozzáadott érték több, mint feléhez járultak hozzá, ezek az arányok nem, vagy alig változtak a 2000-es évek eleje óta. A mikrovállalkozások a legmagasabb arányban képviseltetik magukat az összes vállalati méretkategórián belül

¹⁵ 1999. évi XCV. törvény a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról, a törvény célja a mikro-, kis- és középvállalkozások meghatározása, valamint a fejlődésük előmozdítását szolgáló állami támogatások összefoglalása, s ez által olyan gazdasági feltételek kialakítása, amelyek hosszú távon biztosítják a verseny- és foglalkoztatási képesség növekedését, a versenyhátrányok csökkenését, valamint a vállalkozások Európai Unió követelményeihez való felzárkózását.

¹⁶ A kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról szóló 2004. évi XXXIV. törvény. A törvény célja a mikro-, kis- és középvállalkozások fogalmának meghatározása, valamint a fejlődésük előmozdítását szolgáló állami támogatások összefoglalása.

(93,3%), a tipikus európai cég ennek eredményeként tehát mikrovállalkozás. A KKV-k hozzáadott érték termelése azonban mindössze 18,7%, a foglalkoztatásban – akárcsak hazánkban - betöltött szerepük jelentős, a foglalkoztatottak közel 30%-ának biztosítanak munkalehetőséget (Európai Bizottság, 2021a).

4. táblázat A nem pénzügyi szektorban működő európai vállalkozások legfontosabb mutatói méretkategóriák alapján, 2020

	Mikro	Kis	Közép	Összes	Nagyvállalat	Összes vállalat
Vállalkozások száma						
száma	21 044 884	1 282 211	199 362	22 526 457	40 843	22 567 300
%	93,3	5,7	0,9	99,8	0,2	100,0
Hozzáadott érték						
millió euró	1 179 476	1 071 196	1 087 613	3 338 286	2 956 544	6 294 829
%	18,7	17,0	17,3	53,0	47,0	100,0
Foglalkoztatottak száma						
száma	36 988 539	25 313 006	20 130 548	82 432 093	44 358 284	126 790 377
%	29,2	19,9	15,9	65,0	35,0	100,0

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés, 2021.

A KKV-k gazdálkodását nem csak az Európai Unió tagállamainak többségében, hanem hazánkban is magas munkaerő- és alacsony tőkeintenzitás jellemzi. A foglalkoztatásból nagyobb arányban részesednek, mint az árbevételből vagy a jövedelemtermelésből. A magyarországi KKV-k a foglalkoztatottaik számában némileg az EU átlag felett, hozzáadott értékben pedig az alatt teljesítenek.

5. táblázat: A magyarországi vállalkozások legfontosabb mutatói méretkategóriák alapján, 2020

Teljesítmény mutatók	Vállalkozások száma			Foglalkoztatottak száma			Árbevétel (értékesítés nettó árbevétele)			Hozzáadott érték		
	darab (2020)	2019= 100%	Megoszlás (2020)	fő (2020)	2019= 100%	Megoszlás (2020)	millió Ft (2020)	2019= 100%	Megoszlás (2020)	millió Ft (2020)	2019= 100%	Megoszlás (2020)
Mikro	804 196	1,02	94,53	1 221 993	0,99	38,20	15 294 233	1,01	13,00	5 030 864	1,05	18,99
Kis	33 376	0,94	3,92	532 145	0,94	16,64	16 361 568	0,99	13,91	3 763 975	0,96	14,21
Közép	5 135	0,91	0,60	351 331	0,91	10,98	16 754 948	0,95	14,24	3 591 543	0,98	13,56
Nem KKV	8 040	1,06	0,95	1 093 425	0,98	34,18	69 210 371	1,01	58,84	14 108 888	1,02	53,25
Összesen:	850 747	1,01	100,00	3 198 894	0,97	100,00	117 621 120	1,00	100,00	26 495 270	1,01	100,00

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

Az átlagos KKV-termelékenység, az egy alkalmazottra jutó hozzáadott érték tekintetében (19.800 euró volt 2020-ban) hazánk lényegesen elmarad a 40 ezer eurós EU átlagtól (Európai Bizottság, 2021b).

A következő fejezetekben röviden bemutatásra kerülnek az egyes válságok, a 2008. évi pénz- és tőkepiaci, valamint a pandémia okozta jelenkori válság KKV-kra gyakorolt legsúlyosabb hatásai.

2.4. Összefoglaló megállapítások

A fejezetben a kutatási témám jelentőségének és aktualitásának, a kutatásom céljának és menetének, a kutatás módszertanának részletes ismertetését követően a dolgozat felépítését fejezetenként ismertetem és térek rá a témában releváns elméleti áttekintésre.

Az elméleti áttekintés egyik alapvetése az Enyedi professzor úr megállapítása, miszerint a területi egyenlőtlenség a társadalom térbeli rendjének természetes velejárója, a területi

egyenlőtlenségek esetében nem lehet csak a jó-rossz kettősségben gondolkodni, azok belső struktúrájának a feltárásának a megértést kell szolgálnia (Enyedi, 2010).

A másik legalapvetőbb elméleti kritérium, hogy minden társadalmi jelenség azon a térségi szinten és abban a területi aggregációban, körzetrendszerben vizsgálendő, ahol a valóságban is szerveződik (Nemes Nagy, 1998, 91).

A magyarországi területi egyenlőtlenségek alakulása fejezetben az 1990-es évek elejétől kezdve mutatom be a regionális egyenlőtlenségek alakulását, és foglalom össze napjainkig a témában leginkább releváns kutatási eredmények megállapításait, miszerint az 1990-es évek elejétől 2013-ig a területi különbségek tartós növekedési tendenciáját mutatta minden releváns statisztikai indikátor, 2007-ig a növekedést elsősorban Budapest és vonzáskörzete generálta, addig a főváros 2010-től már egyértelműen 'visszafogta' növekedési ütemét.

A versenyképességről szóló alfejezetben ismét hangsúlyozom, hogy a térbeli egyenlőtlenség nem csak méltányossági, hanem gazdasági kérdés, a növekedés egyik alapja, vagy akár korlátja is lehet (MNB, 2016). Kedvezőtlen jelenséggként Vértesy nyomán kiemelem, hogy a mikro-, kis- és középvállalkozások az általuk előállított bruttó hozzáadott érték alacsony hányadát fordítják beruházásokra. A hazai KKV-k termelékenységének javításához a vállalati beruházási ráta növelésének elsődleges szerepe van, beleértve az üzleti szektor innovációs tevékenységeinek fokozását is. (Vértesy, 2018).

Kiemelem továbbá, hogy a vállalati növekedéssel kapcsolatban az árbevétel növelése nem csak cél, hanem eszköz is a vállalat hosszú távú jövedelmezőségi céljai, ennek eredményeként pedig a versenyelőny eléréséhez, melynek oka, hogy a gazdasági tevékenységek térbeli elhelyezkedése a piaci versenyben való sikeres helytállást egyre markánsabban határozza meg. Ez pedig a helyi adottságok szerepét is átértékeli.

A helyi (lokális) szint szerepe felértékelődik, mint olyan kulcskompetenciáknak helyet adó tér, ahol a vállalatok tartós versenyelőnyei koncentrálnak, és ahol a helyi szereplők összefogásukkal érvényre tudják juttatni gazdaságfejlesztési elképzeléseiket. A gazdasági előnyök elsődleges vizsgálati területi egysége ugyanis a lokális térség (Lukovics, 2008).

Fentiek eredményeképpen megállapítom, hogy a regionális elemzésekben nagyobb figyelmet kell szentelni a lokális térségeknek, mint például a járási szintű vizsgálatoknak, amelyekkel most jelen tanulmány keretében is foglalkozom a Kutatás empirikus bázisa és módszertana című fejezetben.

A KKV-k definíciójáról és annak fejlődéséről című alfejezetben a KKV alapfogalmai és a fogalom fejlődése kerül bemutatásra, röviden ismertetve KKV-k szerepét, jelentőségét és az európai és hazai KKV-k legfontosabb jellemzőit.

3. A kutatás hipotézisei és alkalmazott módszerek

Az általam áttekintett szakirodalom, szakmai ismereteim alapján a következő, az empirikus kutatáshoz kapcsolódó hipotéziseket állítottam fel, a hipotézisek tesztelésre pedig az alábbiakban összefoglalt módszereket alkalmaztam.

1. Hipotézis (H1): A szomszédsági viszonyok hatásai erőteljesebben érvényesültek a KKV-k árbevételének járásonkénti térbeli struktúrájában 2020-ra a pénz és tőkepiaci válsághoz képest.

A regionális tudomány egyik alapvető kérdése, hogy egy-egy jelenség adott területegységen való megjelenése mennyire hasonló, illetve különböző a szomszédos területegységek értékeihez képest. A hasonlóságok számszerűsítése alapján a vizsgált jelenség térbeli

összefüggésrendszerére, illetve annak jellegére vonatkozó következtetések vonhatók le (Tóth, 2003).

A KKV-k árbevételének összes nemzetgazdasági ág figyelembe vételével készült térbeli struktúrája a szomszédsági viszonyok erőteljesebb hatása eredményeként kedvezően változik, azaz a térstruktúrában a vizsgált időszak végére a 2008. évihez képest több járás kerül a szomszédsági viszonyok pozitív befolyása alá, tehát a térstruktúra jelentős pozitív irányú változásával számoltam 2020-ra.

Feltételezésem kiindulópontja az volt, hogy az ország gazdaságának fejlődésével több járás kerül a szomszédsági viszonyok pozitív befolyása alá, mint ahány a 2008-as évben volt. Hipotézisem a területi autokorreláció vizsgálatának módszerére szolgáló Local Moran I próbafüggvény alkalmazásával kerül tesztelésre. A Moran I mutató megmutatja, hogy a vizsgált terület értéke mennyiben hasonlít vagy különbözik szomszédjától, a Local Moran statisztika alkalmas arra, hogy kimutassa azokat a területeket, amelyek hasonlóak, illetve különbözőek a szomszédjaiktól. (Tóth, 2003).

2. Hipotézis (H2): A KKV-k járásonkénti árbevételének alakulásában a tényezőkre bontás módszere alapján az országos hatás szerepe a legkiemelkedőbb a 2008-2020 időszakban.

Az egyes járásokban a KKV-k árbevételének 2008 és 2020 közötti változásának vizsgálatára a shift-share analízis klasszikus verzióját alkalmaztam. A regionális elemzések egyik gyakori módszere a hatásarány- (shift-share) elemzés (Nemes Nagy, 2009), amit regionális előrejelzésre használtak. Ezen eljárás egy adott nemzetgazdasági ág adott régióban megfigyelt teljesítményének változását felbontja egy országos hatásra, egy ágazati hatásra és egy versenyképességi, más néven regionális hatásra. A nemzeti (országos elmozdulás) hatás megmutatja, hogy hogyan változott volna a járás teljesítménye, ha az a nemzetgazdasággal azonos ütemben fejlődött volna. Az ágazati (összetételbeli) hatás a járás ágazati összetétele miatti pozitív vagy negatív hatásokat foglalja magában, megjelenítve, hogy az adott járásban lévő nemzetgazdasági ágak a nemzetgazdasági rátánál gyorsabban vagy lassabban növekedtek. Végül a versenyképességi hatás az egyedi (helyi összetevők) hatásokat ragadja meg, és azt számszerűsíti, hogy mennyivel tért el a járás fejlődési üteme attól a szinttől, mint ami a nemzetgazdasági szintű növekedés és az ágazati összetétel alapján várható lett volna (Zsibók, 2018).

Ezen tényezőkre bontás módszer segítségével azt vizsgálom, hogy az országos, a helyi összetevő, és az ágazati összetétel, azaz az összetételbeli hatás közül melyik játszik a legnagyobb szerepet a KKV-k árbevételének alakulásában, a 2008-2020 időszakban. Az egyes vizsgált válságokkal kapcsolatos megállapításaim alapján – vállalkozások árbevétele csökkent – feltételezésem az volt, hogy az országos hatás szerepe a legerősebb és az alakítja a legerősebben a KKV-k árbevételének nemzetgazdasági szintű alakulását.

3. Hipotézis (H3): 2020-ban a járások gazdasági erejében a lokális tényezők játszották a legnagyobb szerepet.

A gazdasági erőterek vizsgálata során azt vizsgálom, hogy napjainkban (2020) a járások gazdasági erejét, ami számszerűsítve az egy lakosra jutó járási gazdasági erő, mennyiben befolyásolja a járásokban működő KKV-k egy foglalkoztatottra jutó árbevétele, azaz a strukturális és mennyiben, az ettől független lokális tényezők. A hipotézis tesztelésére a shift-share elemzés megközelítéséhez hasonló lineáris regressziós módszert, két vagy több véletlen változó között fennálló kapcsolat modellezését alkalmazom.

„*A regionális fejlődés erőforrásainak áttrendeződése, új súlypont: a tudás*” című írásában (Rechnitzer, 2008 in: Legyel-Lukovics, 2008) megállapítja, hogy a helyi adottságok, a lokális

erőforrások felértékelődnek, amelyek számos gazdasági (pl. termelési tradíciók, helyi innovációs környezet) és nem gazdasági (pl. közösségi kapcsolatok, támogatások) tényezőben nyilvánulnak meg, mely hipotézisem alapjául is szolgált. Feltételezésem az volt, hogy napjainkra a lokális erőforrások szerepe annyira felértékelődött, hogy a strukturális (gazdasági) erőnél jobban befolyásolja a KKV-k árbevételének alakulását.

4. Hipotézis (H4): A vizsgált válságok idején a KKV-k számának és árbevételének relatív koncentrációjában jelentős változás történik.

Hipotézisem igazolására a KKV-k kumulált nettó árbevételének a KKV-k számának kumulált gyakoriságához viszonyított járásonkénti koncentrációját kifejező Lorenz-görbét alkalmaztam. Hipotézisem alapját az adta, hogy 2008-hoz képest 2020-ra a járások döntő részében (2020-as áron számolva) nőtt mind a KKV-k száma, mind azok árbevétele, 2008-hoz képest 2020-ra mindössze kilenc olyan járás volt, amelyekben árbevétel csökkenés történt.

Meg kell jegyezni azonban, hogy a vállalkozások többféle eszközből álló intézkedéscsomaggal alkalmazkodnak a változó gazdasági környezethez, a vállalati vezetők válság idején különböző eszközöket használnak a visszaesés okozta nehézségek elhárítására (Laki, 1992; 566)¹⁷, amely kihathat a KKV-k számának és árbevételének alakulására, így azok relatív koncentrációjára is. A hazai KKV-szektor legfontosabb területi jellegzetességei fejezetben a következőket foglaltam össze, amelyek a hipotézis tesztelését tették szükségessé:

- A gazdasági térszerkezetet alapvetően meghatározó tényezők egyike a vállalkozói aktivitás növekedése volt, ami hatással volt a foglalkoztatásra, valamint további gazdasági tevékenységet segítő üzleti vállalkozások létrejöttére (Faluvégi, 2020, 119.).
- A vállalkozássűrűség és a gazdasági fejlettség párhuzamosan alakul. A statisztikai adatokból egyértelműen megállapítható, hogy 2008-ban és jelen egészségügyi válság idején is, a vállalkozássűrűség magasabb a dunántúli régiókban (Közép-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl) és alacsonyabb az alföldi régiókban, a legalacsonyabb értéket 2008-tól napjainkig pedig Észak-Magyarország képviselte. Az egyes régiók gazdasági fejlettségi mutatói is ezzel párhuzamosan alakultak, a bruttó hozzáadott érték, árbevétel és export árbevételek tekintetében.

5. Hipotézis (H5): Összességében Magyarországon a vizsgált válságok idején a KKV-k száma, és gazdasági teljesítménye tekintetében a területi egyenlőtlenségek csökkentek, prosperáló időszakokban pedig növekedtek.

Hipotézisem tesztelésére a Hoover-index egy speciális fajtája a Robin Hood-index került alkalmazásra, mely a jövedelmek (xi) és a népesség (fi) területi eloszlásainak egyenlőtlenségeihez rendel skalárt. Az index azt mutatja meg, hogy a jövedelem hány százalékát kellene a területegységek között átcsoportosítani (a gazdagabb területeken élőkől elvenni és a szegényebb területeken élőknek adni), hogy a jövedelem ugyanolyan eloszlású legyen, mint a népesség. A Robin Hood indexel analóg módon értelmezhetők a KKV-k Hoover indexei is. (Major–Nemes Nagy, 1999).

Szakirodalmi megállapítás volt, hogy a hazai GDP előállításában nagyobb szerepet játszó megyék válságérzékenységét jelezte, hogy Budapest kivételével, azok évenkénti növekedési

¹⁷ A vállalati alkalmazkodás gyakran használt eszközei a következők voltak a 2008-as pénz- és tőkepiaci válság idején: az árak változtatása, a termékváltás, a forgalom növelése, a kapacitások bővítése, átalakítása (beruházás), teljes vagy részleges piacváltás, a részesedés növelése egyes részpiacokon, a ráfordítások csökkentése (például a készletek csökkentésével), a fizetések halasztása, elmulasztása (kényszerhitelezés), az adó- és közterhek befizetésének halasztása, mulasztása, szervezeti átalakítás, létszámleépítés, a vállalati vagyon egy részének bérbe- vagy eladása (Laki, 1992, 566. o.)

üteme 1994 és 2007 között magasabb volt, mint az ezt követő időszakban, a GDP-ből kisebb arányban részesedő megyék növekedése pedig ennek pont fordítottja volt, vagyis ezekre a megyékre kisebb hatással volt a 2008-ban kibontakozó válság. A 2008-as válság időszakban tapasztalható kiegyenlítődési tendenciák tehát nem az elmaradottabb térségek gyorsabb felzárkózásának, hanem a fejlettebb térségek visszaesésének köszönhetőek. (Korompai-Szabó, 2016, in: Tóth-Gubik (szerk.), 2016, 228).

6. táblázat A kutatás céljainak és hipotéziseinek kapcsolata

A kutatás céljai		Módszerek	Hipotézisek	Eredmények
Általános	részletes			
A magyar mikro-, kis- és középvállalkozásokra, azok gazdasági teljesítményére milyen hatással voltak és vannak az általam vizsgált válságok: a 2008-as pénz- és tőkepiaci és a 2019 decemberében kirobbant pandémia okozta gazdasági válság?	<p>5.1. fejezet: Hogyan alakult a KKV-k járási szintű árbevétele, melyek voltak a KKV-k árbevételének alakulása szempontjából legmeghatározóbb nemzetgazdasági ágak? Hogyan alakult a KKV-k árbevételének térbeli és ágazatonként térbeli koncentrációja? Hatással vannak-e a szomszédsági viszonyok a KKV-k árbevételének területi különbségeire? Milyen tényezőkkel indokolható a KKV-k árbevételének változása?</p>	Indexek: GINI; HHI; Hoover; Autokorrelációs vizsgálatok (Moran I); Tényezőkre bontás módszere	H1; H2	2008-ról 2020-ra összesen kilenc olyan járás volt, amelyekben árbevétel csökkenés történt. 197 járásból 136-ban a <i>Kereskedelem, gépjárműjavítás</i> , 44 járásban pedig a <i>Feldolgozóipar</i> szerepe volt kiemelkedő. 2008-ról 2020-ra a KKV-k árbevétele tekintetében a legnagyobb növekedést mutató nemzetgazdasági ágak vonatkozásában térbeli szabályosság nem volt tapasztalható. A hazai KKV-k árbevételének térbeli különbségei 2008 és 2020 között az összes nemzetgazdasági ágat együtt figyelembe véve kisebb mértékben csökkentek. A KKV-k 2020-as árbevételének alakulásában az országos hatások a legmeghatározóbbak, a második a helyi összetevő hatása, a harmadik pedig az ágazati összetétel.
	<p>5.2. fejezet: A gazdasági erő vagy a lokális hatás játszik nagyobb szerepet a járások árbevételének alakulásában?</p>	Shift-share;	H3	A járásokban az azok gazdasági erejéből következő strukturális, gazdasági erő hatásának van nagyobb szerepe.
	<p>5.3. fejezet: Mely járások emelkednek ki egy adott nemzetgazdasági ág árbevétele tekintetében?</p>	Súlypontmódszer	-	Budapest meghatározó szerepe a nemzetgazdasági ágak többségében csökkent. A súlypontok mozgása, az egyes ágak vonatkozásában eltérő.
	<p>5.4. fejezet: Milyen versenyképességi</p>	Tényezőkre bontás módszere	-	A járások fejlettsége és a KKV-k versenyképessége

A kutatás céljai		Módszerek	Hipotézisek	Eredmények
Általános	részletes			
	<p>kategóriákba sorolhatóak az egyes járások?</p> <p>5.5. fejezet: Hogyan alakul a KKV-k legfontosabb gazdasági mutatóinak területi koncentrációja?</p>	Abszolút és relatív koncentrációs vizsgálatok; GINI index; Lorenz görbe	H4; H5	<p>között szoros kapcsolat áll fent.</p> <p>A válságok időszakában a KKV-k gazdasági teljesítmény mutatói tekintetében a területi koncentráció jelentősen csökken, míg gazdasági prosperitás idején a mutató növekszik vagy stagnál.</p>
	<p>5.6. fejezet: Mely járásokra gyakorolta a világválság a legnagyobb hatást a turizmushoz, vendéglátáshoz és idegenforgalomhoz köthető nemzetgazdasági ágakban?</p>	Összehasonlító vizsgálat	-	<p>A sérülékeny ágazatokban és régiókban működő KKV-k a leginkább kitétek a globalizáció és technológiai fejlődés kockázati tényezőinek, a válság hatásainak. A járvány által okozott válság által leginkább sújtott járások a hazai és külföldi turisták által leglátogatottabb magyarországi járások voltak.</p>

Forrás: saját szerkesztés.

A hipotézisek igazolására részletes indoklással a kutatás empirikus bázisa és módszertana fejezet érintett alfejezeteiben kerül sor.

4. A vizsgált válságok bemutatása, kezelésük

Az Organisation for Economic Co-operation and Development (továbbiakban: OECD) 2008-as pénz-, és tőkepiaci válság kapcsán tett megállapításai értelmében az egyes országok kormányai még a nem válságidőszaki gazdasági körülmények között is felismerték, hogy a KKV-knak speciális vállalkozásfejlesztési politikára és programokra van szükségük – nagyrészt ebből eredeztethető az OECD-tagországokban jelenleg is érvényben lévő KKV-intézkedések széles skálája. Az egyes válságok, beleértve a 2008-as pénz-, és tőkepiaci válságot is, a KKV-kat sújtják jelentősen, ugyanis ezek a méretű vállalkozások több okból is kiszolgáltatottabbak: nemcsak a finanszírozási forrásokhoz jutás kihívása, hanem a 2008-as válsággal új, különösen a finanszírozás kínálati oldalát érintő nehézségek jelentek meg számukra (mint például refinanszírozási forrásszűke, bankok hitelezési hajlandóságának csökkenése). Fentiek alapján fontos tehát hangsúlyozni, hogy a KKV-k általában sebezhetőbbek az egyes válságok idején, amelynek számos oka van, többek között:

- méretüket nehezebb csökkenteni, mivel már eleve kisebb méretű vállalkozások;
- gazdasági tevékenységeikben kevésbé diverzifikáltak;
- gyengébb pénzügyi szerkezettel rendelkeznek (finanszírozású szerkezetük gyenge);
- alacsonyabb vagy nincs hitelminősítésük;
- erősen függenek a hiteltől és
- kevesebb finanszírozási lehetőségük van;

- a globális értékláncokban működő KKV-k még sebezhetőbbek, mivel gyakran ők viselik a nagy cégek terheit is (OECD, 2009).

4.1. Pénz- és tőkepiaci válságról

A 2008-ban kezdődő világgazdasági válság hatására a globális GDP növekedése éves szinten a 2007. évi 5,4 százalékhöz képest 2008-ra 2,9 százalékra lassult, ami 2009-re 0,5 százalékos lett. A fejlett országokban átlagosan 3,4 százalékkal esett vissza a bruttó hazai termék volumene, a világkereskedelem volumene pedig 10,8 százalékkal, ekkora mértékű visszaesésre a második világháborút követően nem volt példa.

A világgazdaság teljesítménye szempontjából a mélypontot 2009 második negyedéve jelentette, innentől kezdve vált ugyanis érezhetővé a válságkezelő intézkedések gazdaságélénkítő hatása, amelynek következtében a második féléves adatok a legtöbb országban már a kilábalás jeleit mutatták. 2010-ben a gazdasági növekedés globális szinten 5,1 százalékos értéket ért el, a kilábalás üteme azonban a fejlett országokban alacsonyabb volt: 3%, mint a fejlődő országokban, ahol ugyanez az érték 7,4%-ot tett ki (Matolcsy, 2012).

A 2008-as pénz és tőkepiaci válság esetén a kereslet visszaesése gyakorolta a legerőteljesebb hatást a KKV-k teljesítményére. A helyzetet súlyosbította az, hogy a fizetési határidők meghosszabbodtak és megnőtt a késedelmes fizetések száma, ami a kereslet visszaesése mellett a második legnagyobb forrása volt a működőtőke¹⁸ problémáknak. A finanszírozási problémákat a külső finanszírozási forrásbevonás lehetőségének beszűkülése is fokozta, ami különösen súlyosan érintette a hiteleiket magas arányban likviditásuk finanszírozására fordító hazai KKV-kat (Szabó-Morvai, 2010). A szakirodalom feldolgozás során jeleztem, hogy Schumpeter a hitelreemtést az innovációs folyamat pénzügyi kiegészítőjeként jellemezte, kettéválasztotta a hitelezést, innovációra vagy forgóeszköz finanszírozásra. A válság idején a vállalkozásoknak ez utóbbira volt a legnagyobb szüksége.

A pénz- és tőkepiaci válság idején a magyar vállalkozások ágazati megoszlását illetően a KSH adatai alapján a legtöbb vállalkozás az ingatlanforgalmazást, ingatlan-bérbeadást, számítástechnikai és gazdasági, illetve gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatást magában foglaló gyűjtőágakban működött. Ezt követték a kereskedelmi vállalkozások, az építőipar és a feldolgozóipar. Ezek a legnépesebb ágazatok, az összes vállalkozás közel háromnegyedét foglalták magukban. A nemzetközi és hazai megrendelések visszaesése azokat a KKV-kat sújtotta a leginkább, amelyek ezekben a nemzetgazdasági ágakban tevékenykedtek. Példaként a hazai autóipart említhető, mivel az ágazat erősen exportorientált, az áruértékesítési nehézségek szinte azonnal megjelentek a magyar vállalatok rendelési, ennek eredményeként pedig termelési adataiban is. A hazai autóipari központok, Nyugat-Dunántúl (Győr), Közép-Dunántúl (Esztergom) visszaesése emiatt erőteljesebb volt. A nehézségeket az is növelte, hogy az ágazat 75 ezer foglalkoztatottjából mindössze legfeljebb 15.000 fő dolgozott a végtermékgyártásban, a többség alkatrészgyártással foglalkozott. Ráadásul sajnos közülük keveseknek volt diverzifikált a termelésük, többnyire egy-egy nagy gyártó beszállítói voltak, és annak megrendeléseitől függnek (Neumann-Boda, 2010, 5.).

4.1.1. A gazdasági – pénzügyi válság kronológiája, legfőbb állomások

A pénzpiaci válságot illetően az egyik legjelentősebb dátum 2008. szeptember 15-e, amikor is a Lehman Brothers csődvédelmet kért. A csődvédelem bejelentése szimbolikus kezdő időpontja volt annak a recesszióknak, amely az egész világra továbbterjedt, és az olyan országok, mint Lettország, Magyarország vagy Románia nem tudták tovább finanszírozni önmagukat, így nagyon rövid idő alatt védtelenné, azaz külső segítség nélkül fizetéseképtelenné váltak volna,

¹⁸ A működő tőke a vállalat likviditásának, hatékonyságának és általános egészségének általános mutatója.

ami egyet jelent az államcsóddal. Ezért kellett az IMF és az EU segítségét kérniük (Miklós, 2013, 78.). A következőkben a pénzügyi válság legfontosabb jellemzőit mutatom be évenként.

2007-es év

- Az Egyesült Államokban nagy ingatlanirodák mentek csődbe, majd magukkal rántották a nekik hitelező bankokat is, mint a Citigroup, a Merrill Lynch, a UBS AG, a HSBC, IKB Deutsche, Royal Bank of Scotland, Morgan Stanley, Credit Suisse, JPMorgan Chase és a Bank of America.
- BNP Paribas három alapjának függesztette fel a működését.
- A Fed, az EKB és a svájci jegybank közösen próbálják orvosolni a helyzetet: a Fed engedélyezte, hogy az Európai Központi Bank és a svájci jegybank is adhasson hitelt dollárban, persze megszabott határok között.

2008-as év

- A körbetartozások miatt pénzhiány uralkodott a pénzügyi szektorokban. Amerikában (később minden kontinens országaira kiterjedt) az ingatlanhitelezés menete egyre több akadályba ütközött, mert a bankok komolyabb feltételeket támasztottak a hitelek igénylésére. Magyarországon – a gazdaság nyitottsága révén – a kedvezőtlen hatások gyorsabban jelentkeztek, mint ahogyan azt a hazai kutató intézetek várták (Kovács, 2009).
- A világgazdasági válságot munkaerőpiaci válság követte. A magyar gazdaságban a foglalkoztatási válság első sokkoló hírei 2008 őszén érkeztek, elindultak a tömeges létszámleépítések. Elbocsátási hullám indult meg a világban és Magyarországon is. Bejelentették, hogy a Magyar Suzuki 1200 embert bocsát el, azaz dolgozóinak egyötödét. A tajvani Foxconn vállalat is menesztette Komáromban mintegy ezer, Debrecenben 500 dolgozóját. A Vegyész-Építő és Szerelő Zrt. dolgozóinak több mint egynegyedét küldte el azaz 250 embert. Leállt a motorgyártás a General Motors szentgotthárdi gyárában is.
- Mivel az autóipar erősen exportorientált ágazat, a nyugat-európai áruértékesítési nehézségek szinte azonnal megjelentek a magyar vállalatok rendelési-termelési adataiban is. Mivel a hazai gyártók termelése nem vagy kevésbé volt diverzifikált, többnyire egy-egy nagy gyártótól, és annak megrendeléseitől függtek (Neumann-Boda, 2010, 5.).
- Az élelmiszer és nyersanyagárak 2008 közepéig rendkívül gyorsan, és előre nem látható mértékben emelkedtek.
- Banki tőkeemelések, nagymértékű tőzsdei esések, a nagy jegybankok összehangolt kamatcsökkentése jellemezte az évet. A Magyar Nemzeti Bank is rendkívüli kamatcsökkentést hajtott végre: 50 bázisponttal csökkentette irányadó rátáját: 10,50%-ra.
- Magyarország 25,1 milliárd dollár hitelkeretet kapott. Az IMF-től 15,7 milliárd dollárt, az Európai Uniótól 8,1 milliárd dollárt, a Világbanktól pedig 1,3 milliárd dollárt. A csomag lényegében megduplázta az ország nemzetközi tartalékait.
- A Kormány a válság Magyarországra vonatkozó negatív hatásainak csökkentésére 12 pontos intézkedési csomagot adott ki, melynek 2. pontja értelmében a kormány „még tovább bővítette” a hazai kis- és középvállalkozások támogatására kidolgozott, hatásában 800 milliárd forintos programot.
- A nemzetközi környezetben végbement kedvezőtlen folyamatok tartósan is megváltoztatták a magyar gazdaság külső forrásbevonási feltételeit. A globális kockázatvállalási hajlandóság hosszabb távon is a válság előtti szint alatt maradt, ami a hazai gazdasági szereplők alkalmazkodását, a kiadások és jövedelmek közötti különbség tartós csökkentését tette szükségessé. A Monetáris Tanács a várható

gazdasági lassulással és erőteljes dezinflációval összhangban a monetáris kondíciók lazításának folytatása mellett döntött.

2009-es év

- 2009-ben a fejlett világ recesszióba került, és a feltörekvő országok gazdasági növekedése is lassult, 2009-ben a válság az infláció mérséklődését is magával hozta.
- A Monetáris Tanács a 2009. január 19-i ülésén a gazdasági és pénzügyi folyamatokat áttekintve 2009. január 20-i hatállyal 10%-ról 50 bázisponttal 9,5%-ra csökkentette a jegybanki alapkamatlábát. A reálgazdasági kilátások tovább romlottak 2009-re. A hazai ipari termelés a vártnál nagyobb mértékben esett vissza, miközben a nemzetközi konjunktúraindikátorok gyengébb külső keresletet vetítettek előre. A monetáris politikának az inflációs és reálgazdasági szempontok mellett továbbra is kiemelt figyelmet kellett fordítania a pénzügyi közvetítő rendszer stabilitásának megőrzésére és a tőkeáramlások folytonosságának biztosítására. A pénzügyi közvetítő rendszer sokktűrő képessége javult.
- A vártnál lassabb dezinflációhoz a munkapiaci folyamatok is hozzájárultak. A fajlagos munkabéreköltségek alapján a versenyszféra a bérezési döntéseknél nem alkalmazkodott elég gyorsan a kedvezőtlen konjunkturális kilátásokhoz.
- A hazai ipari termelés a vártnál nagyobb mértékben esett vissza. Megszorításokkal próbálta a kormány teljesíteni a nemzetközi szervezetek, illetve hitelintézetek felé vállalt módosított deficitcél. A vállalkozásokat érintő, tervezett járulékcsoökkentő és közvetlen támogató intézkedések továbbvitele esetén is bizonytalanná vált azoknak a hazai gazdaság növekedését elősegítő közép-, illetőleg hosszabb távú hatása.
- Mivel a legnagyobb létszám-leépítést az autóipar szenvedte el, 2009 nyarán a Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium közzétette az autóipari akciótervét. Ez azonban kevésbé volt munkahelymegtartó jellegű, inkább az iparági stratégiának megfelelően a magasabb hozzáadott értékű gyártás súlyát kívánta növelni. Ezért kifejezetten K+F-jellegű támogatásokat helyezett kilátásba, illetve részben a kecskeméti Mercedes-Benz-beruházás támogatását célozta. Új forrásokat nem biztosított, csak a Nemzeti Fejlesztési Tervben már szereplő alprogramok és prioritások lebontását, illetve a Munkaerő-piaci Alap forrásainak átcsoportosítását jelentette (Neumann-Boda, 2010).
- A hazai Autóipari Versenyképességi Munkacsoport ülésén felvetődött a késztermékek vásárlásának ösztönzése érdekében a regisztrációs adó eltörlése, ha az adókiegészítést más forrásból kompenzálni lehet. A munkacsoport tagjai üdvözölték azt a pályázati lehetőséget, amelynek eredményeként a csökkentett munkaidőben foglalkoztatott alkalmazottak bérének és járulékainak egy részét megtéríti az állam. Erre 16 milliárd forint állt rendelkezésre állami forrásból, és további 50 milliárd volt átcsoportosítható az Európai Uniótól kapott forrásokból.
- Az euro mindeközben folyamatosan az akkor lélektani határnak számító 300 forint/euro árfolyam felett volt, az euró árfolyama 2009 márciusában tért vissza lassú ereszkedés után a 300 Ft körüli értékre.

2010-es év

- A Kormány 2010 júniusában meghirdetett 29 pontos programja intézkedéseket fogalmazott meg egy új gazdasági rendszer kialakítására, a bürokrácia csökkentése és a kis- és középvállalkozások támogatása érdekében. Bevezette a kölcsönös felelősségvállalás elvét és intézkedéseket fogalmazott meg a szociális biztonság növelésére (Matolcsy, 2012.).

4.2. A pandémia okozta jelenkori válságról

A 2019. évben bekövetkezett koronavírus járvány hatására kirobbant világgazdasági válság eredetét tekintve más természetű volt, mint az eddigi válságok, és eddig nem tapasztalt kihívás elé állította és jelenleg is állítja a társadalmat és a gazdaságot, ezzel együtt a hazai KKV szektort is. Dolgozatom írásakor 2022 januárjában, már a válság ötödik szakasza felé közeledtünk, amely óvatos kijelentéssel élve egy időre remélhetőleg főként itt Magyarországon már az utolsónak bizonyul. A 2020 márciusától bevezetett szigorító intézkedések és az ennek hatására kialakult kereslet-visszaesés következtében a hazai GDP 2020. II. negyedévében 13,6%-kal esett vissza az előző év azonos időszakához képest. A járvány a legtöbb nemzetgazdasági ág teljesítményét visszafogta, annak világméretűvé válásával zavarok keletkeztek a globális termelési és értékesítési láncokban, a munkaerőpiacokon (KSH, 2020a). A turizmus és a szállítási szolgáltatások forgalma csökkent a leginkább, ez utóbbi döntően a légi szállítási szolgáltatások visszaesése miatt (KSH, 2020b).

A 2020 második negyedétől – tehát viszonylag gyors reagálással – bevezetett válságkezelő intézkedéseknek köszönhetően a 2020. évi gazdasági visszaesés alacsonyabb volt hazánkban (-5,0%), mint az EU átlagában (-6,2%). A Gazdaságvédelmi és Gazdaság-újraindítási Akcióterv¹⁹ vállalkozásokat célzó intézkedései is enyhítettek, enyhíthetnek a válság romboló hatásain, ami különösen a KKV-k túlélése, a csődhullám elkerülése szempontjából volt létfontosságú. Ezen, valamint a hazai keresletösztönző intézkedések hatására a bruttó hazai termék volumene 2020 III. negyedévében az előző negyedévinél 11,4%-kal volt nagyobb, a IV. negyedévben pedig a III. negyedévhez viszonyítva 1,1%-kal bővült. A növekedéshez leginkább az ipar, szolgáltatások közül az információ, kommunikáció járultak hozzá a legszámottevőbben, a kereskedelem is jelentősen bővült. A gazdaság ilyen jellegű bővülése és növekedése az ország teljesítményének egyik legfontosabb mutatója. A modern állam egyik fontos funkciója pedig a növekedés fenntartása vagy éppen fokozása. Mivel a nemzeti szintű növekedés a régiók növekedéséből vezethető le, a növekedés megértése érdekében a kutatások a nemzetgazdasági szintről fokozatosan tolódtak el a kisebb földrajzi egységek, a régiók, agglomerációs övezetek, városok irányába, ahol az externális hatások is jobban ragadhatók meg (Szerb et al., 2019). A vállalkozások pedig a foglalkoztatásban, betöltött szerepükkel, a gazdasághoz való hozzájárulásukkal nem csak egy adott ország szintjén, de az egyes régiók felemelkedésében, mindazonáltal a válságok kezelésében is nagy szerepet játszanak.

4.2.1. A pandémia okozta válság kronológiája, a legfontosabb állomások

(Az Európai Unió Tanácsa, 2021)

2019. december

A kínai Vuhan városában új típusú koronavírus okozta betegség jelent meg, és a járvány gyorsan átterjedt Kína más térségeire és a világ többi részére.

2020. I. negyedév

Az EU Tanácsának elnöksége információ megosztási üzemmódban aktiválta az uniós politikai szintű integrált válságelhárítási mechanizmust (továbbiakban: IPCR), mindeközben Észak-Olaszországban jelentősen megnőtt a COVID-19 eseteinek száma. Ugyanekkor számos más uniós tagállam is fertőzött személyekről számolt be, az IPCR teljes körű üzemmódban aktiválásra került. A Tanács jóváhagyta a válság elleni intézkedések uniós költségvetésből történő támogatását. Az EU az új intézkedésekkel támogatja a KKV-kat, valamint fokozza az olyan termékeket és szolgáltatásokat célzó beruházásokat, amelyek az egészségügyi szolgálatok válságelhárítási intézkedéseinek segítéséhez szükségesek. A pénzügyminiszterek az uniós költségvetési szabályok lazításáról állapodtak meg a COVID-19 miatt. A magyar

¹⁹ A Gazdaság-újraindítási Akciótervet 2021 február elején három ütemben hirdette meg a Kormány, melynek célja, hogy különböző gazdaság élénkítő, keresletösztönző eszközökkel támogassa a gazdaság újraindítását, benne a hazai KKV szektort.

gazdaságvédelmi mentőcsomag első között került bejelentésre, amely európai összehasonlításban nagyságrendileg is kiemelkedett az Európai Unió országai által bemutatottakhoz képest (lásd következő bekezdés). Magyarország már viszonylag korán, 2020 márciusában az élet- és vagyónbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány megelőzése, illetve következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében elrendelt veszélyhelyzet során teendő intézkedésekről kormányrendeletet fogadott el (Magyar Közlöny, 2020) [5].

2020. II. negyedév

További intézkedések is bevezetésre kerültek például a fizetési moratórium és különböző, vállalkozásokat segítő rendkívül kedvező feltételrendszerű (0,0%-os vállalkozói hitelek) további finanszírozási programok. A koronavírus világjárvány gazdasági hatásainak enyhítésére, a lakosság és a vállalkozások megsegítése érdekében 2020 áprilisában több Kormányhatározat is meghirdetésre került (Magyar Közlöny 2020) [6]. 2020. június 18-án kihirdetésre került a veszélyhelyzet megszűnésével összefüggő átmeneti szabályokról és a járványügyi készülségről szóló 2020. évi LVIII. törvény, amely, a magyar lakosság és vállalkozások számára átmeneti kedvezményeket biztosított a tőkefizetés, az államháztartási szabályok alóli mentesség, az egyes adó, járulék, fizetések és könnyítések alóli mentesség, képzési kedvezmények és adminisztrációt könnyítő kedvezmények tekintetében. A hazai gazdaságvédelmi akcióterv a GDP nagyságrendileg 18-20 százalékaival egyenértékű, több mint 9000 milliárd forintot biztosított a gazdaság megvédésére. Az ország éves jövedelmének minden ötödik forintja a védekezést szolgálta. Az összesen csaknem 9200 milliárd forint értékű gazdaságvédelmi csomag nem külső segítségre épített, tehát elvileg nem növelte az ország kitettségét, hanem a vállalkozások megsegítését, így a munkahelyek megőrzését, vele az állampolgárok jövedelmének a biztosítását szolgálta (Századvég, 2020). Az EU elfogadta a munkavállalók támogatására szolgáló az un. SURE - szükséghelyzeti munkanélküliségi kockázatokat mérséklő ideiglenes támogatást nyújtó európai eszközt, melynek keretében a tagállamok kedvező feltételek mellett igényelhetnek összesen legfeljebb 100 milliárd euró összegű kölcsönt, hogy finanszírozni tudják a bizonyos területeken a válságra adott válaszintézkedések nyomán hirtelen és jelentősen megnövekedett nemzeti közkiadásait.

2020. III. negyedév

A Tanács intézkedéseket fogadott el a Covid19 elleni oltóanyag mielőbbi kifejlesztésének biztosítása érdekében. Az uniós vezetők ezzel párhuzamosan 750 milliárd eurós helyreállítási eszközről is megállapodtak, amelynek célja, hogy segítse az EU-t a Covid19-világjárvány okozta válság leküzdésében. A csomagból 390 milliárd euró a tagállamok számára nyújtott vissza nem térítendő támogatás, 360 milliárd euró pedig kölcsön. A helyreállítási alap mellett az uniós vezetők megegyeztek a 2021 és 2027 közötti időszakra szóló hosszú távú uniós költségvetésről, amely 1074 milliárd euróval gazdálkodik. Az uniós költségvetésen belül pénzátcsoportosítás is végrehajtottak a Covid19-válság kezelésére (5,1 milliárd euró). A Tanács 87,4 milliárd euró összegű pénzügyi támogatást hagyott jóvá 16 tagállam számára a SURE-ből nyújtandó uniós hitelek formájában.

2020. IV. negyedév

Politikai megállapodás született az EU hosszú távú költségvetéséről és helyreállítási tervéről. Hazánk pedig újabb gazdaságvédelmi intézkedéseket, vagy a már meglévő intézkedések meghosszabbítását jelentette be (Magyar Közlöny, 2020) [5]. Mindeközben az EU hosszú távú 2021-2027 közötti költségvetése elfogadásra került és **első alkalommal kapott uniós engedélyt egy Covid19-vakcina.**

2021-es év

A Tanács 2021. február 11-én elfogadta a Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszköz létrehozásáról szóló rendeletet. A 672,5 milliárd euró értékű eszköz – a Next Generation EU helyreállítási eszköz központi eleme.

Az összesen három biztonsági hálóval együtt (Next Generation EU (NGEU) elnevezésű, 750 milliárd eurós helyreállítási eszköz, 2021–2027-es időszakra szóló hosszú távú 1074,3 milliárd euró uniós költségvetés, a munkavállalókat, a vállalkozásokat és a tagállamokat támogató 540 milliárd euró nagyságrendű biztonsági hálók) az uniós helyreállítási csomag összértéke 2364,3 milliárd euró (Az Európai Unió Tanácsa, 2021). A jelenlegi pandémiával terhelt időszak, ill. a járvány hatására bevezetett korlátozó intézkedések hatására a korábbiaknál is nagyobb figyelem kísérte az ellátási láncokat befolyásoló tényezőket. Nem csak a szakpolitika, hanem az érintett iparágak szereplői is nagyobb figyelmet fordítottak az ellátási láncok hosszára, megbízhatóságára, az élelmiszer ellátási láncok sérülékenységeivel és potenciális kockázataik kezelésével és az e-kereskedelem szerepnek felértékelődésével több tanulmány is foglalkozik. (Sikos, 2019.). Az EU 2021-ben már 6 biztonságos oltóanyagot engedélyezett. Megállapodás született az uniós digitális Covid-igazolvány bevezetéséről. Az igazolvány megkönnyíti a biztonságos és szabad mozgást a Covid19-világjárvány alatt, azáltal, hogy bizonyítékot szolgáltat arra vonatkozóan, hogy az érintett személy megkapta a Covid19 elleni oltást, negatív teszteredményt kapott, vagy felgyógyult a Covid19-betegségből. Több új Covid variáns is megjelent, amely egyben a pandémia második, harmadik és negyedik hullámainak megjelentését is jelentette. A Tanács 2021 évben összesen 19 ország – hazánk nem kívánta igénybe venni - nemzeti helyreállítási és rezilienciaépítési tervének jóváhagyásáról döntött. Az alapokat felhasználják a gazdaságuk fellendítésére és a Covid19-járvány okozta visszaesést követő helyreállításra. Európában és az Egyesült Államokban is jelentős mértékben emelkedett az infláció. Az Európai Központi Bank álláspontja szerint az infláció emelkedése mögött (2021. szeptemberi adatok alapján az eurozónában 3,4%, Egyesült Államokban 5,4%) átmeneti tényezők – az olajárak év közepe óta tartó erőteljes növekedése, valamint az alapanyagok átmeneti hiányából eredő költségnyomás – állhatnak, és 2022-ben mérséklődhet ez az árnyomás. A hazai bankrendszer stabil és jelentős tőketartalékkal rendelkezik. Az adósok szűk köre jelezte, hogy rászorul a fizetési moratórium harmadik szakaszára. A válság alatt a bankrendszer jól vizsgázott, de előretekintve a bankoknak az új szereplők kihívásaihoz és a folyamatos technológiai fejlődéshez is alkalmazkodniuk kell. Az aktuális nemzetközi gazdasági folyamatokat az infláció visszatérése határozza meg, miközben a rövid távú reálgazdasági kilátásokat a járvány ismételt terjedése teszi bizonytalanná, a vírusvariánsok terjedése ugyanis beárnyékolhatja a növekedési kilátásokat. A támogatott hitelprogramoknak köszönhetően nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő mértékben bővült a vállalati hitelállomány. A piaci alapú hitelezés térnyerése és a monetáris kondíciók szigorodása mellett emelkedtek a vállalati hitelkamatok, azonban a bankok a támogatott programok szűkülése ellenére is bővülő hitelkeresletre számítanak (MNBA, 2021).

4.3. A vizsgált válságok alatt alkalmazott válságkezelő intézkedésekről

A pénzügyi stabilitás egy olyan állapot, amelyben a pénzügyi rendszer, azaz a kulcsfontosságú pénzügyi piacok és a pénzügyi intézményrendszer képes ellenállni a gazdasági sokkoknak és zökkenőmentesen tudja ellátni alapvető funkcióit: a pénzügyi források közvetítését, a kockázatok kezelését és a fizetési forgalom lebonyolítását (MNBA, 2021).

A bankok hozzáállása a hitelezéshez fontos szempont az egyes válságok idején. A legtöbb bankot a rendelkezésre álló tőkebázisa, a kihelyezhető finanszírozási források mennyisége, a pénzügyi szabályozási környezet, a bankszektorra vonatkozó tőkekövetelmények, és a befektetők elvárásainak való megfelelés, az anyabank saját üzletpolitikája, stratégiája korlátozzák. A 2008-as tőkepiaci válság idején az Európai Unióban későn ébredtek a pénzügyi felügyelet, 2009-ben már több európai nagybankok kellett feltökésíteni, és nem az addig megszokott módon, hanem éppen a FED által teremtett, friss, amerikai forrásokból. Később, mindehhez még hozzájárult az euro-zónában kialakult, „saját eredetű” pénzügyi válság is, melyet Görögország, Írország, Olaszország, valamint kisebb mértékben Portugália és

Spanyolország által felvett – részben államadósságot fedező – olcsó euró-hitelek megrendülése – részben pedig bedőlése – jelentett (Magas, 2019).

A kormányzatok és jegybankok lépéseinek köszönhetően a világgazdaság gyorsan élénkülni kezdett a koronavírus járvány első hullámát követően. Az élénkülés üteme azonban 2020 nyári hónapjai végén a vírus második hullámával párhuzamosan több európai régióban is lassulni kezdett, ez már akkor arra utalt, hogy a világgazdaságnak hosszabb időre lesz szüksége ahhoz, hogy visszatérjen a koronavírus megjelenése előtti teljesítményhez. 2020 második negyedévben éves szinten 11,7 százalékkal esett vissza az OECD országok gazdasága, amely jelentősen meghaladja a 2009-es gazdasági válság során tapasztalt, 5,7 százalékos negatív csúcsot. A koronavírus a 2008-as globális válságtól eltérően a pénzügyi szektort jóval kisebb mértékben vetette vissza, a hazai bankrendszer stabil és jelentős tőketartalékkal rendelkezik, míg az olyan, korábban alapvetően nem kockázatos tekintett ágak, mint a vendéglátás, a kereskedelem, a turizmus, vagy a művészetek, kiemelten érzékenynek számítottak, és számítanak napjainkban is. A jegybankok számos új intézkedést hoztak, illetve új eszközözt vezettek be a koronavírus válság kedvezőtlen makrogazdasági és pénzügyi piaci hatásainak mérséklése érdekében. A támogatott hitelprogramoknak köszönhetően nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő mértékben bővült a vállalati hitelállomány. A piaci alapú hitelezés térnyerése és a monetáris kondíciók szigorodása mellett emelkedtek a vállalati hitelkamatok, azonban a bankok a támogatott programok szűkülése ellenére is bővülő hitelkeresletre számítanak 2022-ben (MNB, 2020, MNBa, 2021).

4.3.1. A 2008-as válság alatt Magyarországon alkalmazott válságkezelő intézkedések

A 2008-as globális válság a nemzetközi együttműködést új alapokra helyezte. Magyarország esetében a válság elhárításában, a mintegy 20 milliárd eurós készenléti-hitel szerződéssel markáns szerepet vállalt a Nemzetközi Valutaalap az Európai Központi Bankkal és a Világbankkal együttműködve. A válsággal sújtott nemzetgazdaságokban általában az államháztartás kiadási expanziójával, a bankok állami feltőkésítésével és adómérsékléssel keresték a kilábalást. Ez azonban csak a kevésbé eladósodott és viszonylag alacsony, kézben tartható államháztartási hiánnyal rendelkező országokban jelenthetett megoldást. Mélyen eladósodottként hitelből beruházni, rendkívül kockázatos (Kovács, 2009., 11.). Az egyes országok válságkezelő intézkedései azok fiskális és monetáris politikájától, a rendelkezésükre álló tartalékaiktól függtek. Az országok nagy része mind a 2008-as, mind pedig a pandémia okozta egészségügyi válság előtt rendelkezett már a válságok negatív gazdasági hatásainak kiküszöbölésére szolgáló intézkedés csomagokkal. Ezek különböző arányban történő kombinációja, további új válságkezelő intézkedésekkel kiegészítve a 2008-as, mind pedig a jelen egészségügyi válság hatásainak enyhítésére is alkalmasnak bizonyult:

- a keresletösztönző;
- hitelképesség javító - beleértve a bankok feltőkésítését is -; és
- a munkaerőpiaci intézkedések.

Magyarországon a válságkezelő intézkedések nagy része a vállalkozások finanszírozási forráshoz való hozzájutásának ösztönzésére, többek között a hitel- és garanciaprogramok kidolgozására és kiterjesztésére, befektetések ösztönzésére (magán és kockázati tőke finanszírozás, tőkealapok létrehozása), munkahelyvédelmi programokra irányultak.

Az intézkedések a legtöbb országban a KKV-k finanszírozási problémáinak megoldására is kiterjedtek. Magyarországon elsősorban a finanszírozási forrásokhoz való hozzáférés területén tettek intézkedéseket, hitel és garanciaprogramokat indítottak és már meglévő programokat bővítettek ki, befektetést támogató intézkedéseket hoztak, magántőke és kockázati

tőkebefektetéseket ösztönöztek (OECD, 2009). 2010 nyarától pedig további új, a KKV-k helyzetének javítására irányuló Akciótervek²⁰ keretében meghirdetett intézkedések születtek. A Kormány a válság Magyarországra nehezedő negatív hatásainak csökkentésére, 12 pontos intézkedési csomagot adott ki, melynek 2. pontja bővítette a hazai kis- és középvállalkozások támogatására kidolgozott, 800 milliárd forintos programot (MTI, 2009). A csomagot később (2009-ben) 1000 milliárd forintra tovább bővítették, melynek alapján az exportra termelő vállalatok is támogatást kaphattak. A kis- és középvállalkozások fejlődésének támogatása a válság idején az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében, jórészt a Gazdaságfejlesztési Operatív Programon (GOP) keresztül valósult meg. A kedvezőtlen makrogazdasági környezetben a vállalkozók a válság enyhítése érdekében történő erőteljesebb fellépést vártak, de a 2009-2010-es időszakban nagyobb jelentőségű intézkedésekre csak 2010 nyarától került sor. (Matolcsy, 2012). A válság hatásainak enyhítését továbbá munkahelymegőrző programok, mint például az OFA Megőrzés Program, az egyes regionális munkaügyi központok munkahelymegőrző programjai, a TÁMOP programok és hagyományos aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök szolgálták (Elek-Scharle, 2010).

Az OECD 2009-ben kiadott ajánlásaiban megállapításra került, hogy különösen a következő területeken kulcsfontosságú szerepe van a megfelelő időben, megfelelően adott válaszoknak:

- a vállalkozások számára a keresleti igényüknek megfelelő mértékű forgóeszköz finanszírozás rendelkezésre állásának,
- a garanciaintézményeknek (garanciaprogramoknak),
- a vállalkozások cash-flow problémái kezelésének,
- az innovatív és nagy növekedési potenciállal rendelkező KKV-k támogatásának,
- KKV-k és a KKV-k finanszírozási piacainak fejlesztésének,
- a KKV-k és vállalkozások kompetenciáinak és információkhoz való hozzáférésének fejlesztésének,
- a kormány, a KKV-k és a pénzügyi intézmények közötti párbeszéd és konzultáció erősítésének,
- a KKV-k és a vállalkozók finanszírozásának helyzetével kapcsolatos ismeretek bővítésének (OECD, 2009, 40.).

Az OECD-n kívül az Európai Bizottság is megfogalmazta a 2008-as válsággal kapcsolatban a jövőre vonatkozó javaslatát, ajánlásait. Az erről szóló előterjesztést 2010. június végére készítette el, melyben már konkrét lépéseket is meghatároz (Kiss, 2010, 44.), amely alapján a megelőzést szakaszában (prevenció) a tagországok gazdaságának külső és belső egyensúlytalanságait tekintenek át egy átfogó jelzőrendszer (scoreboard) keretében, a második lépcső (korrekció) célja pedig, hogy biztosítsa az adott esetben szükségessé váló javaslatok betartását. A Bizottság további fontosabb javaslati, a közös európai mentőcsomagra, a fegyelmetes fiskális politikára irányultak. A reform 4 fő területe is meghatározásra került: költségvetési fegyelem, versenyképességi felügyelet, válságkezelő mechanizmus, hatékonyabb koordináció.

A pandémia okozta válság idején már az ezen tények ismeretében és mérlegelésével kerültek bevezetésre válságelhárító, válságkezelő intézkedések, programok a világ legtöbb országában, így hazánkban is.

²⁰ 2010. június: I. Akcióterv Az akcióterv két részből épült fel: - egyrészt az új gazdasági rendszer (adórendszer) felépítését fejtette ki - másrészt a kölcsönös felelősségvállalást taglalta; A II. Akcióterv három területre, a közterhek igazságos elosztására, a munkahelyteremtésre, az értelmetlen bürokrácia és a rossz szabályok csökkentésére koncentrált.

4.3.2. A pandémia által okozott válság során alkalmazott legfontosabb hazai gazdaságvédelmi intézkedések

Az új koronavírus-járvány 2020-ban speciális helyzetet teremtett, amelyre a kormányzat a költségvetés jelentős átalakításával és *háromlépcsős Gazdaságvédelmi Akcióterv meghirdetésével reagált* (Pénzügyminisztérium, 2020).

- gazdaságélénkítés, likviditásbővítés
 - vállalkozásfinanszírozás
 - hitel, garancia, tőkeprogramok
 - beruházás ösztönzés ágazati, területi fókusszal
 - fizetési moratórium
 - adó- és járulékkönnyítések
 - innováció és kutatás-fejlesztés támogatása
- exportvédelem
- külföldi ellenséges felvásárlók elleni védelem
- vállalkozások nemzetközi piacra lépésének ösztönzése
- bértámogatás a válsággal leginkább sújtott ágazatoknak
- adminisztratív intézkedések a vállalkozások és a lakosság védelmében
- adminisztráció csökkentés
- Diákhitel Plusz
- otthonteremtési és otthon felújítási program.

Pozitív fejleményként értékelhetőek a korábbi válságok tapasztalatain alapuló válságkezelési gyakorlatok. A sikeres válságkezelési gyakorlatok lényege, hogy a gazdaság összehúzóódása, az egyes szektorok outputvesztése esetén az államnak központilag költenie szükséges, ellensúlyozva ezáltal az elmaradó keresletet (Magas, 2019). **Megállapítható, hogy az egészségügyi válság gazdasági hatásainak enyhítésére a fentiekben jelzett, az OECD és más nemzetközi, európai és hazai tanulmányok által a 2008-as világgazdasági válság tapasztalatain alapuló jövőbeni ajánlások a szakpolitika által figyelembe vételre kerültek és konkrét intézkedésekben is testet öltöttek.**

4.3.2.1. *A fizetési moratórium és a Növekedési Hitelprogram Hajrá hatása a hazai vállalkozásokra*

A 2008-as pénzügyi válságot követően még évekig csökkent a vállalati hitelállomány, ami a túlzott eladósodás mellett abból is eredt, hogy az állam és a jegybank kellő mozgástér hiányában nem tudta érdemben támogatni a hitelpiacot. A gazdaság védelme 2020-ban a válság hazánkban történő megjelenésével az állami ösztönzők bevezetésével tudott elindulni, és a vállalati szegmensben a KKV-kat célozta meg. A koronavírus járvány által okozott válság kitörését követően bevezetésre került az általános fizetési moratórium – amely 2020 márciusában került bevezetésre – mindezek mellett több állami hitel- és garanciaprogram is elindult. Ezek a programok azt a cél szolgálják, hogy a hitelpiac elkerülje a drasztikus visszaesést, és a gazdasági kilábalást ezúttal a banki hitelezés is képes legyen támogatni (MNBb, 2021). A koronavírus járvány nem járt hitelválsággal.

A 2020., valamint a 2021. évi hazai hitelállomány bővüléséhez tehát jelentősen járultak és járulnak hozzá a jegybanki és állami hitelprogramok²¹, valamint részben a fizetési moratórium. Nemzetközi összehasonlításban a hazai vállalati hitelállomány-bővülés továbbra is kiemelkedő, a 2021 harmadik negyedévi 9 százalékos éves dinamika a második legmagasabb az Európai Unióban (2020. év során a vállalati hitelállomány 9,4 százalékkal nőtt, amely már szintén

²¹ Az államilag támogatott hitelprogramok költségvetési kamattámogatás, kezességi díjtámogatás, vagy egyéb költségtámogatás mellett biztosítanak kedvezményes finanszírozási forráshoz jutást a hazai vállalkozások számára. Az államilag támogatott hitelprogramok (Széchenyi Kártya Program válságtermékei, EXIM és MFB válságtermékei) mögött nagyrészt az MNB NHP Hajrá refinanszírozási forrása állt, amelynek 3 000 milliárd forintos kerete 2021 júniusában merült ki.

kimagasló értékben számított Európai Unióss összehasonlításban). A támogatott hitelprogramoknak köszönhetően a KKV-k hitelállománya előzetes adatok alapján 20 százalékkal nőtt 2020 és 2021 harmadik negyedéve között, ezzel szemben a nagyvállalati hitelek állománya 3 százalékkal mérséklődött. 2021 első felében az új kibocsátás 23 százalékkal haladta meg a 2019-es év azonos időszakának értékét, az jegybank által indított Növekedési Hitelprogram Hajrá (továbbiakban: NHP Hajrá) felelt az új kibocsátás 41 százalékáért. 2020-ban a hitelintézetek vállalati hitelállományának 15–20 százaléka kapcsolódott kiemelten kockázatos, moratóriumban lévő vállalatokhoz.

A teljes vállalati hitelállomány ágazati eloszlásához hasonlóan, a moratóriumban lévő hitelállomány legnagyobb részét is az ingatlanügyletek nemzetgazdasági ágban (30%) tevékenykedő vállalatok adják, amit a feldolgozóipar (25%), majd a kereskedelem és gépjárműjavítás (11%) követ. A moratóriumot legnagyobb arányban igénybe vevő vállalatok jellemzően a szálláshely szolgáltatás, vendéglátás és a művészet, szórakoztatás, szabadidő nemzetgazdasági ágakba, tehát az egészségügyi válság által leginkább érintett ágakba tartoznak.

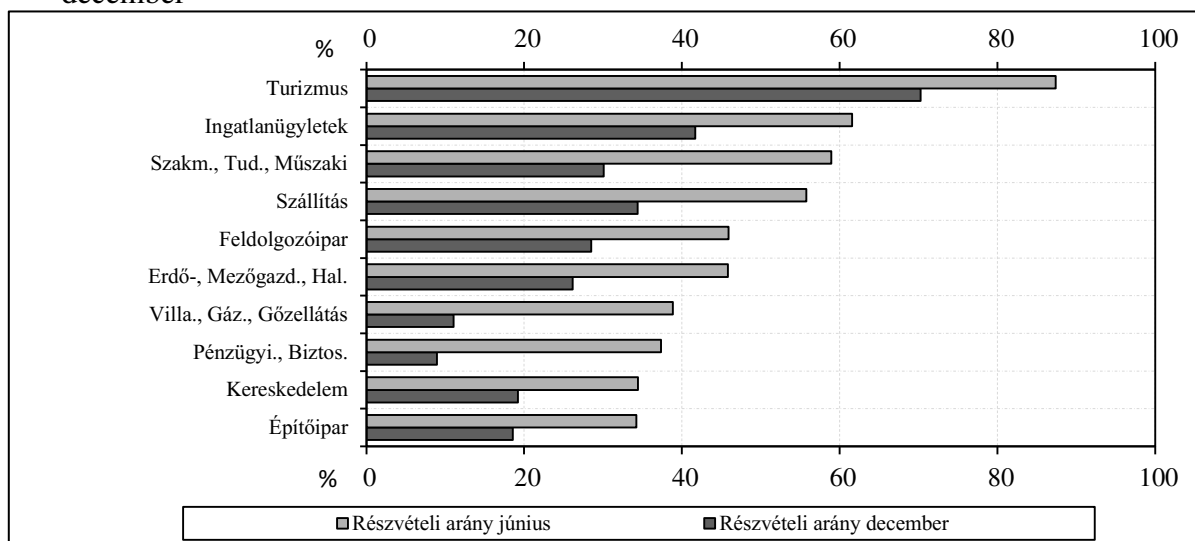
A MNB által azonosított sérülékeny nemzetgazdasági ágakhoz²² tartozó, kifizített pénzügyi helyzetben és moratóriumban lévő vállalatok hitelei a teljes vállalati hitelállomány tizedét adják. A koronavírus okozta válság negatív gazdasági hatásai által leginkább érintett nemzetgazdasági ágak a teljes vállalati hitelállomány harmadáért feleltek.

Az előzőekben már említett államilag támogatott hitelprogramok mellett az MNB által indított NHP Hajrá szerepe volt a legkiemelkedőbb, mivel a koronavírus járvány kezdete óta a KKV szektor hitelezésének elősegítésére szánt NHP Hajrá 3000 milliárd forintos keretösszegének – a válság elhúzódására való tekintettel az NHP Hajrá keretösszegét kétszer, 2020 novemberében és 2021 áprilisában is megemelték – 2021. júniusi kimerüléséig a KKV hitelkibocsátás kétharmada a program keretein belül valósult meg.

²² A négyjegyű TEÁOR-kódokat szakágazonként, szakértői értékelés alapján három sérülékenységi kategóriába sorolta az MNB:

- Közvetlenül sérülékeny tevékenységek: azon szakágazatok, amelyek a koronavírus-járvány és a terjedése elleni intézkedések, leállások, korlátozások, izolációs lépések hatására azonnal érintetté váltak.
- Közvetetten sérülékeny tevékenységek: azon szakágazatok, amelyek a járvány elleni védekezés másodkörös hatásaként, az aggregált keresletcsökkenés révén váltak érintetté.
- Nem sérülékeny tevékenységek: azon szakágazatok, amelyek egy elhúzódó válság esetén potenciálisan érintetté válhatnak ugyan, de az elemzés készítésekor még nem érintettek.

2. ábra A moratóriumban lévő vállalati hitelállomány részaránya ágazatonként, 2020 június, december

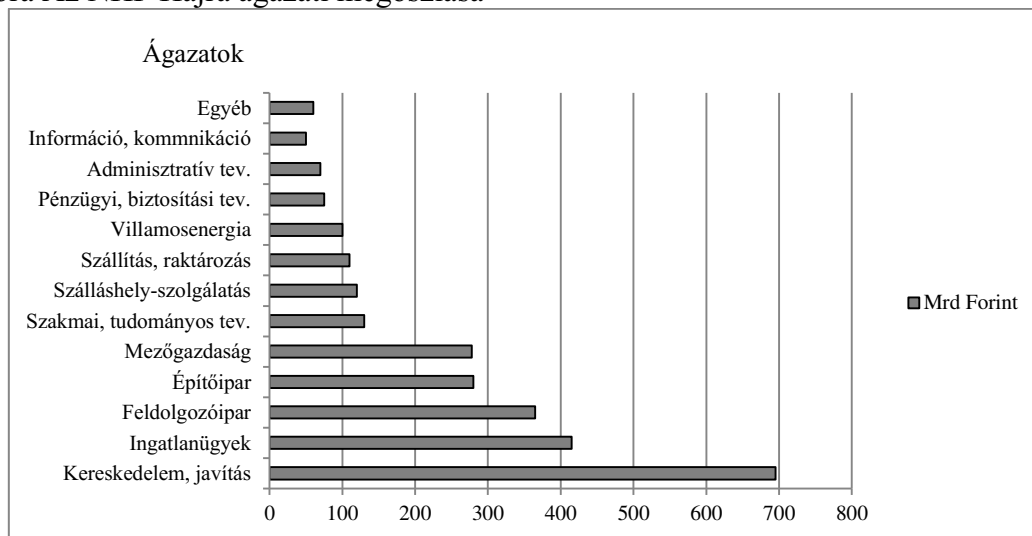

Megjegyzés: A tíz legnagyobb vállalati hitelállománnyal rendelkező ágazat a hitelintézeti szektor adatai alapján.
 Forrás: MNB, 2021.

Forrás: MNB, Hitelezési folyamatok alapján saját szerkesztés

Az MNB által végzett felmérés a támogatott hitelprogramok számottevő létszámbővítő hatását azonosította a KKV-knál. A támogatott hitelt igénybe vevő, öt főnél nagyobb vállalatok 4 százalékkal több munkavállalót foglalkoztattak 2020 végén, mint a hitelprogramokat igénybe nem vevő hasonló vállalatok. A hatás legerősebben az NHP Hajrá konstrukcióban részt vevő, a beruházási hitelt felvevő, illetve a kisvállalatok esetében volt kimutatható. A létszámbővülés valószínűsíthetően jelentős részben a programok hitelkeresletet és hitelkínálatot bővítő hatása miatti addicionális hitelfelvételeknek tulajdonítható. (MNB, 2021, 35., 36) Az NHP Hajrá keretében – 2021. júliusi MNB közlemény alapján – több, mint 40 ezer vállalattal kötöttek az NHP Hajrában részt vevő hitelintézetek hitel vagy lízingszerződést. A megkötött szerződések 37%-a új beruházási hitel vagy lízing, 53%-a forgóeszközhitel 10%-át pedig korábbi beruházási hitelek kiváltására használták fel a vállalkozások. Az alábbi ábra ágazatok szerint mutatja be a hitelprogram keretében igényelt hitelek nagyságrendjét. Mint látható, az NHP Hajrát igénybe vevő legtöbb vállalkozás az pandémia okozta válság által leginkább sújtott, személyes jelenlétet igénylő kereskedelem, javítás ágazatból került ki, de jelentős volt az ingatlanügyletek, feldolgozóipar építőipar, mezőgazdaság és szálláshely-szolgáltatásban tevékenykedő vállalkozások hiteleinek nagyságrendje is [3. ábra].

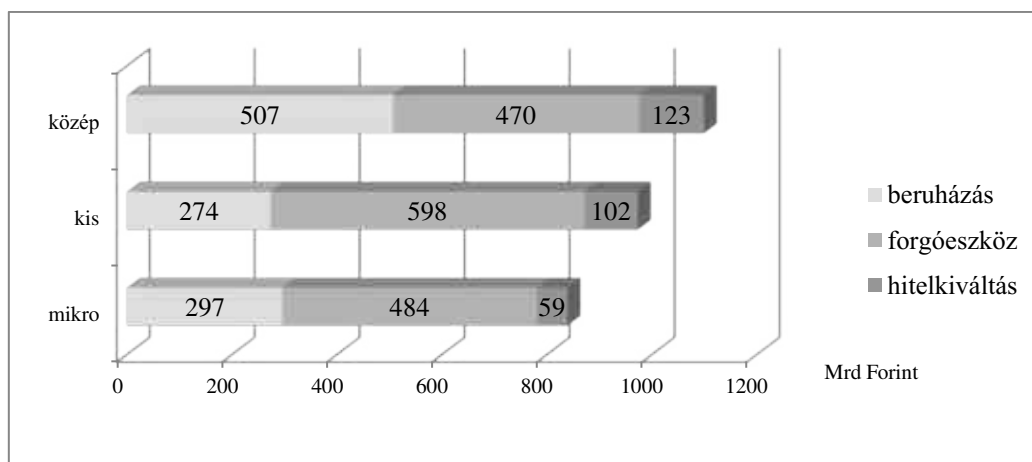
3. ábra Az NHP Hajrá ágazati megoszlása

Forrás: MNB, MNB Közlemény az NHP Hajrá igénybevételéről, 2021. júliusi adatok alapján saját szerkesztés

Ami az NHP Hajrá hitelek vállalati méretkategóriák szerinti megoszlását illeti, mind a beruházási, mint a forgóeszköz hiteltípus népszerű volt a KKV-k körében. A KKV-k által igénybevett hitelek nagyságrendjét – beleértve a lízinget is – az alábbi ábra mutatja [4. ábra].

4. ábra Az NHP Hajrá megoszlása vállalati méretkategóriánként és főbb hiteltípusonként

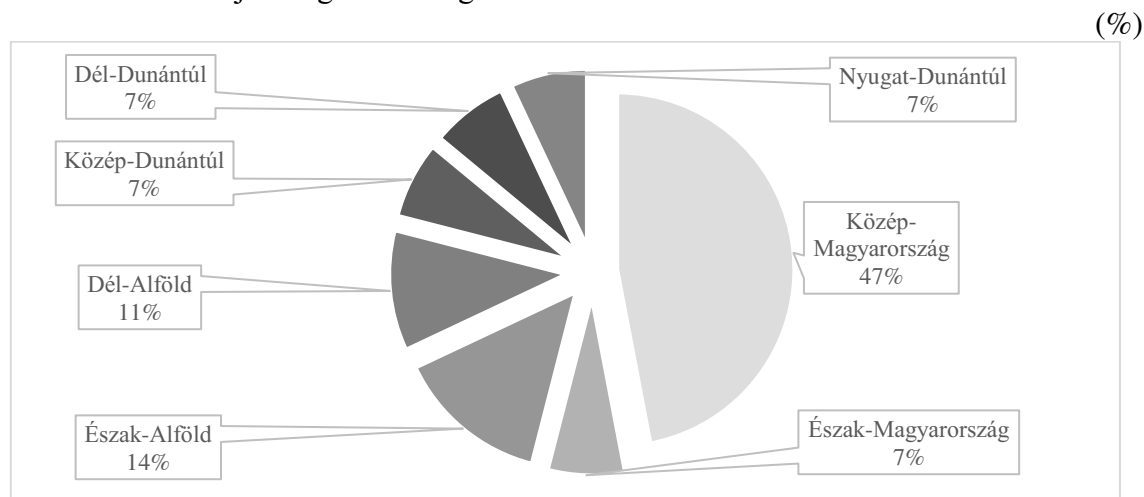

Forrás: MNB, MNB Közlemény az NHP Hajrá igénybevételéről, 2021. július alapján saját szerkesztés

4.3.2.2. Az egyes állami és államilag támogatott finanszírozási programok területi jellegzetességei

Mint az előző fejezetekben már megállapításra került a vállalkozások 40%-a a Közép-Magyarországi Régióban található, elsősorban Budapesten. A központi régió szerepe a működő vállalkozások számát és megoszlását, jövedelemtermelését, teljesítményét tekintve több más gazdasági, társadalmi mutatóhoz hasonlóan kiemelkedő. Az NHP Hajrá keretében a vállalkozások által igénybe vett hitelek nagy százaléka is innen származik (47%), ezt követi az Észak-Alföldi, és a Dél-Alföldi régió, 14, illetve 11%-al.

5. ábra Az NHP Hajrá megoszlása régióként

Forrás: MNB, MNB Közlemény az NHP Hajrá igénybevételéről, 2021. július alapján saját szerkesztés

4.3.3. A vizsgált válságok jellemzőinek összefoglalása

Az előző fejezetekben leírtak alapján megállapítható, hogy az egyes válságok hazánkat eltérő gazdasági helyzetben találták. A tőkepiaci válság előtt az ország makrogazdasági mutatók alapján értékelt teljesítménye jóval kedvezőtlenebb volt, mint az pandémia által kiváltott válság idején. A válságra való reagálás, a válságkezelő intézkedések fajtái, mértéke, nagyságrendje is eltérő volt a két válság idején. Pozitív tény, hogy az egészségügyi válság idején, tanulva a korábbi válságokból és a nemzetközi szervezetek válságok tapasztalatain alapuló ajánlásokból a kormányzat már képes volt, nem csak 'védekező', hanem megelőző, komplexebb, célzottabb és diverzifikáltabb válságkezelő, válságelhárító intézkedések alkalmazására. A világgazdasági válság kezelésének maradandó, globális tanulságként lehet értékelni azt a mozzanatot, hogy az output-vesztést enyhítő, megelőző beavatkozások fennmaradtak, és a gazdaságban lezajlott jelentős állami ösztönzés nagymértékben segítette a nemzetközi és hazai konjunktúra szinten tartását (Magas, 2019).

7. táblázat A válságok jellemzőinek összefoglalása tényezők alapján

Tényezők	Válság 1.	Válság 2.	Azonosság	Különbözőség
válság típusa, eredete	pénz-, és tőkepiaci, II. világháború óta a legerősebb makrogazdasági válság	egészségügyi válság	-	a válság eredete
a világgazdaság válság előtti teljesítménye	alacsony, vagy mérsékelt növekedés, a teljesítménynövekedés folyamatosan lassult	alacsony, vagy mérsékelt növekedés, a növekedés üteme a 2008–2009-es recesszió óta nem volt ilyen alacsony	a növekedés üteme alacsony, mérsékelt	-
a magyar gazdaság válság előtti teljesítménye	alacsony, vagy mérsékelt növekedési ütem, 2008-ban a GDP 0,6%-al bővült	EU átlagot meghaladó növekedési ütem, 2019-ben a GDP 4,9%-al bővült	-	a növekedés üteme
a hazai központi költségvetés helyzete a válság előtt	2007-ben, 2008-ban az államháztartás hiánya: a GDP 5, illetve 3,7%-a (az EU tagországok közül a	2018-ban, 2019-ben az államháztartás hiánya: a GDP 2,2, illetve 2%-a,	adósságállomány szintje	az államháztartási hiány nagysága

Tényezők	Válság 1.	Válság 2.	Azonosság	Különbözőség
	4. legmagasabb), adósság: 66, illetve 72,9%-a	adósság: 70,8, illetve 66,3%-a		
A KKV-k súlya, szerepe a vállalkozásokon belül	a KKV-k által termelt hozzáadott érték 55,5%, az általuk foglalkoztatottak számát tekintve: 68,9%	a hozzáadott érték: 58,2%, valamint a foglalkoztatottak számát tekintve: 72,3%, növekedés a korábbi évekhez képest, a kis- és a nagyvállalatok termelése dinamikusan nőtt, a közepes méretűké alig változott	a vállalkozások legfontosabb jellemzői méretkategóriák, ágazat, területi eloszlás szerint	a KKV-k súlya, szerepe a vállalkozásokon belül nőtt
Fogyasztói árindex alakulása	erős infláció, 2008- ban 6,1%-al nőtt az előző évhez képest, 2007-hez képest 2010-re a fogyasztói árak 10,2%-al drágultak, európai összehasonlításban magas	az infláció 2019-re a korábbi évekhez képest gyorsult, a fogyasztói árak 2019-ben 3,4%-kal, az uniós átlagnál nagyobb mértékben nőttek (2018-hoz képest), 2021-re a kereslet növekedésével párhuzamosan az infláció is növekedésnek indult, erős inflációs hatás	EU átlagnál magasabb infláció	az infláció mértéke
Munkaerőpiac (15- 64 évesek)	az EU-ban hazánkban a legalacsonyabb foglalkoztatási ráta: 55%, 2001 óta emelkedő magas munkanélküliségi ráta (8-10%), foglalkoztatási válság, munkahelymegőrző programok, hagyományos aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök	2019-ben folytatódott a javuló munkaerőpiaci trend, a magas foglalkoztatottság, alacsony munkanélküliséggel párosult, 2019-ben a foglalkoztatási arány 70,1%, munkanélküliségi ráta 3,5%, kezelése: táv munka, kieső bérek kompenzációja, munkahelyvédelem, munkahelyteremtés, vállalkozások beruházásainak ösztönzésével lakossági fogyasztás ösztönzése, képzés	munkahelymegőrző programok	a munkaerőpiac helyzete, a munkanélküliség szintje, a válság kezelése: célzott és differenciált munkahelyvédelmi intézkedések, keresletösztönzés, külföldi befektetés ösztönzés, versenyképesség növelő támogatások
A központi költésigvetés kiadásai	a nagy állami beruházások és a vállalkozások tervezett beruházásai elmaradnak, a költésigvetés	az állam a központi, építőipari, ipari beruházások, külföldi kifizetések ösztönzésével fokozza a	a válság hatásainak enyhítését szolgáló a központi költésigvetés kiadásainak	a kulcságazatok beruházásainak ösztönzése, a keresletösztönző intézkedések

Tényezők	Válság 1.	Válság 2.	Azonosság	Különbözőség
	kiadások 2009-ben 0,6%-al mérséklődtek	vállalkozások aktivitását, munkahelyek megtartását, új munkahelyek teremtését	(fiskális) növekvő mértéke	mértéke és hatékonysága
A leginkább érintett gazdasági ágak	legnagyobb mértékben az ipar, exportorientált feldolgozóipar, építőipar, kisebb mértékben szolgáltatások, agrárágazat	turizmus, vendéglátás, idegenforgalom és ezen ágazatokra épülő, valamint a személyes jelenlétet igénylő szolgáltatások, a válság előtt bővülő ipar (járműgyártás, elektronikai ipar, élelmiszeripar) lendülete is csökkent 2020 I. negyedévére	visszaesés	ágazati érintettség
Értékesítési csatornák	a válság negatív következményeinek ellensúlyozására: nőtt a közvetlenül lakosság felé történt értékesítések aránya, 2009-re ugrásszerűen megnőtt az interneten árusító cégek aránya. A válság hatására a korábbi tendencia megfordult: az interneten értékesítő cégek átlagban rosszabbul teljesítenek (Szabó-Morvai, 2010., 35.o).	teljes vásárlói szegmensek, értékesítési csatornák tűntek el, az éttermek, a piacok többsége bezárt vagy nagyon korlátozottan működött, új értékesítési csatornák, e-kereskedelem jelentősége nő	kereslet visszaesés, új értékesítési csatornák keresése	e-kereskedelem súlyának mértéke, rövid értékláncok felértékelődése
Az Európai Unió válságra adott válaszai	elhúzódó reakcióidővel, kevésbé komplex és célzott csomagok, a válság következtetésekének levonása	komplexebb, célzottabb intézkedések, gyors reagálás, a korábbi válságok tapasztalatainak, és javasolt válságkezelő intézkedéseinek alapul	válságkezelő intézkedések	reakcióidő hossza, válaszok, alkalmazott válságkezelési módszerek komplexitása,
Hazai válságintézkedések	korlátozott számú, elsősorban 'védekező' intézkedések	komplexebb, célzottabb megelőző intézkedések, gyors reagálás, a korábbi válságok és nemzetközi gyakorlat alapján tett intézkedések	válságkezelő intézkedések	reakcióidő, válaszok komplexitása, alkalmazott válságkezelési módszerek
Területi egyenlőtlenségek kezelése az egyes válságok alatt	Európai Unió társfinanszírozású programok a Leghátrányosabb Helyzetű Kistérségek	Európai Unió társfinanszírozású programok: A magyar falu-, hátrányos helyzetű településeken	hátrányos helyzetű településekre allokált források	A forrásbiztosítás módja: 1. válság idején Operatív Programokon belül allokált keretek az

Tényezők	Válság 1.	Válság 2.	Azonosság	Különbözőség
	támogatására (LHH) pl: gazdaságfejlesztésre, ezen belül: vállalkozói telephelyfejlesztés, humán infrastruktúra fejlesztésre,	működő mikro- és kisvállalkozások fejlesztéseinek támogatása		LHH-ra. 2. válság idején: jelentős hazai költségvetési források is.
A vállalkozások felkészítése az újraindításra	-	újraindítási akcióterv keretében	-	a 2008-as válság tanulságainak levonását követően komplex intézkedéscsomag az újraindítás érdekében
Finanszírozási források rendelkezésre állása	hitelszűke, a vállalkozások nem, vagy nagyon nehezen jutnak finanszírozási forráshoz	finanszírozási források rendelkezésre állnak, a forrásokhoz való hozzájutás a válsággal leginkább érintett ágazatokban kielégítő	-	a finanszírozási források nagyságrendje, és azok rendelkezésre állása, differenciáltabb válságkezelési eszközök, a válság kirobbanása előtti gazdasági helyzet
Az egyes válságok időtartama Magyarországon, a gazdaság helyreállása tekintetében	2008-2010	2020-	-	A pandémia okozta válság időtartamát a vírus újabb és újabb variánsainak megjelenései befolyásolják (2022. év elején: 5. hullám)

Forrás: saját szerkesztés.

A fenti összefoglalás alapján megállapítható, hogy az általam vizsgált két válság hazánkat eltérő gazdasági helyzetben találta.

A válságra való reagálás, a válságkezelő intézkedések fajtái, mértéke, nagyságrendje is eltérő volt a két válság idején. A válságok jellemzőit különböző tényezők alapján foglaltam össze és hasonlítottam össze a kettő válság tekintetében a megállapításokat. Az azonosságokat és különbségeket vizsgálva a két válság között 15-11 az arányban a különbségek dominálnak.

4.4. A vállalkozások legfontosabb jellemzői a vizsgált válságok idején

Már rögtön a fejezet elején leszögezem, hogy a vállalkozások méretkategóriák szerinti megoszlása az általam vizsgált válságokat közvetlenül megelőzően és azok közötti időszakban nem vagy csak minimálisan változott. A KKV-k tették ki a vállalkozások 99,9%-át. A foglalkoztatottak és a bruttó hozzáadott érték arányai tekintetében 2008-hoz képest 2020-ra a KKV-k javára, míg az árbevétel és az export árbevétel tekintetében nem a KKV-k javára történt az elmozdulás. A KKV-k foglalkoztatotti adatai alapján nagy számukból adódóan a mikrovállalkozások szerepe 2020-ra még hangsúlyosabbá vált, vállalkozásokon belül arányuk közel 40%-ot tett ki, ugyanez az érték 2008-as válság idején még 26,8% volt. A KKV-k vizsgált

válságok idején betöltött szerepét és jelentőségét legfontosabb mutatóikkal a 8. táblázat szemlélteti.

8. táblázat A vállalkozások helyzetét jellemző fontosabb mutatók megoszlása vállalati méretkategóriák szerint 2008-2010; 2019-2020

(%)

Év	Vállalati méretkategória	Vállalkozások száma	Foglalkoztatottak létszáma	Árbevétel	Export árbevétel	Bruttó hozzáadott érték
2008	mikro	94,92	26,83	22,81	11,48	19,09
	kis	4,22	22,28	17,64	9,83	16,99
	közép	0,73	19,76	21,21	15,02	19,46
	KKV összesen	99,87	68,87	61,66	36,33	55,53
	nagy	0,13	31,13	38,34	63,67	44,47
	összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
2009	mikro	95,25	27,80	22,90	10,86	19,91
	kis	3,94	22,23	17,48	11,44	16,41
	közép	0,68	19,69	20,38	17,43	19,92
	KKV összesen	99,88	69,72	60,76	39,73	56,24
	nagy	0,12	30,28	39,24	60,27	43,76
	összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
2019	mikro	95,44	38,35	20,12	6,25	23,37
	kis	3,82	18,48	17,99	8,56	16,88
	közép	0,62	15,52	20,30	17,37	17,94
	KKV összesen	99,88	72,35	58,41	32,17	58,20
	nagy	0,12	27,65	41,59	67,83	41,80
	összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
2020	mikro	95,30	39,16	20,40	6,01	24,54
	kis	3,56	18,03	18,15	9,27	16,31
	közép	0,57	15,22	20,39	17,45	18,07
	KKV összesen	99,43	72,41	58,94	32,73	58,92
	nagy	0,57	27,59	41,06	67,27	41,08
	összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

2008 végén a világméretű pénzügyi és gazdasági válságot munkaerő piaci válság követte, a magyar gazdaságban a foglalkoztatási válság első jelei 2008 őszén jelentkeztek. Hazánkban a helyzet azért volt sajátos, mert a munkaerőpiaci válság az akkori elmúlt két évtized már második foglalkoztatási sokkja volt, már a válság előtti években is a magyar foglalkoztatási ráta a legalacsonyabbak közé tartozott az EU-ban. A válságra a vállalkozások jelentős része – ahogy ilyen helyzetben lenni szokott – foglalkoztatottaik számának csökkentésével reagált. 2008-ról 2009-re a 0-1 fős, és a mikrovállalkozásoknál foglalkoztatottak száma 4, illetve 5,1%-al, a kis-, valamint a középvállalkozásoknál foglalkoztatottak több mint 8%-al, a nagyvállalkozásoknál foglalkoztatottak száma közel 11%-al csökkent. 2008-ról 2009-re a vállalkozások száma is – az 1 fős vállalkozások kivételével – csökkent, a válság hatására a visszaesés mértéke minden létszám-kategóriában 8% feletti volt, a 250 fő feletti (nagyvállalati) létszám-kategóriában a csökkenés mértéke 10,5 %-os volt. A vállalkozások és a foglalkoztatottak számának csökkenő tendenciája 2010 évben is folytatódott, az előző évek százalékában bemutatott változást a 9. táblázat szemlélteti. Mindkét válság a vállalkozások, különösen a KKV-k foglalkoztatotti adatainak csökkenését eredményezte.

9. táblázat A vállalkozások és foglalkoztatottak számának változása a pénz- és tőkepiaci válság hatására

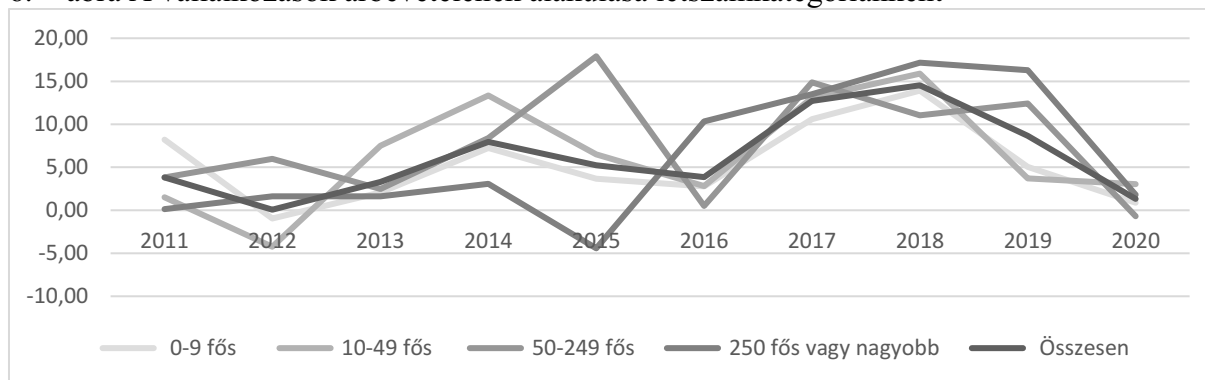
(előző év=100%)

Évek (változás előző évhez képest)	Létszámkategória	Vállalkozások száma	Foglalkoztatottak létszáma
2008/2009	0 - 1 fő	0,78	-4,01
	2 - 9 fő	-8,31	-5,14
	10 - 49 fő	-8,46	-8,47
	50 - 249 fő	-8,42	-8,63
	250 és afelett	-10,50	-10,78
Összesen		-2,11	-8,28
2009/2010	0 - 1 fő	-0,87	-1,82
	2 - 9 fő	4,16	0,92
	10 - 49 fő	0,22	-1,23
	50 - 249 fő	-3,37	-2,78
	250 és afelett	1,20	1,38

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

A vállalkozások árbevétele a 2008-as válságot követő években, 2012-ig erősen csökkent, negatívba fordult a mikro-, és kisvállalati méretkategóriában, egyedül a középvállalati méretkategóriában volt tapasztalható 5% körüli növekedés. 2015-ig ezt követően lassú ütemben növekedett, majd a 2015 óta tartó növekedés üteme minden létszámkategóriában csökkent 2019-re, sőt a KSH 2020. évi előzetes adatai alapján a középvállalati létszámkategóriában negatívra fordult [6. ábra].

6. ábra A vállalkozások árbevételének alakulása létszámkategóriánként

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A pénz- és tőkepiaci válság idején (2008-2010) a legtöbb vállalkozás a már említett kereskedelem, gépjárműjavítás nemzetgazdasági ágakban tevékenykedett, arányuk 20% körüli vagy a feletti, ezt követte a szakmai, tudományos, műszaki tevékenység 15% feletti aránnyal. Ebben az időszakban a további jelentősebb ágazatok: az építőipar, a feldolgozóipar voltak. (KSH, 2012). Az ipari termelés volumene a 2009. évi visszaesést követően 2010-ben és 2011-ben számottevően emelkedett, majd 2012-ben ismét mérséklődött. 2013. óta viszont évről évre – jellemzően az EU átlagát meghaladó mértékben – nőtt az ipar kibocsátása. Az emelkedő tendencia 2019-ben is folytatódott, és 5,4%-kal haladta meg az egy évvel korábbi magas bázist. Az ágazat 2019-ben a bruttó hozzáadott érték mintegy negyedét állította elő. 2020-ban a legtöbb nemzetgazdasági ág, így az ipar teljesítménye is visszaesett, bruttó hozzáadott értéke 4,9%-kal csökkent az egy évvel korábbihoz képest, miután a járvány első, tavaszi hulláma során több gyárban átmenetileg teljesen leállt a termelés. A pénz- és tőkepiaci válság legnagyobb mértékben az ipar, az exportorientált feldolgozóipar, építőipar, kisebb mértékben pedig szolgáltatásokat és az agrárágazatot érintette. A járműgyártás a 2008–2009-es recessziót megelőző és azt követő években a növekedés motorjának számított. A német járműipar

legfontosabb vállalatai meghatározó szerepet játszottak a magyar iparban, a legnagyobb árbevétellel, és exportértékesítéssel rendelkező magyarországi vállalatok közé tartoztak, azonban ezt az ágazatot sem kímélte a válság, a létszámleépítések a legnagyobb autóiipari vállalatokat is érintették 2008 utolsó negyedétől (lásd 4.1. fejezetben is röviden). 2016-2018 között az ágazat jelentősen veszített lendületéből, és ebben az időszakban már lassította, visszafogta az ipar bővülését. Az iparág 2019-ben dinamizálódott újból, kibocsátása 9,8%-kal haladta meg az egy évvel korábbit. (KSH, 2020., 89.) 2020-ban azonban járműipar teljesítménye is visszaesett, az export és az import forgalom is csökkent az iparágban, amelyben a termelés kiesés és az autók iránti csökkenő kereslet is szerepet játszott. 2019-re az építőipar nemzetgazdaságon belüli súlya is emelkedett, a bruttó hozzáadott érték 6,5%-át adta, teljesítmény bővülése a GDP 4,9%-os volumennövekedéséhez jelentősen hozzájárult. A megelőző három évben rendre kétszámjegyű növekedést elérő építőipar növekedése 2020-ra az egy évvel korábbihoz képest 9,4%-kal csökkent.

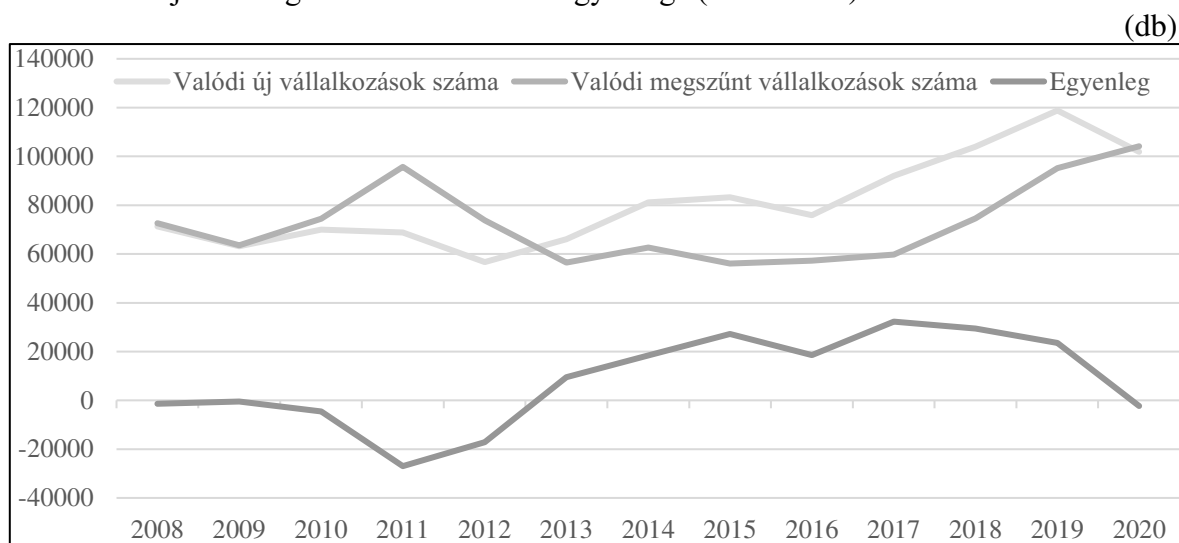
2020-ban a válság kiteljesedésével a szolgáltatások teljesítménye összességében 4,7%-kal maradt el az egy évvel korábbitól, a korlátozások leginkább a szálláshely-szolgáltatás, vendéglátást, a szállítást, és a szórakoztatással, szabadidővel kapcsolatos tevékenységeket érintették. A koronavírus okozta járvány felborította a vásárlási szokásokat, az élelmiszer és élelmiszer jellegű vegyes üzletek felfutó forgalma mellett (13%-os volumennövekedés) a nem élelmiszertermékek is emelkedett (0,3%-kal) 2020 I. negyedév végére az egy évvel korábbihoz képest, tovább emelkedett az internetes kereskedelem forgalma is. A Covid-19-járvány miatt az áruszállítás teljesítménye 2020 I. negyedévében 12%-kal maradt el az egy évvel korábbitól, amihez hasonló mértékű csökkenés utoljára 2009-ben volt tapasztalható. A szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás ágban megvalósult beruházások teljesítménye 2019-ben 32%-kal meghaladta a 2018. évi volument. Az ágazatban a létszám 6,7 ezer fővel több volt a 2018. évinél, és 25%-kal meghaladta a 2010. évit. A válság hatása 2020 tavaszától jelentkezett a leginkább ebben az ágazatban. 2020. március végére szinte az összes kereskedelmi szálláshely bezárt a járvány terjedése elleni intézkedések következtében, amely megakasztotta a turizmus hosszú ideje tartó lendületét. A szálláshelyek összes bruttó árbevétele márciusban folyó áron 60%-kal maradt el az egy évvel korábbi értéktől. A vendéglátóhelyek forgalma 43%-kal volt kisebb, mint 2019 márciusában. (KSH, 2020., 117.) Az egészségügyi válság eredményeként a területi ágazati hatásokat vizsgálva a turisztikai célterületek problémái emelhetőek ki, ahol a járvány miatt visszaeső turizmus következtében a szezonális és az állandó foglalkoztatás is veszélybe került (Czirfusz, 2021). A pandémia okozta válság hatására a turizmushoz, vendéglátáshoz és idegenforgalomhoz köthető nemzetgazdasági ágak, valamint a személyes jelenlétet igénylő szolgáltatások lendülete csökkent leginkább.

Az új és megszűnt vállalkozások

A 2008-évi válságot követően 2012-ig csökkent az új vállalkozások létrejöttének üteme, ez a csökkenő tendencia leginkább a legkisebb vállalati létszámkategória esetében volt tapasztalható. Ezzel párhuzamosan ugyanebben a vizsgált időtartamban a megszűnt vállalkozások száma pedig nagyobb ütemben nőtt, a legtöbb vállalkozás a mikrovállalati méretkategóriában szűnt meg. Az újonnan létrejött és a megszűnt vállalkozások számának egyenlege 2012-ig negatív volt (17 ezer fölött). 2013-tól az újonnan létrejött vállalkozások száma növekvő tendenciát mutatott, ezzel párhuzamosan a megszűnt vállalkozások éves darabszáma pedig stagnált, majd 2018-tól nőtt, és 2020-ra pedig elérte a 104 ezret, melyből a legkisebb, 1-4 fős létszám-kategóriában a megszűnt vállalkozások száma 103 ezer darab volt. 2019-ig azonban az újonnan alakult és a megszűnt vállalkozások egyenlege pozitív volt. A regisztrált vállalkozások száma 2020-ban 0,9%-kal emelkedett, december végére meghaladta az 1,8 milliót. A növekedés üteme azonban elmaradt a korábbiaktól, mert a járvány hatására visszaesett a vállalkozásalapítási kedv, ugyanakkor a megszüntetések száma is nőtt. Mindez

alapvetően az önálló vállalkozókat érintette, a társas vállalkozásoknál az év második felének pozitív tendenciái kompenzálták a tavaszi mélypont hatásait.

7. ábra Az új és a megszűnt vállalkozások egyenlege (2008-2020)

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A járvány harmadik hulláma ellenére nőtt az új vállalkozások száma. A járvány okozta 2020. áprilisi mélypont ellenére, 2021 áprilisában több mint kétszeresére ugrott a cégalapítási kedv. A 2019 évihez képest, pedig 8,7%-al több vállalkozást jegyeztek be. Az új alapítások háromnegyedét adó önálló vállalkozások adták, melyek száma visszafogottan emelkedett, a társas vállalkozások körében nagyobb mértékű volt az emelkedés. (KSH, 2021). Bár a 2020-as statisztikai adatok dolgozatom zárásakor még nem álltak rendelkezésre, de 2020-ban a koronavírus-járvány következtében ismételten a felszámolási eljárások és a végelszámolások számának növekedésével számolhatunk.

4.5. A hazai KKV szektor legfontosabb területi jellegzetességeiről

A rendszerváltozást követően, az 1990-es évek végére, a piacgazdaságra való átmenet lényegében befejeződött. Az évtized utolsó éveire Magyarország térszerkezete, térségi és területi tagoltsága lényegesen eltért a korábbi helyzettől. Ebben a piacgazdálkodásra jellemző elemek játszottak meghatározó szerepet: a vállalkozások számának robbanásszerű emelkedése, a külföldi tőke, a mindent átszövő piac hatása, valamint az átmenet alapvető feltétele, a széles körű privatizáció (Faluvégi, 2020, 119). A gazdasági egyenlőtlenségek szélsőséges következményei közül mindenekelőtt a munkanélküliség volt a szembeötlő. Magának a gazdaságnak a fejlődési vonala, szerkezeti alakulása a lassacskán autonómmá váló gazdasági szereplő dolga lett. A korábnál nagyobb figyelmet kapott – éppen a munkanélküliség rétegspecifikus jellege miatt – a kulturális-szellemi egyenlőtlenség, amely az önálló kezdeményezés, a sikeres vállalkozás feltétele, illetve akadályja volt. A területfejlesztésen belül az államnak továbbra is kifejezett feladata volt a kiegyenlítés. A mondás az volt, hogy egyetlen modern állam sem viselhet el, jórészt társadalompolitikai okokból túlzott mértékű területi egyenlőtlenségeket (Enyedi, 1993 in: Barta et al., 2010., 316. o.).

Ebben az időszakban a vállalkozások koncentrációja, illetve a szervezetek számának növekedése Budapesten kívül a megyék központjában volt a legélénkebb, ezeken belül is a nagyvárosokban (Győr, Pécs, Debrecen, Kecskemét, Szeged, Miskolc, Székesfehérvár) volt igen erőteljes (Rechnitzer, 1993). A főváros ebben az időszakban minden gazdasági mutatót tekintve messze kiemelkedett az országból. Budapesten állították elő 1998-ban a bruttó hazai

termék több mint 34%-át, s az egy főre jutó GDP 86%-kal haladta meg az országos átlagot. Itt koncentrált a külföldi érdekeltségű vállalkozások és bejegyzett tőkéjük több mint 50%-a. Az akkori térszerkezetet az 1990-es évek piaci alapú folyamatai, elsősorban a külföldi tőkebefektetésekre épülő gazdasági megújulás és a párhuzamosan jelen lévő válságjelenségek (munkanélküliség, jövedelemcsökkenés, a beruházások jelentős visszaesése) formálták. A térszerkezet meghatározó elemei:

- a főváros kiugró fejlődése az ország többi részéhez viszonyítva;
- a nyugati térségek növekvő előnye a keleti és az északi régiókkal szemben;
- a kistérségek fejlődésének növekvő térbeli tagoltsága;
- a településhálózat erősödő gazdasági tagoltsága voltak.

A gazdasági térszerkezetet alapvetően meghatározó tényezők egyike a vállalkozói aktivitás növekedése volt, ami hatással volt a foglalkoztatásra, valamint további gazdasági tevékenységet segítő üzleti vállalkozások létrejöttére (Faluvégi, 2020, 119.). A nyugati térségek nemcsak az innovatív népességet szívták el az ország keleti-északi régióiból, hanem a vállalkozó-aktivitást, vagyis a tőkét is, hiszen az ottani szűkülő piacok nem kedveztek a tartós befektetéseknél, illetve a megtakarítások még mindig kedvezőbb képet mutatnak, mint a keleti országrészekben (Lengyel, 1990). Az 1990-es évek közepétől ugyanakkor számos kistérségben stagnált, illetve csökkent a működő vállalkozások száma. A csökkenés elsősorban a lemaradó és a stagnáló kistérségekben következett be – elsősorban Észak-Magyarországon, Észak-Alföldön és a Dél-Dunántúlon –, részben a kényszervállalkozások megszűnésével. A válságtérségekre jellemző volt, hogy a korábbi – országosan és regionálisan is jelentős – gazdasági szerepkörüket elveszítették, azt különböző okok miatt megújítani nem tudták, így a tevékenységeik iránti kereslet visszaesett, ezáltal mérséklődött a vállalkozói aktivitás, de ennek következtében is egyre jelentősebb veszteséget kellett elkönyvelniük az innovatív, a kreatív népesség elvándorlása, a tőkekoncentráció csökkenése miatt. Mindez együtt járt a munkanélküliség rohamos növekedésével, azok egyre égetőbb szociális problémákká válásával, amit súlyosbítottak a centrumok felszereltségében, üzemeltetésében jelentkező zavarok és az élesedő társadalmi feszültségek (Rechniter, 1993). Magyarország térszerkezetére, térségi és területi tagoltságára már nem az átmenet éveiben jellemző tényezők vannak hatással, ugyanakkor az akkori térszerkezet alapvető jellemzői jórészt fennmaradtak és a piacgazdaság válságtérségekre tett megállapítások mind a tőkepiaci, mind az egészségügyi válság tekintetében részben mind a mai napig érvényesek. A 2008-as évben a vállalkozások 40%-a – nem meglepő módon – a Közép-Magyarországi Régióban volt található, elsősorban Budapesten, ez az arány pedig 2020-ra sem változott. A központi régió szerepe több más gazdasági, társadalmi mutatóhoz hasonlóan kiemelkedő. A Közép-magyarországi régióban a KKV-k termelékenysége is nagyobb az átlagosnál (Ernst & Young, 2010, 125). A vállalkozásoknak nem csak abszolút száma, de sűrűsége is ebben a régióban a legnagyobb. A vállalkozássűrűség (1000 lakosra jutó működő vállalkozások száma) és a gazdasági fejlettség párhuzamosan alakul. A statisztikai adatokból egyértelműen megállapítható, hogy 2008-ban és jelen egészségügyi válság idején is, a vállalkozássűrűség magasabb a Dunántúli régiókban (Közép-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl) és alacsonyabb az alföldi régiókban, a legalacsonyabb értéket 2008-tól napjainkig pedig Észak-Magyarország képviselte. Az egyes régiók gazdasági fejlettségi mutatói is ezzel párhuzamosan alakultak, a bruttó hozzáadott érték, árbevétel és export árbevételek tekintetében.

A hazai KKV-k területi eloszlását, illetve mintázatát viszonylag kevés szakirodalom vizsgálja. Ha vizsgálja is, akkor több esetben nem teljes körűen, hanem egy mintát elemezve (Demeter, 2008, Borbás, 2017), illetve a régiós szintnél leginkább nem mennek alacsonyabb területi szintre (Nagy, 2004, Mester–Tóth, 2015, Baksi, 2018, Nyikos–Soha–Béres, 2021.) Vannak természetesen olyan tanulmányok is, ahol megyei szinten vizsgálják a szektort (Varga, 2019, Madari, 2021), ennél alacsonyabb területi szintű vizsgálatról azonban nincs tudomásunk, ugyanakkor megállapítható az is, hogy a vállalkozási tevékenység regionális különbségeit

vizsgáló hazai tanulmányból is kevés van (Szerb és szerzőtársai, 2013, 2017), pedig minden társadalmi, gazdasági jelenség azon a térségi szinten és abban a területi aggregációban, körzetrendszerben vizsgálendő, ahol valóságosan is szerveződik (Bartke, 1989). A regionális elemzések leginkább a versenyképesség, az innováció, a tudásáramlás, továbbá a vállalkozásfejlesztés témaköreire koncentrálnak (Lengyel I., 2009, 2017, Lengyel et al., 2016, Lukovics, 2004, 2008). Azonban a vállalkozási teljesítményt kizárólag egyszerű mutatókkal mérő felfogást, az ezredfordulótól fokozatosan a komplexitást megragadni képes összetett mutatók kezdték felváltani (OECD, 2009, Rappai-Szerb, 2011). Ezek az indexek leggyakrabban a benchmarking politikai eszközeként kerültek alkalmazásra, például a Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium a Világbank Doing Business Indexét²³, illetve annak elemeit vette figyelembe a vállalkozások számára kedvező üzleti környezet kialakítása során a 2007-2013-as időszakban, ugyanakkor számos más, komplex index létezik a vállalkozási teljesítmény több dimenzió mentén történő mérésére. A komplex indexek közül jelen tanulmány témájához leginkább a globális és a regionális vállalkozási és fejlődési index²⁴ (GEDI, REDI) áll közel.

A statisztikai mutatókat illetően, egyértelműen megállapítható, hogy a főváros évtizedek óta minden gazdasági mutatót tekintve messze kiemelkedik az országból. A főváros kiugró növekedése, a gazdasági fejlettség és a jövedelmi helyzet eredményeként a regionális fejlettségi különbségek nagy távlatú differenciálódása mutatható ki (Faluvégi, 2020.). Míg 1975-ben az egy főre jutó fővárosi GDP 2,4-szerese volt a leggyengébb megye (Szabolcs-Szatmár-Bereg) adatának, addig ez a különbség 1995-re 3,1-szeresre (Nógrád), 2000-re 3,8, 2009-re 5,15 (ekkor volt a legmagasabb), és 2019-re 4,66-ra emelkedett.

A szakirodalmi források megegyeznek abban, hogy a magyarországi KKV-k is a Közép-Magyarországi régióban koncentrálnak (KSH, 2011, 2014, Vértesy, 2018, Kecskés, 2018), mely koncentráció fokozatosan erősödik. A központi térség előnye a KKV-k bruttó hozzáadott értékében és árbevételében is megmutatkozik, a központi régió részesül a bruttó hozzáadott érték és az árbevétel átlagban több mint 40%-ából, a foglalkoztatottak átlagban több, mint 30%-ából. A vállalkozások ezer lakosra jutó száma is különösen Budapesten volt magas 2019-ben, a 134 vállalkozás az országos átlag 1,6-szorosa, a másik szélsőértéket képviselő Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén megyeinek pedig 2,5-szerese (KSH, 2020). Vállalkozói aktivitás tekintetében Közép-Magyarország után Nyugat- és Közép-Dunántúl következik, míg a legkisebb vállalkozási aktivitás Észak-Magyarországon jellemző (KSH, 2011, Kecskés, 2018). Kecskés számításai (2018) szerint Nyugat Dunántúl előnye Közép-Dunántúlhoz képest folyamatosan csökken. A Dél-Alföldi régió méretéhez képest viszonylag kevés KKV-val rendelkezik, és ez a relatív hiány sajnos a régió munkaerő-piaci helyzetén és gazdasági teljesítményén is megmutatkozik (Mezei-Hídvégi, 2017). A szervezetszám tekintetében minden régióban a mikrovállalkozások dominálnak, országos szinten a vállalkozások több mint 95%-a mikro, 3,8%-a kis, 0,6%-a középvállalkozás volt 2020-ban.

A KKV-k területileg koncentrálnak, a működő vállalkozások számát területegységenként a következő táblázat mutatja be.

A kis- és középvállalkozások közel fele (43%) Budapesten és Pest megyében működik, ezt követően arányuk az Észak- és Dél-Alföldön magasabb (KSH, 2020).

²³ A Világbank (World Bank) Doing Business rangsora egy kitalált vállalkozást alapul véve veti össze, hogy a vállalkozásoknak milyen nehézségekkel kell megküzdeniük az egyes országokban.

²⁴ Global Entrepreneurship and Development Index; Regional Entrepreneurship and Development Index

A globális vállalkozási és fejlődési index a vállalkozási tevékenység teljesítményét befolyásoló egyéni tényezők mellett figyelembe veszi többek között az összetett indikátorral mért vállalkozás országos és regionális növekedését és azt, hogy ezen keresztül a gazdasági fejlődést több szűk keresztmetszet gátolja. (Ács et al., 2013, Szerb-Ács, 2010).

10. táblázat A működő vállalkozások számának megoszlása területi egységenként 2018-2020

(%)

Területi egység neve	2008	2009	2010	2018	2019	2020
Budapest	27,04	27,15	27,26	28,31	27,58	26,94
Pest	12,55	12,71	12,85	14,42	14,73	14,86
Közép-Magyarország	39,59	39,87	40,11	42,72	42,31	41,80
Közép-Dunántúl	10,18	10,12	10,07	9,87	10,04	10,16
Nyugat-Dunántúl	9,90	9,93	9,91	9,73	9,78	9,78
Dél-Dunántúl	8,53	8,51	8,52	7,87	7,94	7,98
Dunántúl	28,61	28,56	28,50	27,47	27,76	27,92
Észak-Magyarország	8,71	8,63	8,51	7,68	7,72	7,76
Észak-Alföld	11,57	11,53	11,49	11,21	11,30	11,47
Dél-Alföld	11,52	11,42	11,39	10,92	10,91	11,05
Alföld és Észak	31,80	31,58	31,39	29,81	29,93	30,27
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

e= előzetes adat

Forrás: KSH, 2021.

A vállalkozások számának megoszlása 2020-ban a legnagyobb Budapest (26,9%) és Pest megyében (14,9) volt, ezt követte Észak-Alföld és Dél-Alföld. A működő vállalkozások számának megoszlása Budapest tekintetében 2018-as évtől kezdődően csökkent (11. táblázat).

11. táblázat A vállalkozások legfontosabb mutatói statisztikai régiók szerint, 2019

Év	Régió	Vállalkozás-sűrűség (működő, 1000 lakosra) db		Mutatók %-os megoszlása a régiók között				
				Vállalkozások száma	Létszám	BHÉ	Árbevétel	Export árbevétel
2019	Budapest	133,9	117,	28,04	33,05	43,45	41,24	30,59
	Pest	94,0	0	14,48	13,33	11,54	12,48	9,32
	Közép-Dunántúl	78,7		9,97	10,55	10,00	10,51	16,14
	Nyugat-Dunántúl	81,9		9,71	9,37	9,11	9,06	14,90
	Dél-Dunántúl	75,5		7,92	6,49	4,99	4,67	4,43
	Észak-Magyarország	57,0		7,66	7,08	6,24	6,18	9,44
	Észak-Alföld	65,3		11,30	10,25	7,42	7,76	7,87
	Dél-Alföld	74,0		10,92	9,89	7,25	8,11	7,30

e= előzetes adatok, KSH.

Forrás: KSH, 2021.

A vállalkozások által foglalkoztatottak létszámát tekintve Budapestet és Pest megyét Közép-Dunántúl és Észak Alföld követi. 2019-ben a Budapest és Pest megyei vállalkozásokat bruttó hozzáadott érték, árbevétel és export árbevételből történő részesedés tekintetében Közép-Dunántúl és a Nyugat-Dunántúl követi. A 2020-as adatok [12. táblázat] Budapest és Pest megye gazdasági teljesítménye tekintetében a 2019. évihez hasonló eredményre vezetnek, a foglalkoztatottak száma, árbevétel és bruttó hozzáadott érték aránya itt a legmagasabb. A foglalkoztatottak számát tekintve a sorrend ezt követően Közép-Dunántúl és Észak- Alföld, míg az árbevétel és a bruttó hozzáadott érték tekintetében Közép-Dunántúlt, Nyugat-Dunántúl követi. A rendszerváltozást követő években a növekedési cél szem előtt tartásával történt meg Magyarország nyugati térségeiben, azok gazdasági központjaiban a külföldi tőke letelepedésének támogatása, ami aztán fokozatosan, hosszabb távon számottevő

nemzetgazdasági hatást eredményezett (pl. Audi, Opel, Suzuki letelepítése). A külföldi működő tőke által dinamizált közép-magyarországi, közép-dunántúli és nyugat-dunántúli régiók együttesen az ország bruttó hazai termékének körülbelül kétharmadát állították elő, ezért joggal tekinthetők hazánk gazdasági motorjának (Rechnitzer-Smaho, 2011).

12. táblázat A vállalkozások legfontosabb mutatói statisztikai régiók szerint, 2020.

Régió	Foglalkoztatottak száma	Árbevétel	Bruttó hozzáadott érték
	Mutatók %-os megoszlása a régiók között		
Budapest	32,99	40,04	38,93
Pest	13,42	12,90	12,77
Közép-Dunántúl	10,52	10,51	10,64
Nyugat-Dunántúl	9,21	8,90	9,82
Dél-Dunántúl	6,49	4,69	5,32
Észak-Magyarország	7,10	6,42	6,73
Észak-Alföld	10,36	8,28	8,22
Dél-Alföld	9,90	8,26	7,57

Forrás: KSH, 2021.

Fentiek alapján is megerősítést nyer az a tény, hogy hazánkban az elmúlt évek kedvező makrogazdasági folyamatai ellenére továbbra is számottevő területi különbségek azonosíthatók. A főváros, a központi régió – a kelet-közép-európai régiókhoz hasonlóan – szerepe domináns. A régiók fejlettségét azonban az országon belüli helyzetük mellett hazánkban a kelet-nyugati irányú fejlettségbeli különbségek is meghatározzák, ugyanakkor a jelenlegi területi egyenlőtlenségekhez a rendszerváltás is nagymértékben hozzájárult, mert ebben az időszakban erősödött fel a dinamikusan fejlődő centrumok és a lassabb fejlődést mutató perifériás területek közti különbség (Káposzta, 2014). Az elmúlt években a kormányzati intézkedések²⁵ és a magyar gazdaság fenntartható növekedését, a magas hozzáadott értékű termelés és a foglalkoztatás bővítését célul kitűző, 2013-ban létrehozott, a 2014–2020-as fejlesztési időszakra vonatkozó Gazdaságfejlesztési és innovációs²⁶ és a Magyarország régióira, és a Balaton kiemelt üdülőkörzetre készült operatív programok i hozzájárultak ahhoz, hogy több gazdasági mutató esetében (egy főre jutó GDP²⁷, egy főre jutó beruházás, egy főre jutó ipari termelés) is mérséklődtek a megyék közti különbségek, azonban továbbra is jelentősnek mondhatók (MNB, 2021). A koncentráció dinamikáját kismértékben visszafoghatja „A magyar mikro-, kis- és középvállalkozások megerősítésének stratégiája 2019-2030”, (Innovációs és Technológiai Minisztérium, 2020), melynek a hátrányos térségeket célzó támogatásai is vannak²⁸, továbbá egyes, a területi, gazdasági egyenlőtlenségek csökkentését célzó fejlesztési programok²⁹ [8-9-10], amelyek főként a térségek munkaerőpiaci hátrányainak csökkentésére, a helyi foglalkoztatás bővítésére, a vidék munkahelymegtartó képességének erősítésére, és a

²⁵ A kedvezményezett térségek besorolásáról szóló 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendeletben meghatározott kedvezményezett járáások, továbbá a szabad vállalkozási zónák létrehozásának és működésének, valamint a kedvezmények igénybevételének szabályairól szóló 27/2013. (II. 12.) Korm. rendelet szerinti szabad vállalkozási zónának nyilvánított településekre irányuló fejlesztési intézkedések.

²⁶ Olyan területi egyenlőtlenségek mérséklését célzó programok, amely célzottan az elmaradottabb területeken működő KKV-k fejlesztéseire nyújtanak támogatást. A program alacsony összegű, vissza nem térítendő támogatást nyújt eszközök és szolgáltatások beszerzésére.

²⁷ A megyék közti fejlettségbeli különbség hazánkban 2009-ben volt a legmagasabb, ezt követően 2015-ig folyamatosan csökkent, majd 2019-ig stabilan alakult (MNB, 2021).

²⁸ Kifejezetten a hátrányos térségeket célzó támogatás volt a Magyar falu vállalkozás-újraindítási program, amely európai uniós társfinanszírozásból a Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program (GINOP) keretében valósult meg (2022-ben is volt nyitott pályázati felhívása a GINOP Plusz keretében).

²⁹ Magyarország egyes területei közötti gazdasági egyenlőtlenség csökkentése érdekében szükséges fejlesztési programcsomagról szóló 1403/2019. (VII. 5.) Korm. határozat;

A „Felzárkózó települések” hosszú távú programjának megalapozásáról szóló 1404/2019. (VII. 5.) Korm. határozat.

A „Felzárkózó települések” és a gazdaságélénkítő program folytatása érdekében teendő további intézkedésekről szóló 1186/2020. (IV. 28.) Korm. határozat

KSH által készített legalacsonyabb komplex mutató alapján kiválasztott települések hosszú távú fejlesztési programjainak támogatására irányulnak. Megjegyzem, hogy ez utóbbiak nem kizárólag és közvetlenül KKV számára nyújtandó támogatások – bár vannak közöttük olyanok is – ezen programok elsődleges célja azonban a felzárkózás elősegítése, a területi egyenlőtlenségek csökkentése.

A KKV-k számára kiírt egyes pályázati felhívásokban gyakran megjelenik a KKV-k versenyképességének egyik fontos tényezőjére, az árbevétel növekedésére vonatkozó elvárás is. Az árbevétel nagysága ugyanakkor a KKV méretkategória meghatározásának három mérőszáma – foglalkoztatottak száma, árbevétel és mérlegfőösszeg – közül az egyik, amely a vállalkozások gazdálkodásának egyik olyan tényezője, amely kiemelt szerepet tölt be annak pénzügyi mutatóiban, az erőforrásai (az eszközök, a tőke, az élömunka) tekintetében hatékonyságának kifejezésében. Ráfordítások esetében a költségszinteket, az eredmény esetében pedig az eredményszinteket fejezi ki (Zéman-Béhm, 2019), tehát az árbevétel a vállalkozások hatékonyságának³⁰ és jövedelmezőségének³¹ a meghatározásában is szerepet játszik, a vállalkozás teljesítményét mutatja. Az árbevétel nagysága a vállalkozás méretétől és az általa folytatott tevékenységtől függ. A belőle származtatott bruttó hozzáadott érték pedig többek között a gazdálkodás eredményességét jelzi. A vállalkozások nyereséges működése pedig a gazdasági fejlődés egyik alappillére és a vállalkozás által végrehajtott beruházások volumenén keresztül befolyásolhatja egy-egy térség fejlődését és gazdasági teljesítőképességét, versenyképességét.

4.6. Összefoglalás-konklúziók

Egy adott régióban az induló és már működő vállalkozások a lehetőségek megragadásán keresztül a régió gazdasági növekedését fokozhatják, de a regionális egyenlőtlenségek alakulására is hatással lehetnek. Az EU KKV-kra irányuló politikája, és a hazai KKV stratégiák középpontjában egyrészt éppen ezért a mikro-, kis- és középvállalkozások állnak azáltal, hogy a szektor számára a letelepedésükhöz, működésükhöz szükséges kiszámítható kereteket és feltételeket biztosítják.

Mint jelen tanulmányban több alkalommal is megfogalmaztam, a mikro-, kis- és középvállalkozások sokkal érzékenyebbek a válság hatásaira és nagyobb a válság hatásának való kitettségük is. Méretüknél fogva (OECD, 2009): tevékenységüket nem tudják tovább csökkenteni, diverzifikálni. Nem, vagy nagyon nehezen tudnak forrást szerezni a tőkepiacokról, ezért hitelre szorúlnak (hitelbesorolásuk azonban alacsony, vagy rosszabb esetben nincs), finanszírozási forráshoz való hozzájutásuk nehézkes. A csökkenő kereslet miatt megroggyant magyar kisvállalatokat mélyütésként érte a 2008-ban kiszélesedő pénzügyi válság. A fokozódó lánc tartozás okozta likviditási problémák, a drasztikusan visszaeső és szigorodó hitelfelvételi lehetőségek és a pénzpiaci nehézségek tovább mélyítették a szektor válságát (Szabó-Farkas, 2011).

Az egyes válságok hazánkat eltérő gazdasági helyzetben találták, bár a vállalkozások méretkategóriái szerinti megoszlása a vizsgált válságok idején nem vagy csak minimálisan változott, addig az egyes válságok által sújtott ágazatok tekintetében eltérés mutatkozott. A pénz- és tőkepiaci válság legnagyobb mértékben az ipar, az exportorientált feldolgozóipar, építőipar, kisebb mértékben pedig szolgáltatásokat és az agrárágazatot érintette, míg az egészségügyi válság hatására a turizmushoz, vendéglátáshoz és idegenforgalomhoz köthető nemzetgazdasági ágak, valamint a személyes jelenlétet igénylő szolgáltatások (továbbiakban: IRS szektor) lendülete csökkent leginkább. A vizsgált válságok tekintetében azonos, hogy az egyes válságok által sújtott ágazatokban tevékenykedő vállalkozások árbevétele és

³⁰ A vállalkozás az erőforrásait mekkora hatékonysággal használja fel.

³¹ A vállalkozások az eszközöket és forrásokat milyen eredményességgel használta fel nyereség termelésére

foglalkoztatottainak száma csökkent a leginkább. Az újonnan alakult és megszűnt vállalkozások számának egyenlege – főként a jegybanki és államilag támogatott hitelprogramok valamint moratórium hatására – az egészségügyi válság idején azonban nem süllyedt negatív tartományba. A pénz-, és tőkepiaci válság előtt az ország makrogazdasági mutatók alapján értékelt teljesítménye kedvezőtlenebb volt, mint az egészségügyi válság idején. A válságra való reagálás, a válságkezelő intézkedések fajtái, mértéke, nagyságrendje is eltérő volt a két válság idején. Pozitív tény, hogy az egészségügyi válság idején, tanulva a korábbi válságokból és a nemzetközi szervezetek válságok tapasztalatain alapuló ajánlásokból a kormányzat már képes volt, nem csak 'védekező', hanem megelőző, komplexebb, célzottabb és diverzifikáltabb válságkezelő, válságelhárító intézkedések alkalmazására. A világgazdasági válság kezelésének maradandó, globális tanulságként lehet értékelni azt a mozzanatot, hogy az output-vesztést enyhítő, megelőző beavatkozások fennmaradtak, és a gazdaságban lezajlott jelentős állami költési-hitelezési stimulus nagymértékben segítette a nemzetközi és hazai konjunktúra szinten tartását (Magas, 2019). Bár az egészségügyi válság idején alkalmazott beavatkozások hatásainak és számszerűsíthető eredményeinek egy része csak később jelentkezik, azonban a jelenlegi tapasztalatok alapján kijelenthető, hogy az intézkedések nagy része célt ért, a vállalkozások terhein könnyített, finanszírozási forrásokhoz való hozzájutását segítette és nélkülük gazdasági visszaesés is nagyobb lett volna. A válságkezelő intézkedések a KKV-k területi sajátosságait is igyekeztek figyelembe venni: Hitelprogramok, Európai Unió hazai társfinanszírozású programok. Nem vitatható el az a tény, hogy a válságelhárító, válságkezelő intézkedések – mint azonnal bevethető eszközök – és azok gyakorlati tapasztalatai az eseteleges jövőbeni válságok kezelését, tompítását szolgálják.

5. A kutatás empirikus bázisa

Mint ahogyan az előző elméleti fejezetben már ismertettem, a kutatási témám újdonsága egyrészt abból adódik, hogy a mikro-, kis- és középvállalkozások területi jellegzetességei és sajátosságai tekintetében hazánkban ezidáig járási szintű elemzések nem készültek. Készültek azonban olyan kistérségi szintű elemzések, amelyek komplex mutatók alapján osztályozták a hazai kistérségeket. A mutatók között (jövedelmi, munkanélküliségi, infrastrukturális, iskolázottsági mutatók és egyéb más mutatók) a vállalkozási potenciált mérő mutatók is szerepeltek (Faluvégi-Tipold, 2007; 2009; Lócsei-Szalkai, 2008; Nemes Nagy, 2005; Tánczos-Egri, 2010), ezek a vizsgálatok azonban nem a hazai KKV-k és azok gazdasági teljesítményének területi egyenlőtlenségeire irányultak, hanem területfejlesztési céllal készültek.

Jelen empirikus fejezetben, 6 alfejezet keretében a hazai KKV-k és azok gazdasági teljesítményének járási szintű vizsgálatait és annak eredményeit mutatom be részletekbe menően, és ezek alapján vonok le következtetéseket és fogalmazok meg megállapításokat.

5.1. A hazai KKV-k árbevételének járási szintű elemzései

Az alfejezetben azt vizsgálom, hogy hogyan alakult a KKV-k értékesítésének nettó árbevétele járási szinten 2008 és 2020 között, majd azonosítom a KKV-k árbevétele szempontjából legmeghatározóbb nemzetgazdasági ágakat és a KKV-k árbevételében bekövetkező járási szintű területi különbségeket, ugyanis a jövőre irányulóan megfogalmazott javaslatok és következtetések levonása szempontjából különösen fontos annak megismerése, hogy az egyes válságok hogyan érintik és befolyásolják a hazai KKV-k teljesítőképességének alakulását. A vizsgálat során az elméleti fejezetben már ismertetett területi elemzési módszereket alkalmazom.

Mint az elméleti fejezetben már bevezetésre került, a vállalkozások értékesítésének nettó árbevétele a KKV méretkategória meghatározásának egyik szempontja is, ez a

teljesítménymutató azonban nem csak a méretkategória meghatározásában játszik szerepet, hanem a vállalkozások életképességének, eredményességének egyik legfontosabb mutatója is (Katits-Szalka, 2015). A vállalkozás nettó értékesítéséből származó árbevétel, a belőle származtatott bruttó hozzáadott értéken keresztül pedig a gazdasági fejlődés, az ország versenyképességének egyik alappillére (Jeneiné et al., 2021).

A vállalkozások által megtermelt árbevétel a vállalkozás tevékenységének pénzben kifejezett ellenértéke is (Szakács, 2015). Mindazon mutatók pedig, amelyek esetében akár a számlálóban, akár a nevezőben szerepel a vállalkozás valamely erőforrásához viszonyítva, a vállalkozás hatékonyságát mutatja (Zéman-Béhm, 2019). A vállalati növekedéssel kapcsolatban az árbevétel növelése nem csak cél, hanem eszköz is a vállalat hosszú távú jövedelmezőségi céljai, ebből kifolyólag pedig a versenyelőny eléréséhez.

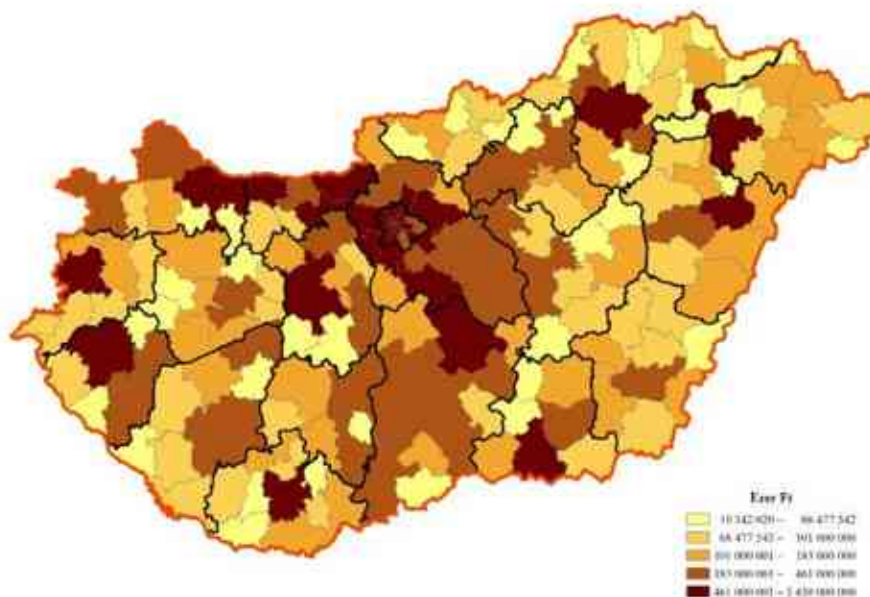
Előbbiekből kifolyólag elsőként a KKV-k árbevételekének 2020. évi járási szintű vizsgálatával foglalkozom. Az árbevétel kategóriák szerint csoportosított hazai járásokat, a jobb áttekinthetőség érdekében – és a következetesség érdekében – térképeken is ábrázolom. Az ábrákon a legsötétebb színnel jelölt járások a legnagyobb árbevételű járásokat mutatják. A következtetések levonása szempontjából értékes eredményeket ad annak vizsgálata is, hogy 2008-ról, 2020-ra a hazai KKV-k árbevételének járási szintű alakulásában milyen változások következtek be.

5.1.1. A KKV-k árbevételének 2020. évi eloszlása a járások között

Hazánkban a központi térség előnye a KKV-k bruttó hozzáadott értékében és árbevételében is megmutatkozik, a központi régió részesül a bruttó hozzáadott érték és az árbevétel átlagban több mint 40%-ából, a foglalkoztatottak átlagban több, mint 30%-ából. Nem meglepő, hogy **2020-ban Budapest 13. kerületében volt a legnagyobb a KKV-k értékesítésének nettó árbevétele, amelyet a 11. és a 3. kerület követett. Első helyeken Budapest kerületei szerepeltek. Megerősítésre került tehát Budapest kiemelkedő szerepe.** A gazdasági teljesítmény 37%-át előállító Budapest a legfejlettebb térség hazánkban. A főváros gazdasági fölénye 2009-ben, a globális pénzügyi válság elmélyülésekor volt a legnagyobb, azóta ugyan számottevően csökkent, de még 2019-ben is az egy főre jutó GDP-je a 4,9 millió forintos országos átlagnak több mint kétszerese volt (KSH, 2021).

Az eredmények alapján megállapítom, hogy a legnagyobb árbevételű 13. kerülethez képest a 11. kerület árbevétele annak már csak 78%-a, míg a 3. kerületé már csak annak 51%-a. Sajnálatos eredmény, hogy a többi járásban a KKV-k árbevétele a – az ebből a szempontból kiemelkedő – 13. kerület árbevételének még 50%-át sem érte el. A 13. kerület olyan mértékben bizonyult kiemelkedőnek, hogy **166 hazai járás a 13. kerület árbevételének még a 10%-át sem érte el.** A KKV-k értékesítésének nettó árbevételi sorrendjét – szintén nem meglepő módon – a Putnoki, Cigándi és a BÉlapátfalvai járások zárták. Érdekességképpen megjegyzem, hogy az előbbi kettő település a Magyarország egyes területei közötti gazdasági egyenlőtlenség csökkentése érdekében szükséges fejlesztési program, továbbá a „Felzárkózó települések” hosszú távú programjának kiterjesztéséről szóló 1057/2021. (II. 19.) Korm. határozat alapján megállapított 445 elmaradott település közé tartozik [7].

8. ábra A mikro-, kis- és középvállalkozások árbevételének alakulása, 2020

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés³².

Az ország keleti részén egy-egy megye központja emelkedik ki, a Nyíregyházi, – Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében még a Rakamazi – Miskolci, Debreceni és Szegedi járások emelkednek ki környezetükből. Előbbi például annak ellenére is, hogy több, olyan járással határos, amelyik a KKV-k árbevétele szempontjából az alacsony árbevétel kategóriájú járások közé tartozik. A térképen is jól látható, hogy a legtöbb alacsonyabb árbevétel kategóriában található járás az ország északi - északkeleti megyéinek jáásaiban (Nógrád, Heves, Borsod és Szabolcs megyékben) található.

Az ország középső részén az ország keleti részéhez képest ezzel szemben több 'sötét' színnel jelölt járás található, amelyek leginkább Budapest és az agglomerációhoz köthetőek. Az agglomerációból kiemelkedőek, – bár a környező járások is a magasabb árbevétel kategóriájú csoportokba tartoznak – a Kecskeméti, Dabasi, Budakeszi, Érdi, Gödöllői, Dunakeszi járások is.

Az ország nyugati részén az Esztergomi, Tatabányai, Komáromi, Győri, Székesfehérvári, Szombathelyi, Zalaegerszegi és Pécsi járások emelkednek ki környezetükből, megjegyzendő, hogy a Pécsi járást is több, a Nyíregyházi járáshoz hasonló – legalább három – legalacsonyabb árbevételi kategóriába tartozó járás veszi körül.

A nagy autóipari központok, mint Komárom-Esztergom, Kecskemét vállalkozásainak nettó árbevételei alapján ezek a járások is a legmagasabb árbevételi kategóriájú járások közé sorolhatóak. A járások egy másik csoportja a megyeközponti, tudásközponti szerepéből: mint például a Debreceni, Miskolci, Pécsi, Zalaegerszegi, Nyíregyházi került a legmagasabb kategóriába.

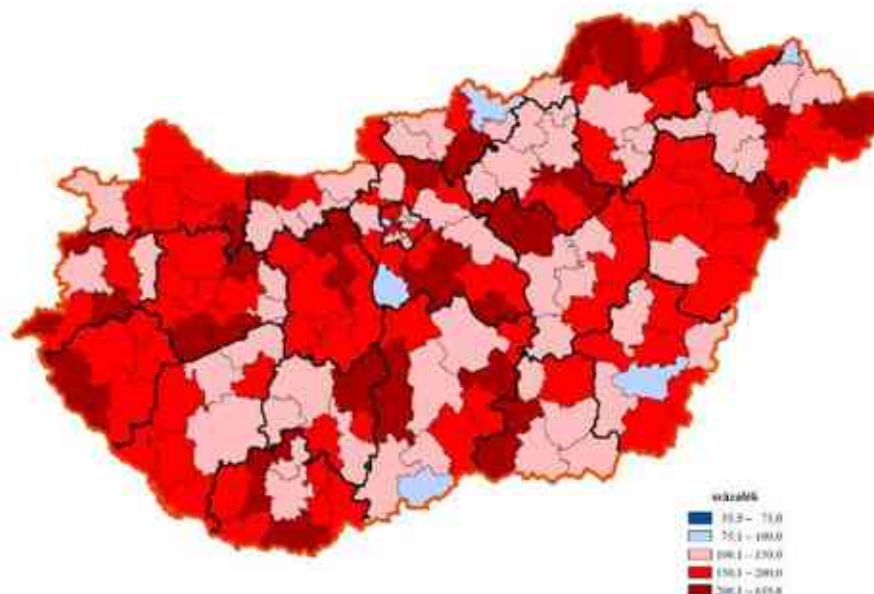
³² Az árbevétel alakulása abszolút adatot mutat, amelyet ugyan nem jellemző szinkitöltős térképpel ábrázolni, ugyanakkor a jobb szemléltetés érdekében - és mert a többi esetben is szinkitöltős térképet ábrázoltam – ez esetben is szinkitöltős térképpel kerül ábrázolásra.

Összefoglalva az eredmények nem meglepőek, és itt visszautalok az elméleti fejezetben már tényként rögzített adatokra, miszerint: a magyarországi KKV-k a Közép-Magyarországi régióban koncentrálnak. A központi térség előnye a KKV-k bruttó hozzáadott értékében és árbevételében is megmutatkozik. A vállalkozások ezer lakosra jutó száma is Budapesten a legmagasabb, a másik szélsőértéket Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén képviseli. A vállalkozói aktivitás tekintetében Közép-Magyarország után Nyugat- és Közép-Dunántúl következik, míg a legkisebb vállalkozási aktivitás Észak-Magyarországon jellemző.

5.1.2. A KKV-k árbevételének járási szintű alakulása 2008-hoz képest

2008-hoz képest 2020-ra a járások döntő részében (2020-as áron számolva) nőtt a KKV-k árbevétele [9. ábra]. **2008-hoz képest 2020-ra mindössze kilenc olyan járás volt, amelyekben árbevétel csökkenés történt.** A legnagyobb visszaesés Budapest 12., 5., és 1. kerületében történt. Az 1. kerületben a visszaesés meghaladta a 44%-ot. Egyes budapesti kerületek nagyobb árbevétel visszaesést szenvedtek el, amelyre magyarázat lehet az is, hogy a KKV-k területi elhelyezkedése – mint az előbbi bekezdésben is utaltam rá – erősen koncentrált, 2019-ben több mint negyztizedük fővárosi vagy Pest megyei székhellyel működött, és bruttó hozzáadott értékük felét is ők állították elő. Fontos szempont lehet az is, hogy a már 2008-as válság időszakban tapasztalható kiegyenlítődési tendenciák nem az elmaradottabb térségek gyorsabb felzárkózásának, hanem a fejlettebb térségek (így Budapest jelzett kerületei) visszaesésének köszönhetőek. (Korompai-Szabó 2016, in: Tóth-Gubik (szerk) 2016, 228).

9. ábra A mikro-, kis- és középvállalkozások árbevételének alakulása járásonként, 2020 (2008=100%)

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

Előbbi gondolatot megerősítve a vizsgálat alapján megállapíthatom, hogy voltak olyan járások, amelyek már 2008-ban is a magasabb árbevételi kategóriába tartoztak, így értelem szerűen a vizsgált időtávban kisebb árbevétel növekedést tudtak realizálni, mint egy olyan járás, amelyik alacsony árbevételi szintről indult, ezek – a már említett Budapesti kerületeken kívül – például

a Nyíregyházi, Rakamazi, Pécsi, Szombathelyi, Szegedi, Kecskeméti járások. Az autóiipari központok is ebbe a csoportba értendők.

Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei járások közül a határmenti, periférikus, hátrányos helyzetű járások vállalkozásai 2008-hoz képest 2020-ra jelentős árbevétel növekedést értek el, ezek a járások például az Ózdi, Putnoki, Szikszói, Fehérgyarmati, Baktalórántházai járások. Ezen járások vállalkozásainak 2008-hoz képesti erősebb árbevétel növekedésében a hátrányos helyzetű térségek felzárkóztatásai programjai is szerepet játszhattak. Mint az elméleti fejezetben már utaltam rá a vállalkozások koncentrációjának dinamikáját kismértékben „A magyar mikro-, kis- és középvállalkozások megerősítésének stratégiája 2019-2030” is visszafoghatta, amely 2019-től kezdve hátrányos térségeket célzó támogatásokra is irányult. A 2007-2013 programozási időszakban a „Leghátrányosabb helyzetű térségek komplex fejlesztési programja” is elősegítethette a szóban forgó járások fejlődését. A 2014-2020 programozási időszakban, ha új néven is [8], [9], [10], [11], de folytatódott a területi, gazdasági egyenlőtlenségek csökkentését célzó fejlesztési programok, amelyek leginkább a térségek munkaerőpiaci hátrányainak csökkentésére, a helyi foglalkoztatás bővítésére, a vidék munkahelymegtartó képességének erősítésére irányulnak.

A 2007-2013-as időszaki Gazdaságfejlesztési Operatív Program un. ex-post (utólagos) értékelése többek között arra is kereste a választ, hogy az egyes térségek gazdasági környezetének fejlettsége befolyásolja-e a vállalkozásfejlesztési támogatások szükségességét. Az értékelés hipotézise alapján a gazdaságilag fejlettebb területeken elméletileg kevésbé van szükség állami beavatkozásra a vállalati beruházások finanszírozása tekintetében, ugyanis a fejlettebb pénzügyi intézmény, és közvetítőrendszer erre piaci alapon is alkalmas, így a vállalkozásoknak potenciálisan és ténylegesen is több külső finanszírozási forrás áll rendelkezésre fejlesztési elképzeléseik megvalósítására. Az értékelés azt állapította meg, hogy a támogatások több szignifikáns hatást tudtak kiváltani a gazdaságilag kevésbé fejlett régiókban, ezért a támogatások kevésbé fejlett, vagy leszakadó régiókra fókuszálása indokolt lehet (Equinox, 2016).

A fenti tényeken kívül a tér homogenizálódásra utalhat az a tény is, hogy a legnagyobb növekedést felmutató járások ezek a döntően periférikus elhelyezkedésű járások voltak. Az előbb említetteken kívül még ide tartozik például Nagykőrösi, Bicskei és Hegyháti járások.

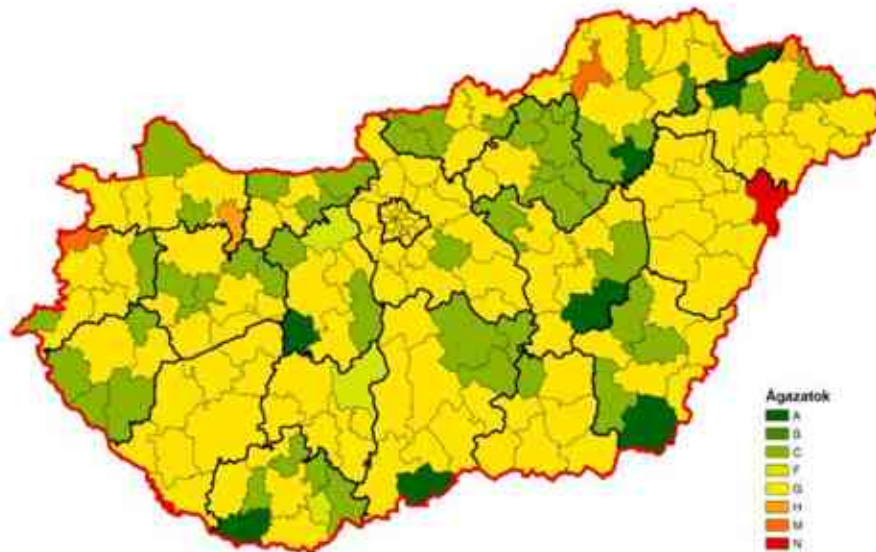
Az ipar szerepét az autóiipar kapcsán már részben érintettem, ugyanakkor annak érdekében, hogy pontos képet kapjunk arról, hogy a KKV-k árbevétele szempontjából melyek voltak a legmeghatározóbb nemzetgazdasági – un. húzóágak – ennek vizsgálatára is szükséges sort keríteni.

5.1.3. A KKV-k árbevételének alakulása szempontjából legmeghatározóbb nemzetgazdasági ágak

A magyarországi 197 járásból 136-ban az ott működő KKV-k közül a **Kereskedelem, gépjárműjavítás** ágban dolgozók állították elő a legnagyobb árbevételt, ez azért kevésbé meglepő, mert 2020-ban a nemzetgazdaság összes beruházásaiból az ötödik legnagyobb súlyt is (5,2%) a **Kereskedelem, gépjárműjavítás** nemzetgazdasági ág tette ki.

44 olyan járás volt, ahol a Feldolgozóipar, 8 járás ahol a **Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat**, 3 járásban pedig az **Építőipar**, 2-2-ben a **Szállítás, raktározás** és a **Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység** és 1-1 ahol a **Bányászat, kőfejtés** és az **Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység** volt a legmeghatározóbb a KKV-k értékesítésének nettó árbevétele szempontjából [10. ábra].

10. ábra A mikro-, kis- és középvállalkozások árbevétele szempontjából legmeghatározóbb nemzetgazdasági ágak, 2020

Megjegyzés: Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat: A; Bányászat, kőfejtés: B; Feldolgozóipar: C; Építőipar: F; Kereskedelem, gépjárműjavítás: G; Szállítás, raktározás: H; Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység: M; Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység: N.

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

Amint az az előző bekezdésben megállapításra került az ország járásainak nagy részében, beleértve a legtöbb megyeközpontot és az azokat körülvevő járásokat, mint például – a Nyíradonyi járás kivételével, amely esetében az adminisztratív ág szerepe kiemelkedő – Hajdú-Bihar megyei járásai, és Somogy megye összes járása esetében a *Kereskedelem, vendéglátás* ágban tevékenykedő KKV-k árbevétele kiemelkedő.

A *Feldolgozóipar* Heves megye járásaiban, a Kecskeméti és környező, az Esztergomi és környező járásokban, valamint Zala megye három határmenti járásában kiemelkedő. Ez egyrészt az autóiipari központok (Kecskeméti és Esztergomi járások) és beszállítóik, másrészt a mezőgazdaság szempontjából meghatározó járásokban az ehhez kapcsolódó feldolgozóipari tevékenységeknek (például Heves megyei járások, Baranya megyei járások) tudható be.

Az eredmények statikus állapotot írnak le, amelyek alapján nem jutottam olyan következtetésre, amely különösebben meglepő eredményre vezetne. Annyi megállapítás azonban tehető, hogy a 2019-ben a Kínai Vuhan tartományban kirobban pandémia hatására bekövetkezett válság értelemszerűen – egyrészt azért mert ezekben az ágakban működött a legtöbb KKV, másrészt a válság jellege miatt – a *Kereskedelem, vendéglátás, Feldolgozóipari* nemzetgazdasági ágakban tevékenykedő KKV-kat érintette leginkább.

Nézzük meg azt, hogy az általam vizsgált időszakban történt-e változás a KKV-k árbevételét leginkább meghatározó nemzetgazdasági ágak szempontjából. A vizsgálat során azonban már változatosabb eredményeket kaptam, mint előzőleg, tekintve, hogy már nem csak néhány, hanem közel az összes nemzetgazdasági ág reprezentáltatta magát.

5.1.4. A KKV-k árbevétele szempontjából legnagyobb növekedést mutató nemzetgazdasági ágak 2008-ról 2020-ra

A KKV-k árbevétele szempontjából 2008-ról 2020-ra a legnagyobb növekedést mutató nemzetgazdasági ágak vizsgálata során a következők állapíthatók meg (10.2. melléklet):

- nem tapasztalható térbeli szabályosság, a térkép alapján meglehetősen heterogén a kép, talán Csongrád és Bács-Kiskun megyékben emelhető ki jobban a *Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás* nemzetgazdasági ág erősödése,
- nem volt olyan járás, ahol a *Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat* és az *Egyéb szolgáltatás* adta volna a legnagyobb növekedést,
- 22 járás volt ahol a *Vízellátás, szennyvíz gyűjtése, kezelése, hulladékgazdálkodás, kármentesítés*, 21-21 pedig ahol a *Villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás; Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység* és a *Művészet, szórakoztatás, szabadidő* mutatta a legnagyobb növekedést [11. ábra].

11. ábra A mikro-, kis- és középvállalkozások árbevétele szempontjából legnagyobb növekedést mutató nemzetgazdasági ágak, 2020

(2008=100%)

Megjegyzés: Bányászat, kőfejtés: B; Feldolgozóipar: C; Villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás: D; Vízellátás, szennyvíz gyűjtése, kezelése, hulladékgazdálkodás, kármentesítés: E; Építőipar: F; Kereskedelem, gépjárműjavítás: G; Szállítás, raktározás: H; Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás: I; Információ, kommunikáció: J; Ingatlanügyletek: L; Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység: M; Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység: N; Oktatás: P Humán egészségügyi, szociális ellátás: Q; Művészet, szórakoztatás, szabadidő: R; Egyéb szolgáltatás: S.

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

A KKV-k árbevétele szempontjából legmeghatározóbb nemzetgazdasági ágak járási szintű vizsgálatait követően a következőkben megvizsgáltam, hogy hogyan alakultak a KKV-k által az egyes nemzetgazdasági ágakban előállított árbevétel tekintetében a területi egyenlőtlenségek az általam vizsgálat alá vont időszakban, tehát mely nemzetgazdasági ágak esetében nőttek és melyek esetében csökkentek a területi egyenlőtlenségek.

5.1.5. A KKV-k árbevételének nemzetgazdasági ágak szerinti területi egyenlőtlenségi vizsgálatai 2008 és 2020 között

Jelen vizsgálatban a KKV-k nettó árbevételének nemzetgazdasági ágak szintű területi egyenlőtlenségeinek vizsgálatára a Gini indexet, a Hirschland-Herfindal indexet és a Hoover indexet alkalmaztam, mivel egyetlen mutató alapján egyértelműen nem jelenthető ki a koncentráció szintje. A GINI index képlete a következő.

1. képlet:

$$G = \frac{1}{2\bar{x}n^2} \sum_i \sum_j |x_i - x_j|$$

ahol G az egyes nemzetgazdasági ágak Gini indexe x_i =árbevétel nagysága az i. területi egységben; x_j =árbevétel nagysága j. területi egységben; \bar{x} = x_i átlaga, n a területi egységek (járások) száma.

A Gini index, a területi egyenlőtlenségek összetettebb mérési módszere, amely minden megfigyelési egység többitől való átlagos eltérését viszonyítja az átlaghoz, a Lorenz-görbe³³ a koncentráció relatív nagyságát jellemzi. A 0 értéket akkor veszi fel, ha a Lorenz-görbe éppen egybeesik az átlóval, tehát a vizsgált mennyiségi ismérv területi eloszlása egyenletes, míg a másik szélső értékét akkor éri el, ha a vizsgált ismérv egyetlen egy területegységen, egyetlen "kézben" összpontosul; ilyenkor a Lorenz-görbe egybeesik a koordinátatengelyekkel (Lorenz, 1905, Rédei, 2001).

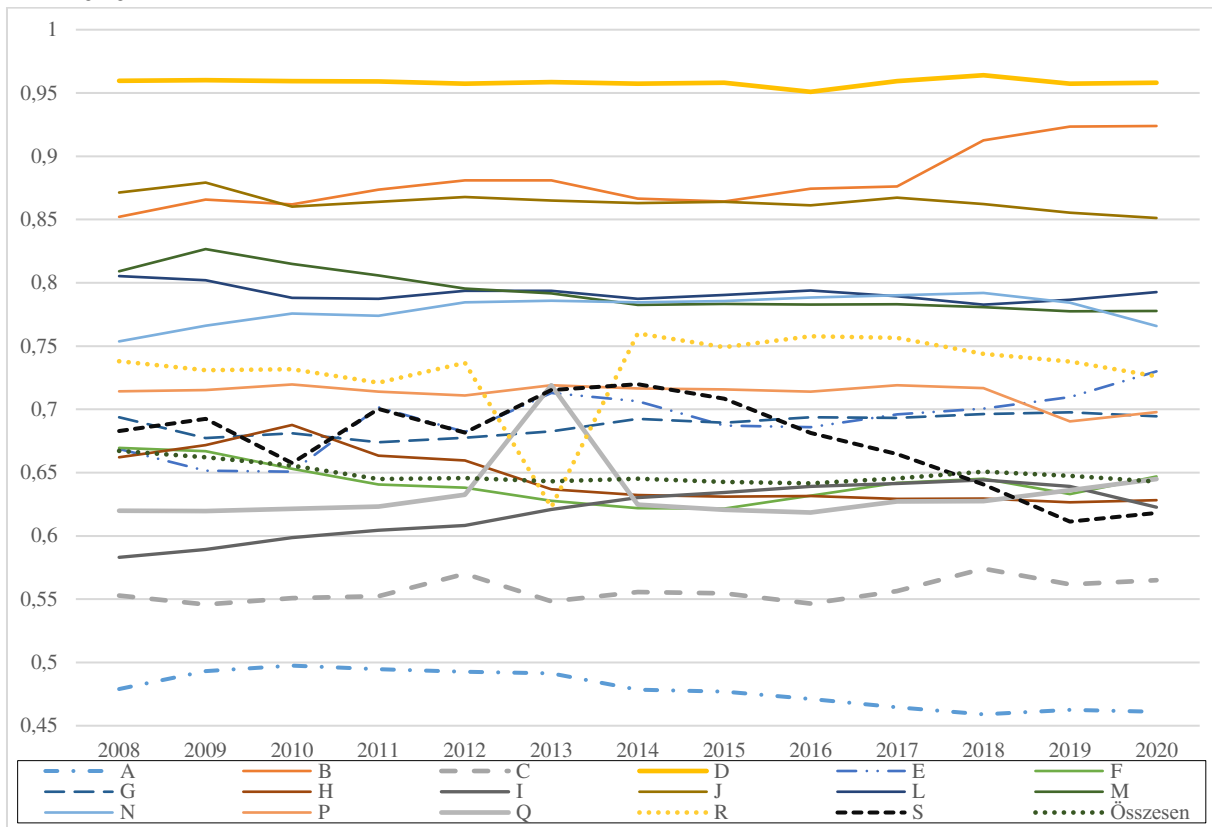
A vizsgált, 2008-2020 időszakban a *Villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás* nemzetgazdasági ágban működő KKV-k (árbevétele) esetében állt fent a legnagyobb területi különbség, míg a *Mezőgazdaságban, erdőgazdaság, halászatban* pedig a legkisebb [12. ábra]. **Az egyes nemzetgazdasági ágakat együttesen figyelembe véve, megállapítható hogy 2008-2020 között mindössze kismértékű homogenizálódás történt.**

Az elemzésbe vont 17 gazdasági ág közül 10-ben 2020-ra nőttek a területi különbségek, a többi (7) esetében pedig csökkentek. A területi különbség átlagot meghaladó csökkenése a *Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység* és az *Egyéb szolgáltatás* nemzetgazdasági ágakban történt (10.3. melléklet).

³³ A KKV-k területi koncentrációja, ezek közötti eltérések és dinamikájuk pedig a Lorenz-görbékkel szemléltethető (Lorenz, 1905, Rédei, 2001).

Az egységoldalú négyzetben ábrázolt görbe egy mennyiségi ismérv kumulált relatív gyakoriságainak függvényében mutatja meg a kumulált relatív értékösszegeket. Amennyiben koncentráció nem mutatható ki, akkor a vizsgált egységeknek az értékösszegekből azonos a részesedése, a kumulált relatív gyakoriságok és a kumulált értékösszegek megegyeznek, ebben az esetben a függvény képe egy egységnyi meredekségű egyenes, egy átló. Amennyiben a vizsgált járások között előfordulnak olyanok, amelyek a vizsgált ismérv összegének nagy arányát tartalmazzák, akkor a relatív gyakoriságok és értékösszegek lényegesen különböznek egymástól, így a Lorenz-görbe távol esik az egységnyi meredekségű egyenestől. Minél távolabb van a görbe az átlótól, annál nagyobb a koncentráció (Major-Nemes Nagy, 1999).

12. ábra KKV-k árbevételének nemzetgazdasági ágak szerinti Gini-indexe járási szinten, 2008-2020

Megjegyzés: Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat: A; Bányászat, kőfejtés: B; Feldolgozóipar: C; Villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás: D; Vízellátás, szennyvíz gyűjtése, kezelése, hulladékgazdálkodás, kármentesítés: E; Építőipar: F; Kereskedelem, gépjárműjavítás: G; Szállítás, raktározás: H; Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás: I; Információ, kommunikáció: J; Ingatlanügyletek: L; Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység: M; Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység: N; Oktatás: P Humán egészségügyi, szociális ellátás: Q; Művészet, szórakoztatás, szabadidő: R; Egyéb szolgáltatás: S.
 Forrás: KSH adatok alapján saját számítás.

A koncentráció mérésére a hagyományos koncentrációs ráták alternatívájaként a koncentráció általános jellegű mérőszámát a Herfindahl–Hirschman-indexet is alkalmaztam (HHI). Tökéletes versenyben a HHI nulla közelében jár, mert minden vállalat csak csekély töredékét adja a teljes iparági kibocsátásnak. Tiszta monopólium esetén viszont a HHI értéke 10 000, mert egyetlen cég adja az iparág termelésének 100 százalékát (Samuelson-Nordhaus, 2016).

A Hirschland-Herfindal index valamely természetes jellemző területegységek közötti koncentrátságának mértékét számszerűsíti. A megoszlást az index tulajdonképp a teljesen egyenleteshez (amikor minden megfigyelési egység részesedése azonos) viszonyítja. Minimális értékét akkor veszi fel, ha a vizsgált társadalmi-gazdasági jelenség egyenletesen oszlik el a területegységek között, maximális értékét pedig akkor, ha a teljes volumen egy “kézben”, egy területen összpontosul. Mivel a mutató minimuma függ az elemszámtól, jelentősen eltérő elemszámú vizsgálatok esetében a kapott eredményeket nem szabad összehasonlítani. Képlete:

2. képlet:

$$K = \sum_{i=1}^n \left(\frac{x_i}{\sum_{i=1}^n x_i} \right)^2$$

A vizsgált időtartamban a koncentráció – néhol rendkívül enyhe – csökkentését a *Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat; Villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás; Építőipar; Szállítás, raktározás; Információ, kommunikáció; Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység; Oktatás; Humán egészségügyi, szociális ellátás; Művészet, szórakoztatás, szabadidő; Egyéb szolgáltatás* nemzetgazdasági ágakban tapasztalhatjuk.

A koncentráció enyhe emelkedését az alábbi nemzetgazdasági ágakban figyelhetjük meg 2020-ra a *Bányászat, kőfejtés; Feldolgozóipar, Vízellátás, szennyvíz gyűjtése, kezelése, hulladékgazdálkodás, kármentesítés; Kereskedelem, gépjárműjavítás; Szálláshelyszolgáltatás, vendéglátás; Ingatlanügyek; Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység* nemzetgazdasági ágakban.

Összességében azonban elmondható, hogy mindkettő index ugyanazt az eredményt mutatja, az összes nemzetgazdasági ágat együtt figyelembe véve a KKV-k árbevételének nemzetgazdasági ágak szerinti koncentrációja alacsony szinten stagnál, gyakorlatilag mindössze kismértékben változott a vizsgált időszakban.

A területi egyenlőtlenségek mérésére a koncentrációs vizsgálatok esetében legtöbbször használt területi egyenlőtlenségi mutatót, a Hoover-indexet is alkalmaztam, (lásd még későbbi fejezetben). Alkalmazásának lényege, annak megállapítása, hogy az egyik vizsgált ismérv vagy társadalmi-gazdasági jelenség mennyiségének mekkora hányadát, illetve hány százalékát kell átcsoportosítani ahhoz, hogy annak területi eloszlása a másik jellemző területi eloszlásával legyen azonos (Molnár 2015). Az index a Lorenz görbe és az átló közötti maximális függőleges távolságot méri. Az index alkalmazásával a területi különbségek alakulását járási szinten, a járások népességnagysága tükrében vizsgáltam 2008 és 2020 között (3. képlet).

3. képlet

$$H = \frac{1}{2} \cdot \sum_{i=1}^n |x_i - f_i|$$

ahol $\sum f_i = \sum x_i = 100$, x_i = a KKV-k árbevétele, f_i = a lakosság járások szerinti aránya, n = járások száma.

4. képlet

$$H = \frac{1}{2} \cdot \sum_{i=1}^n |x_i - f_i| = \frac{1}{2} \{ \sum_{j=1}^n \text{csoport} |x_j - f_j| + \sum_{k=2}^n \text{csoport} |x_k - f_k| + \sum_{l=3}^n \text{csoport} |x_l - f_l| + \sum_{m=4}^n \text{csoport} |x_m - f_m| + \sum_{n=5}^n \text{csoport} |x_n - f_n| + \sum_{o=6}^n \text{csoport} |x_o - f_o| \}$$

A vizsgálatban az x_i a KKV-k árbevétele, f_i a lakosság járások szerinti arányait jelentik.

A képletben szereplő összeadások felcserélhetőek, ezáltal az egyes járások a népességnagyság kategóriák szerint csoportosíthatóak (Kincses, 2015) (4. képlet):

1. csoport: 20 000 fő alatt
2. csoport: 20 001 – 30 000
3. csoport: 30 001 – 40 000
4. csoport: 40 001 – 60 000
5. csoport: 60 001 – 90 000
6. csoport: 90 001 fő felett

Az eredmények alapján a következő állítások tehetőek [13. ábra]:

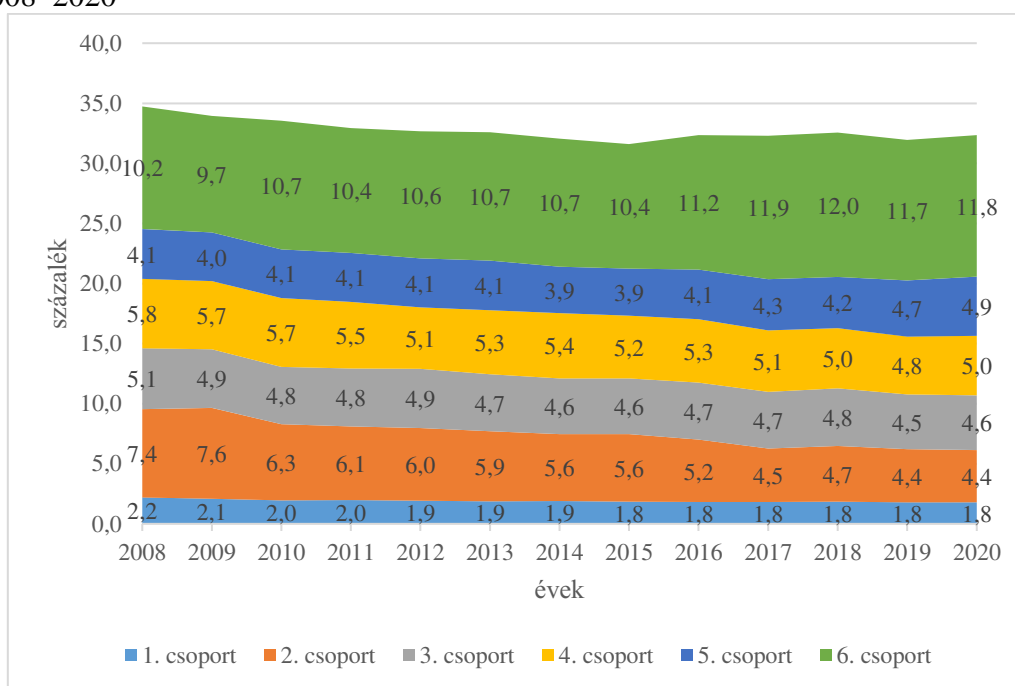
- **A hazai KKV-k árbevételének térbeli különbségei 2008 és 2020-között az összes nemzetgazdasági ágat együtt figyelembe véve kismértékben csökkentek.** A csökkenést, – mint már a dolgozatom elméleti részében is kitértem rá – a területi-

gazdasági egyenlőtlenségek csökkentését érintő fejlesztési programok is mérsékelhették (Gazdaságfejlesztési Operatív Programok, Területfejlesztési Operatív Programok).

A népességnagyság kategóriák szerint tett részletesebb megállapítások a következők:

- az 1. (legkisebb) népességnagyság kategóriában tartozó járások esetében a területi egyenlőtlenségek kis mértékben csökkentek (számszerűsítve: 0,4%);
- a 2. népességnagyság kategóriában beszélhetünk a területi egyenlőtlenségek legnagyobb méretű csökkenéséről, amely számszerűsítve 3%,
- a 3. népességnagyság kategóriában 0,5%-os csökkenést tapasztaltam,
- a 4. csoportban 0,8%-os csökkenést,
- az 5. és 6. népességnagyság kategóriákban a területi egyenlőtlenségek növekedéséről beszélhetünk, rendre 0,8% és 1,6%.

13. ábra Területi különbségek alakulása járási szinten a járások népességnagysága tükrében 2008–2020

Megjegyzés a népességnagyság csoportokhoz (10.4. melléklet): 1.csoport: 20 000 fő alatt; 2.csoport: 20 001 – 30 000; 3.csoport: 30 001 – 40 000; 4.csoport: 40 001 – 60 000; 5.csoport: 60 001 – 90 000; 6.csoport: 90 001 fő felett

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

Az egyes nemzetgazdasági ágak szempontjából az előbbi megállapítás nem tekinthető általánosnak. A 17 nemzetgazdasági ágból – a Gini index alkalmazásával – 10 esetében, ha csekély mértékben is, de kis mértékben csökkentek a területi különbségek 2008 és 2020 között:

- a legnagyobb területi különbség növekedés a *Villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás, a Bányászat, kőfejtés* és a *Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat* nemzetgazdasági ágakban látszik,
 - a *Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat* ágban több mint 25 százalékpontnyi volt,
- a legkisebb, a *Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység; az Ingatlanügyek* és a *Humán egészségügyi, szociális ellátás* ágakban mutatkozott,
- az egyes nemzetgazdasági ágak nagy részében a legnagyobb lakosságszámú járások feleltek a legnagyobb területi különbségért. Kivételt a *Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat, a Bányászat, kőfejtés; Feldolgozóipar és a Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás* nemzetgazdasági ágak mutattak,

- a járások növekedése és a területi különbségek közötti kapcsolat nem lineáris. Annak ellenére, hogy legtöbbször a legnagyobb járások felelnek a területi különbségek nagy részéért, nem volt kimutatható a területi különbségek nagysága és a járások nagysága közötti kapcsolat.

A KKV-k árbevételében mutatkozó területi különbségek összességében Magyarországon a 2008-as pénz és tőkepiaci és a jelenkori pandémia által kiváltott gazdasági válságok között csökkentek.

1994-2013 közötti időszakban a területi különbségek tartósan nőttek, jóllehet voltak olyan rövid időszakok, amikor a kiegyenlítődési tendencia is megjelent, vagyis a területi különbségek növekedtek ugyan, de egyre kisebb ütemben. A trend körül elég határozott 7-8 éves ciklusszerű ingadozást volt megfigyelhető (Korompai-Szabó, 2016 in: Tóth-Gubik (szerk), 2016., 230) – a ciklus vége pont 2019-2020-ra tehető, ezért jelen eredmények ezen megállapításra is reflektálnak.

A hazai KKV-k árbevételének ágazati szintű különbségei, a vizsgált nemzetgazdasági ág tekintetében, Hoover, Gini index, és Hirschland-Herfindal index alkalmazásával is azt mutatták, hogy az összes nemzetgazdasági ág együttes figyelembe vételével a **KKV-k árbevételének nemzetgazdasági ágak szerinti koncentrációja** alacsony szinten stagnál, **gyakorlatilag alig változott a vizsgált időszakban**, tehát nem állapítható meg a területi egyenlőtlenségek egyértelmű csökkenése. Az elemzésbe vont gazdasági ág közül 10-ben 2020-ra csökkentek a területi különbségek, a többi esetében pedig nőttek.

A vizsgálataim következő lépcsőfoka, annak megállapítása, hogy a hazai KKV-k árbevételének változásában milyen tényezők játszanak szerepet. Az eredmény segít annak megismerésében, hogy mely tényezők befolyásolásával érhetünk el pozitív hatást a vállalkozások árbevételének alakulásában. Húzó erő lehet-e például egy kedvezőtlen helyzetű járás esetében az országos elmozdulás, mint tényező hatása? Vagy a helyi összetevő befolyásolásával érhető el jobb eredmény? A következő fejezetben ezekre kerestem a választ.

5.1.6. A KKV-k árbevételének nemzetgazdasági ágak szerinti területi autokorrelációs vizsgálatai

A fejezetben arra keresem a választ, hogy egy vizsgált jelenség területi eloszlásában bármilyen szabályszerűség felfedezhető-e, vagy pedig véletlenszerűnek mondható az adatok területi eloszlása. A területi autokorrelációs együttható kiszámítása egy kvantitatív lehetőség arra, hogy az egymásra hatás, az együttmozgás szorosságának mértékét különböző adatok között azonos területi mintában, illetve azonos jelzőszámokét különböző mintákban összehasonlíthassuk. A pozitív területi autokorreláltság bizonyítéka, hogy a szomszédsági közelhatás érvényesül és a térben közelebbiek jobban hasonlítanak egymásra. A térbeli egymásra hatások az egymáshoz nagyon közeli, szomszédos helyek között a legvalószínűbbek. A területi egységek hasonlóságának, a területi autokorrelációnak a mérőszámaival (Dusek, 2004) az a kérdés vizsgálható, hogy a járások mennyire alkotnak egymástól elkülönülő csoportokat, a területi különbségek kirajzolnak-e térbeli mintázatot, az ország mennyire különül el eltérő jellegzetességeket felmutató, több térségből álló régiókra (Nemes Nagy, 2009).

Amennyiben az eredmények autokorrelálatlanságot mutatnak, abban az esetben az egyes szomszédos járások értékei függetlenek egymástól, azaz időben nem hatnak egymásra és az egyes járások távolsága sem befolyásolja a területi elhelyezkedésben mutatkozó különbségeket ez a nullhipotézis. Amennyiben a területi autokorreláció erősen pozitív, abban az esetben a területi különbségeket a szomszédsági viszonyok jelentősen befolyásolják, ebben az esetben minél közelebb vannak egymáshoz a járások, annál inkább hasonlók. Amennyiben az autokorreláció erősen negatív abban az esetben a térkép „sakkáblaserű”, vagyis a térben minél távolabb vannak egymástól a járások, annál inkább nagyobb a hasonlóságuk. A területi

autokorreláció jelensége a Moran-féle I mérőszámmal ragadható meg. A Moran-féle I képlete a következő (Moran, 1948):

5. képlet:

$$I = \frac{n}{2A} \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n \delta_{ij} (y_i - \bar{y})(y_j - \bar{y})}{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}$$

Ahol n a területegységek (járások) száma, y_i a vizsgálni kívánt változó értéke az egyes területegységekben, \bar{y} a vizsgált mutató számtani átlaga, A szomszédsági kapcsolatok száma, a δ_{ij} együttható értéke pedig 1, ha i . és j . szomszédosak, egyébként pedig 0.

A mutató az alábbi tartományokban a következő módon értelmezendő:

- $I > -1/N-1$, pozitív térbeli autokorreláció,
- $I = -1/N-1$, nincs térbeli autokorreláció,
- $I < -1/N-1$, negatív térbeli autokorreláció

A Moran-féle I -1 és $+1$ között vehet fel értéket; minél közelebb van -1 -hez, annál erősebb a negatív autokorreláció, minél közelebb van $+1$ -hez, annál jelentősebb a pozitív autokorreláció jelensége (a 0 az autokorreláció hiányát mutatja) (Dusek, 2004).

A megalapozott eredmények biztosítása érdekében a területi autokorrelációs számítások során a járási adatok vizsgálata négyféle szomszédsági mátrix (10.5. melléklet) felhasználásával került elvégzésre annak érdekében, ezáltal a vizsgálati eredményeket a mátrix összetétele nem befolyásolja. A szomszédsági mátrix kiválasztása a vizsgálatot döntően nem befolyásolta. A vizsgálat a legmagasabb értékeket a 4 legközelebbi szomszédot³⁴ figyelembe vevő mátrixnál adta, így ezek értékei kerülnek közlésre.

A 197 járás vizsgálata során az I értéket $-0,0051$ -hez kellett viszonyítani annak érdekében, hogy a területi autokorreláció léte kimondható legyen.

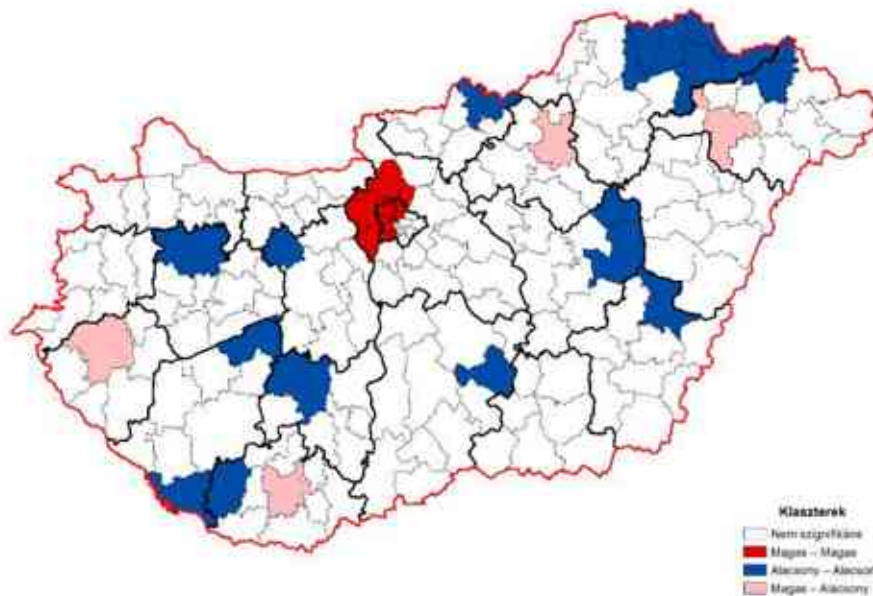
A legfontosabb megállapítások a következők:

- A KKV-k árbevétele tekintetében, járási szinten minden nemzetgazdasági ág esetében, pozitív térbeli autokorreláció mutatható ki, tehát a területi különbségeket befolyásolják a szomszédsági viszonyok.
- Az egyes nemzetgazdasági ágak autokorreláltsága között az eltérés jelentős:
 - az *Ingatlanügyletek* és a *Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység* ágak azok, ahol a területi különbségeket a szomszédsági viszonyok erősebben befolyásolják,
 - a legkevésbé érezhető a szomszédsági viszonyok hatása a *Bányászat, kőfejtés* ágban, ezt követték a *Feldolgozóipar* és a *Vízellátás szennyvíz gyűjtése, kezelése, hulladékgazdálkodás* nemzetgazdasági ágak.
- 2008 és 2020 között az egyes nemzetgazdasági ágak döntő része esetében a szomszédsági viszonyok befolyásának a súlya csökkent.
- Növekedés az *Információ, kommunikáció*, a *Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás*, ez utóbbi Magyarország 11 kiemelt turisztikai térségén keresztül is érzékelhető, a *Szállítás, raktározás* és a *Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat* ágakban tapasztalható.

³⁴ A számítás a királynő, a másodrendű királynő (nemcsak a közvetlenül éllel, vagy csúccsal érintkező járásokat tekintjük szomszédosnak, hanem azok szomszédait is), a távolságalapú (azt a legkisebb távolságot, melyen belül minden járásnak legalább egy szomszédja van, vagyis valamivel több mint 30 kilométer, ezen a távolságon belül minden járás szomszédosnak minősül) és a legközelebbi 4 szomszéd figyelembevételével készült mátrixokat.

A globális autokorrelációs vizsgálatok után a lokális mintázatok vizsgálatával foglalkozom, melyhez a Local Moran I próbafüggvényt alkalmaztam. A módszer leírását lásd Kincses–Tóth 2019³⁵. A módszer segítségével a KKV-k árbevételének térbeli struktúráját vizsgáltam a 2020-as évben.

14. ábra A kis- és középvállalkozások árbevételének térbeli struktúrája, 2020

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

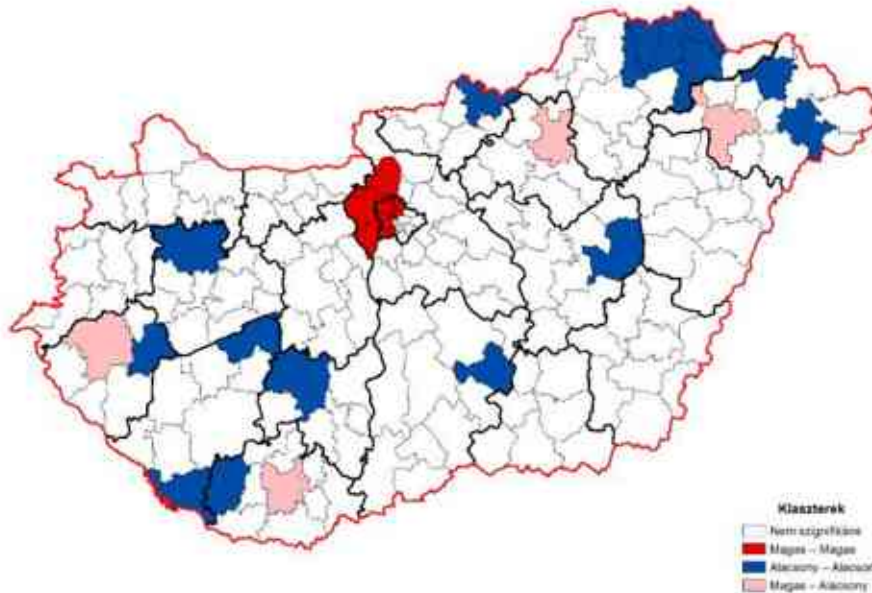
A lokális mintázatok vonatkozásában tett főbb megállapítások 2020 év vonatkozásában:

- az összes nemzetgazdasági ágat együttesen vizsgálva [14. ábra] a legkedvezőbb helyzetű Magas–Magas klasztert a főváros zömmel budai kerületei, illetve a fővárosi agglomeráció nyugati járásai alkotják,
- az ország és megyehatár menti, külső és belső periferikus helyzetben levő járasok kerültek az Alacsony–Alacsony klaszterbe, mint például Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Szlovákiával határos járásai. A két megyében együtt található a legnagyobb – ezt követi Békés és Jász-Nagykun-Szolnok megye 3 összefüggő járasa - területi kiterjedést mutató olyan járascsoport, ahol a szomszédsági viszonyok – megyehatárokat is átlépve - negatív befolyásoló tényezők, ezáltal a térképen is több járásból álló jól látható lokális mintázatot alkotva.
- a környezetüktől pozitív értelemben elkülönülő Magas-Alacsony járasok a Nyíregyházi, Egri, Pécsi, illetve a Zalaegerszegi járasok voltak.

³⁵ Luc Anselin (1995) a Moran-féle I felhasználásával létrehozta a területi autokorreláció számszerűsítésére és térbeli megjelenítésére a Local Moran I statisztikát, melyet az általuk vizsgált népességcsoportok térbeli elhelyezkedési különbségeinek kimutatására alkalmazott a szerzőpáros. Összességében megállapították, hogy a Local Moran statisztika alkalmas arra, hogy kimutassa azokat a területeket, melyek hasonlóak, illetve különbözőek a szomszédjaiktól. A Local Moran I értéke minél magasabb, annál szorosabb a térbeli hasonlóság. A negatív érték a változók térbeli eloszlásának nagyobb különbségére utal, nulla közeli értékeknél pedig teljesen véletlenszerű, diszperz az eloszlás.

A KKV-k árbevételének alakulását kétváltozós Local Moran I használatával a 2008 és 2020 közötti időszakban az 15. ábra keretében mutatom be. A vizsgálattal arra kerestem a választ, hogy a 2008-ban látható térbeli struktúra (lokális mintázata) mennyiben volt stabilnak tekinthető, illetve megváltozott-e 2020-ra.

15. ábra A kis- és középvállalkozások árbevételének térbeli struktúrája, 2008/2020

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

A vizsgálat alapján megállapítottam, hogy a különböző nemzetgazdasági ágakban tevékenykedő KKV-k árbevételének térbeli struktúrája tekintetében 2008 és 2020 között jelentős változás nem történt, a térstruktúra változatlan maradt, mondhatni csak kis mértékben változott (10.6. melléklet). Ez minden bizonnyal köszönhető annak is, hogy a térbeli folyamatok viszonylag lassúak, és jelentős változásra ilyen viszonylag rövid időszak alatt nem lehet számítani. Nem hagyható azonban figyelmen kívül az a tény, hogy 2020-ra, a már említett északi megyékben, további járások kerültek kedvezőtlen szomszédsági viszonyok hatása alá.

H1: A szomszédsági viszonyok hatásai erőteljesebben érvényesültek a KKV-k árbevételének járásonkénti térbeli struktúrájában 2020-ra a pénz és tőkepiaci válsághoz képest.

Feltételezésem kiindulópontja az volt, hogy az ország gazdaságának fejlődésével, a regionális fejlesztési programok és a hazai KKV számára elérhető, fejlődésüket támogató, jelentős számú hazai és Európai Unió pályázati felhívás segítségével több járás kerül pozitív befolyás alá, mint ahány a vizsgált 2008-as évben volt. A Local Moran I próbafüggvény alkalmazásával azonban megállapításra került, hogy különböző nemzetgazdasági ágakban tevékenykedő KKV-k árbevételének térbeli struktúrája tekintetében 2008 és 2020 között jelentős változás nem történt, a térstruktúra változatlan maradt, vagy csak kis mértékben változott. **Az 1. hipotézis** tehát az eredmények alapján nem fogadható el, **elvetésre kerül.**

5.1.7. A tényezőkre bontás módszere a KKV-k árbevételének alakulásában

A fejezetben ismertetem, hogy az egyes járásokban a KKV-k árbevételének 2008 és 2020 közötti változása milyen tényezőkkel indokolható. A módszerre a shift-share analízis klasszikus verzióját alkalmaztam. A területi és a nemzetgazdasági szintek jellemzői, mint például az ágazati összetétel vagy annak változása vethetőek össze, és a különbségek területi, valamint szerkezeti hatásokra bonthatóak (Rechnitzer-Smaho, 2011). A módszer a következő lépésekből áll (Houston, 1967, Stevens–Moore, 1980):

- $R=NS+IM+RS$ (Vizsgálati végidőpont adata = Országos elmozdulás+Összetételbeli hatás+Helyi összetevő) (10.7. melléklet)
- R =Vizsgálati végidőpont adata
- NS =Országos elmozdulás (6. képlet)
- IM =Összetételbeli hatás (7. képlet)
- RS =Helyi összetevő (8. képlet)

6. képlet

$$NS = {}_i\text{helyi}^{t-1} * \frac{\text{országos}^t}{\text{országos}^{t-1}}$$

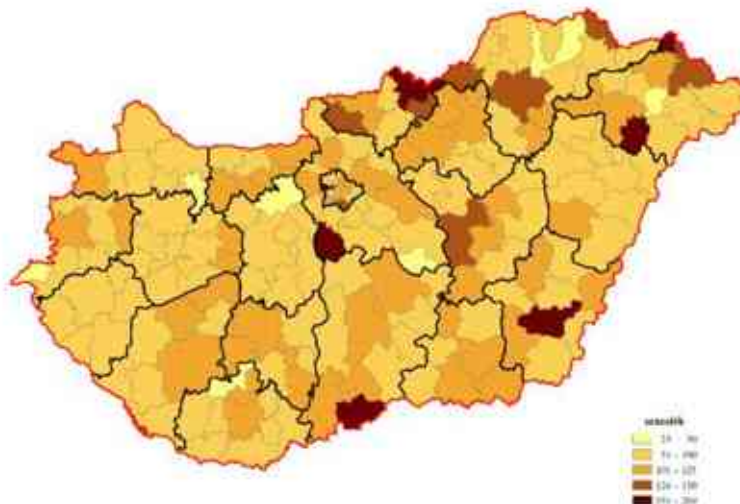
7. képlet

$$IM = \left({}_i\text{helyi}^{t-1} * \frac{{}_i\text{országos}^t}{{}_i\text{országos}^{t-1}} \right) - NS$$

8. képlet

$$RS = {}_i\text{helyi}^{t-1} * \left(\frac{{}_i\text{helyi}^t}{{}_i\text{helyi}^{t-1}} - \frac{{}_i\text{országos}^t}{{}_i\text{országos}^{t-1}} \right)$$

16. ábra Az országos elmozdulás szerepe a járások mikro-, kis- és középvállalkozásainak árbevételében, 2008-2020

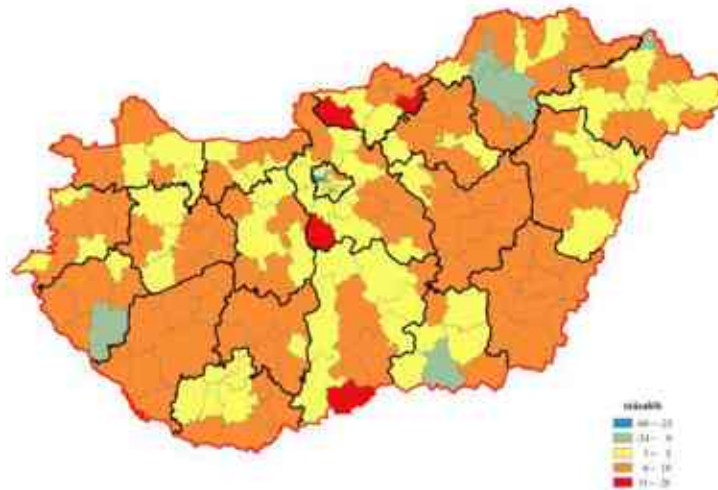

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

Az országos elmozdulás minden járás esetében pozitívan befolyásolta a KKV-k árbevételeinek nagyságát, vagyis szinte minden járásban az általános országos tendencia volt a leginkább meghatározó. Az országos elmozdulás legkisebb szerepe a Bicskei, Hegyháti, Nagykőrösi járásban, míg a legnagyobb Budapest 1., 5. és 12. kerületében volt azonosítható. Megjegyzendő, hogy az alacsony vagy alacsonyabb árbevételi kategóriába tartozó járások, mint a Borsod-Abaúj

Zemplén megyei Szikszói, Gönczi, valamint a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Baktalórántházai járások esetében még az országos elmozdulásnak sem sikerült kimozdítania a járásokat jelenlegi 'kedvezőtlen' helyzetükből.

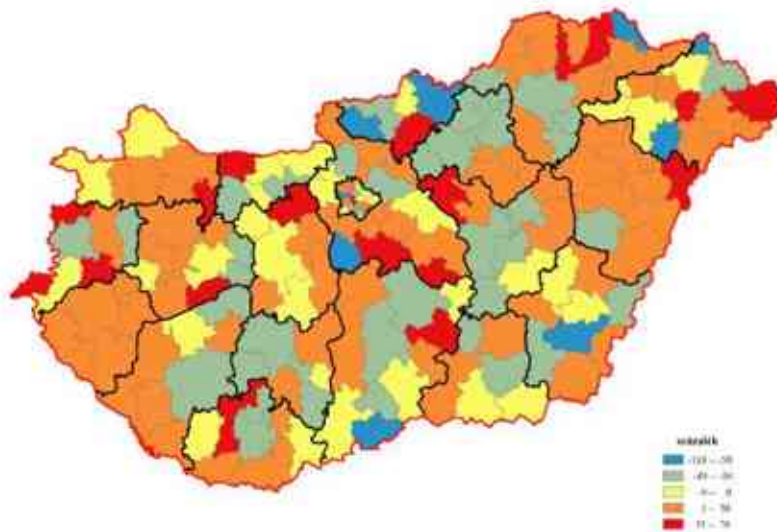
17. ábra Az összetételbeli hatás szerepe a járások mikro-, kis- és középvállalkozásaink árbevételében, 2008-2020

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

Az ágazati összetételbeli hatás 12 járásban negatívan, a többi járásban pedig pozitívan befolyásolta a KKV-k árbevételének alakulását. A negatívak között kiemelhető a főváros 1., 5. és 12. kerülete, Borsod-Abaúj-Zemplén megye Kazincbarcikai, Miskolci, Tiszaújvárosi járásai, a pozitívan befolyásolt járások között a Ráckevei, Bácsalmási és a Rétsági járások. Az ágazati összetételbeli hatás szerepe azon járásoknál pozitív, ahol az átlag feletti mértékben teljesítő nemzetgazdasági ágak részesedése magas, alacsony pedig azoknál, ahol a gyengébben (vagy átlag alatt) teljesítő nemzetgazdasági ágaké.

18. ábra A helyi összetevő szerepe a járások kis- és középvállalkozásainak árbevételében, 2008-2020

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A helyi összetevő hatásának térképen történő ábrázolása színesebb képet nyújt a járásokra kifejtett hatásokról. A helyi összetevő szerepéről elmondható, hogy 90 esetben rontotta, a fennmaradó 107 esetben pedig javította a KKV-k árbevételét. Azokban a járásokban, amelyek esetében az országos hatás szerepe gyenge vagy gyengébb volt, a helyi összetevő szerepe erősödött fel, és fordítva. Lásd az országos hatásonál felsorolt járások.

Az egyes járásokban a KKV-k árbevételének 2008 és 2020 közötti változásának vizsgálatára a shift-share analízis klasszikus verziója került alkalmazásra. Mivel az előbbi három ábra alapján megállapítható (16-18. ábra), hogy a KKV-k árbevételének alakulásában a járások döntő részében az országos elmozdulás hatása a legmeghatározóbb 2008-ról 2020 között. A második a helyi összetevő, a harmadik helyen pedig az ágazati összetétel, azaz az összetételbeli hatás játszik szerepet a KKV-k árbevételének 2008-2020 évek közötti alakulásában, tehát ez utóbbi határozza meg legkevesbé egy-egy járásban a KKV-k árbevételének nagyságát. Az országos elmozdulás minden járás esetében pozitívan befolyásolta a KKV-k árbevételének nagyságát, vagyis szinte minden járásban az általános országos tendencia volt a leginkább meghatározó, ennek alapján a **2. hipotézis elfogadásra kerül.**

H2: A KKV-k járásonkénti árbevételének alakulásában a tényezőkre bontás módszere alapján az országos hatás szerepe a legkiemelkedőbb a 2008-2020 időszakban.

Az egyes válságokból való kilábalás során szükséges figyelembe venni ezen összetevők eltérő jelentőségét és szerepét mind a hazai fejlesztéspolitikában, mind a vállalkozásfejlesztés tekintetében. A pozitív országos elmozdulás az ország járásainak nagy részét pozitívan érinti, ahol azonban ezen tényező segítségével nem sikerül előremutató eredményeket elérni, ott szükséges átgondolni az ágazati, vagy helyi tényezők szerepén keresztül történő befolyásolást, fejlesztéspolitikai eszköztár alkalmazását.

5.1.8. Összefoglaló megállapítások

A KKV-k értékesítésének nettó árbevételének elemzéséhez kapcsolódó fejezet lezárásaként, a következő megállapítások foglalhatóak össze:

- A KKV-k 2020. évi árbevételének vizsgálata során bizonyításra került az a tény, hogy a magyarországi KKV-k a Közép-Magyarországi régióban koncentrálnak. A központi térség előnye a KKV-k bruttó hozzáadott értékében és árbevételében is megmutatkozik. A vállalkozások ezer lakosra jutó száma is Budapesten a legmagasabb, a másik szélsőértéket Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén képviseli (itt a legalacsonyabb). A vállalkozói aktivitás tekintetében Közép-Magyarország után Nyugat- és Közép-Dunántúl következik, míg a legkisebb vállalkozási aktivitás Észak-Magyarországon jellemző.
- Az ország keleti részén egy-egy megye központja emelkedik ki, a Nyíregyházi, – Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében még a Rakamazi – Miskolci, Debreceni és Szegedi járások emelkednek ki környezetükből. A legtöbb alacsonyabb árbevétel kategóriában található járás az ország északkeleti megyéinek járásaiban (Nógrád, Heves, Borsod és Szabolcs megyékben) található.
- Az ország középső részén az ország keleti részéhez képest ezzel szemben több magasabb árbevételi kategóriába tartozó járást látunk, amelyek leginkább Budapest és az agglomerációhoz köthetőek.
- Az ország nyugati részén az Esztergomi, Tatabányai, Komáromi, Győri, Székesfehérvári, Szombathelyi, Zalaegerszegi és Pécsi járások emelkednek ki környezetükből, megjegyzendő, hogy a Pécsi járást is több, a Nyíregyházi járáshoz hasonló – legalább három – legalacsonyabb árbevételi kategóriába tartozó járás veszi körül.
- A nagy autóiipari központok – Esztergom-Komárom, Kecskemét – vállalkozásai által értékesített nettó árbevételek alapján ezek a járások is a legmagasabb árbevételi kategóriájú járások közé sorolhatóak.
- A járások egy másik csoportja a megyeközponti, tudásközponti szerepéből: mint például a Debreceni, Miskolci, Pécsi, Zalaegerszegi, Nyíregyházi került a legmagasabb kategóriába.
- Vannak olyan járások, amelyek már 2008-ban is a magasabb árbevételi kategóriába tartoztak, így értelemszerűen a vizsgált időtávban kisebb árbevétel növekedést tudtak realizálni, mint egy olyan járás, amelyik alacsony árbevételi szintről indult.
- Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei járások közül a határmenti, periférikus, hátrányos helyzetű járások vállalkozásai 2008-hoz képest 2020-ra jelentős árbevétel növekedést értek el, ezek a járások például az Ózdi, Putnoki, Szikszói, Fehérgyarmati, Baktalórántházai járások. Ezen járások vállalkozásainak 2008-hoz képesti erősebb árbevétel növekedésében a hátrányos helyzetű térségek felzárkóztatásai programjai is szerepet játszhattak.
- A KKV-k árbevételének alakulása szempontjából legmeghatározóbb nemzetgazdasági ágak, a *Kereskedelem, vendéglátás, Feldolgozóipar*, ezért nem meglepő, hogy a 2019-ben a Kínai Vuhan tartományban kirobbant pandémia hatására bekövetkezett válság értelemszerűen – egyrészt azért mert ezekben az ágakban működött a legtöbb KKV, másrészt a válság jellege miatt – a *Kereskedelem, vendéglátás, Feldolgozóipari* nemzetgazdasági ágakban tevékenykedő KKV-kat érintette leginkább.

2008-ról 2020-ra a legnagyobb növekedést mutató nemzetgazdasági ágak KKV-k árbevétele szempontjából történő vizsgálata során a következők állapíthatók meg:

- A KKV-k árbevételének alakulása szempontjából 2008-ról 2020-ra a legnagyobb növekedést mutató nemzetgazdasági ágak tekintetében nem tapasztalható térbeli szabályosság, a térkép alapján meglehetősen heterogén a kép, talán Csongrád és Bács-Kiskun megyékben emelhető ki jobban a *Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás* nemzetgazdasági ág erősödése.
- 17 nemzetgazdasági ágból 10 esetében – ha kis mértékben is – de csökkentek a területi különbségek 2008 és 2020 között, leginkább a *Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység*; az *Ingtalanügyek és a Humán egészségügyi, szociális ellátás* ágakban.
- Az egyes nemzetgazdasági ágak esetében a területi különbségek legnagyobb növekedése a *Villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás*, a *Bányászat, kőfejtés* és a *Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat* nemzetgazdasági ágban mutatkozott.
- Az egyes nemzetgazdasági ágak nagy részében a legnagyobb lakosságszámú járások feleltek a legnagyobb területi különbségért. Kivélt a *Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat*, a *Bányászat, kőfejtés; Feldolgozóipar* és a *Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás* nemzetgazdasági ágak mutattak,
- A járások nagysága és a területi különbségek közötti kapcsolat nem lineáris. Annak ellenére, hogy legtöbbször a legnagyobb járások felelnek a területi különbségek nagy részéért, nem mutatható ki a területi különbségek nagysága és a járások nagysága közötti kapcsolat.
- **A KKV-k 2020-as árbevételének alakulásában az országos hatások a legmeghatározóbbak**, azaz a 2008-ról 2020-ra történt országos elmozdulás, mivel ez a hatás bizonyult a járások döntő részében a legmeghatározóbbnak, a három tényező közül a legbefolyásolóbbnak. A második a helyi összetevő hatása, a harmadik pedig az ágazati összetétel, azaz az összetételbeli hatás, tehát ez határozza meg legkevésbé egy-egy járásban a KKV-k árbevételének nagyságát.

A következő fejezetben azt vizsgálom, hogy az egyes járások gazdasági erejét mennyiben befolyásolja a KKV-k egy foglalkoztatottra jutó árbevétele, azaz a gazdasági erő, és mennyiben az ettől független lokális tényezők.

5.2. Gazdasági erőterek vizsgálata

A fejezetben a gazdasági erőterek vizsgálatával foglalkozom, azt vizsgálom, hogy a járások gazdasági erejét, amelyet az egy lakosra jutó járási gazdasági erő mutatója számszerűsít, mennyiben befolyásolja a járásokban működő KKV-k egy foglalkoztatottra jutó árbevétele és mennyiben, az ettől független lokális tényezők.

A járásokban keletkező árbevétel nagysága lényegében meghatározza azok pozícióját a gazdasági erőterben. (MTA RKK, 2002). A vállalkozások szerepe a gazdasági erő nemzetközi érvényesítésében alapvető fontosságú. A gazdasági erő, a gazdasági hatalom a mai nemzetközi viszonyok rendszerében jelentős kategóriává vált. Fontossága jelentősen megnövekedett az egyes államok globális szerepének a meghatározásában is (Simai-Gál, 2020), ezért is fontos ennek vizsgálatával foglalkozni a következő alfejezetekben.

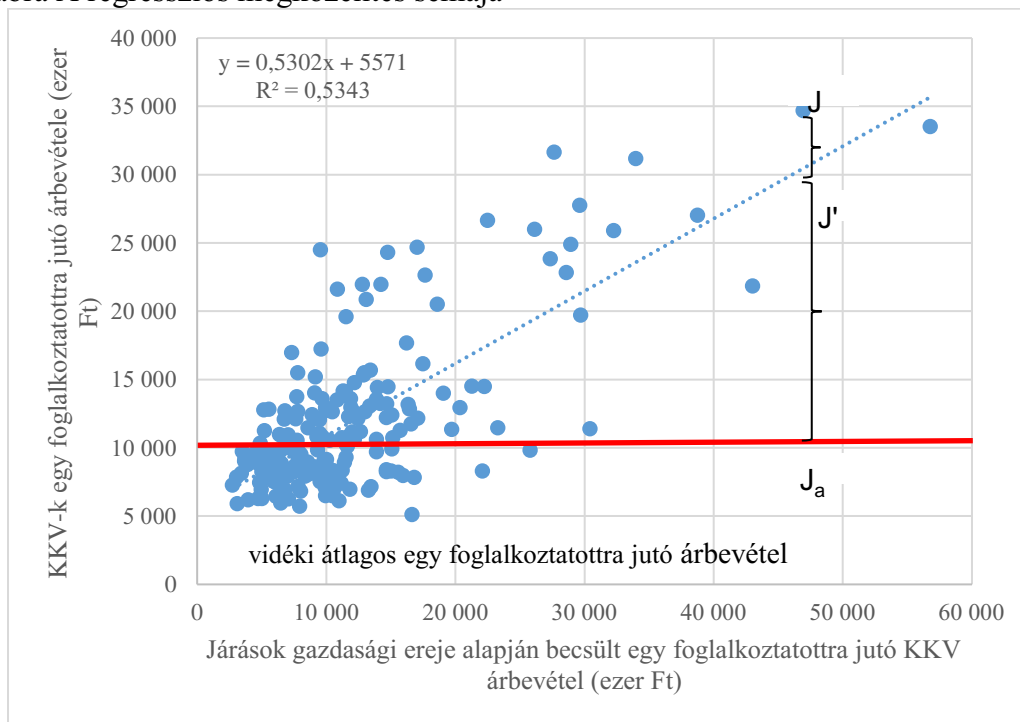
A gazdasági térszerkezet vizsgálatát elősegítő új dimenziók, illetve az ezzel kapcsolatos módszerek kutatása című VÁTI Kht. által 2003-ban készült tanulmány alapján (VÁTI Kht., 2003) továbbra is elmondható, hogy 2020-ra a gazdasági erőter kisugárzása egyoldalúan nyugatról áramlik felénk, délről, északról, keletről nem várható gazdasági dinamika és annak áttérjedése (a szomszédban jelenleg háborús konfliktusok vannak, az általános elmaradottság, hazánkéhoz hasonló gazdasági múlt gátolja a fejlődés áttérjedését). Így gyorsabb fejlődési esélye továbbra is az ország nyugati felének, valamint Budapestnek és térségének van.

5.2.1. Regressziós megközelítés alkalmazása

A fentiek szemléltetésére a shift-share elemzés megközelítéséhez hasonló regressziós módszert alkalmaztam (Kiss, 2008). A 19. ábra az egy lakosra jutó járási gazdasági erő alapján lineáris regresszióval becsült, a KKV-k egy foglalkoztatottra jutó nettó árbevételének járásonkénti értékeit mutatja. Az ábrán feltüntetésre került a regressziós egyenes és a vidéki, átlagos egy foglalkoztatottra jutó árbevétel szintje is. J-vel egy kiválasztott járást, jelen esetben Budapest 6. kerület pozícióját jelöltem a koordináta-rendszerben. Az ábra alapján látható, hogy a 6. kerület árbevételi szintjének (és ez alapján a többi járásé is) a vidéki átlagtól való eltérése (a JJa szakasz hossza) két részre bontható:

- Az egyik a vidéki átlagos árbevétel és a regressziós egyenes által kijelölt érték (J') távolság, a JaJ' szakasz, ami tulajdonképpen a strukturális hatás (a 6. kerület gazdasági erő hatásának) mértékét adja, ugyanis a 6. kerület árbevétele pozitívan tér el a vidéki átlagtól. A 6. kerület árbevételi előnyéhez még egy tényező is hozzájárul, mégpedig a „lokális” hatás: a JJ'szakasz hossza. A 6. kerület esetében a két szakasz összehasonlításából látszik - bár ezen kerület esetében mindkét tényező szerepe pozitív - hogy a strukturális előny nagysága (JaJ' szakasz) felülmúlja a lokális hatását (JJ'szakasz).

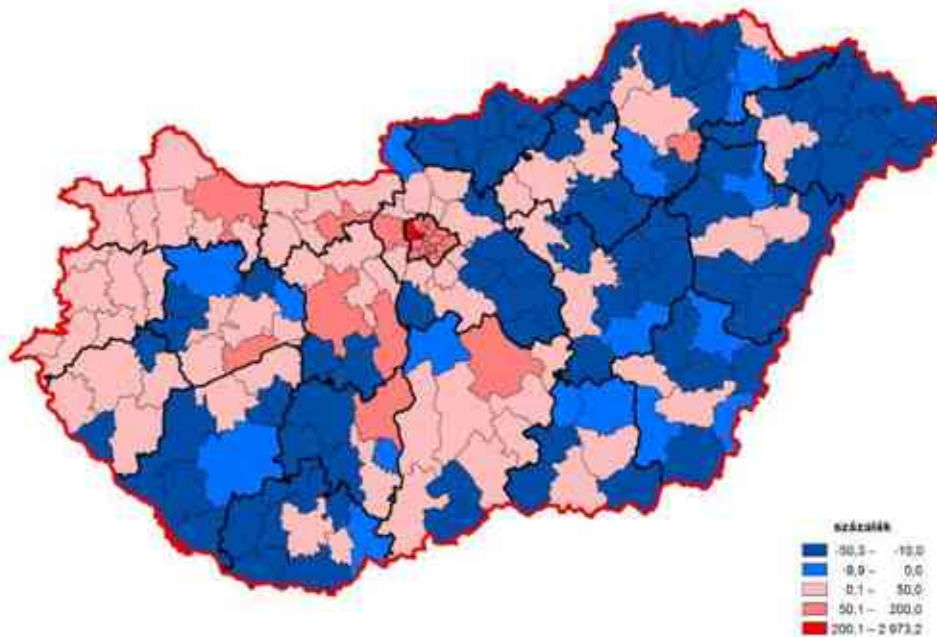
19. ábra A regressziós megközelítés sémája³⁶

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

³⁶ Egy budapesti kerület, jelen esetben a 6. kerület példáján keresztül jobban bemutatható és azonosítható a strukturális és a lokális hatás mértéke, mint egy vidéki járás esetében.

20. ábra A KKV-k egy foglalkoztatottra jutó nettó árbevétele a vidéki átlagos árbevétel százalékában, 2020 (csak strukturális, gazdasági erő hatása)

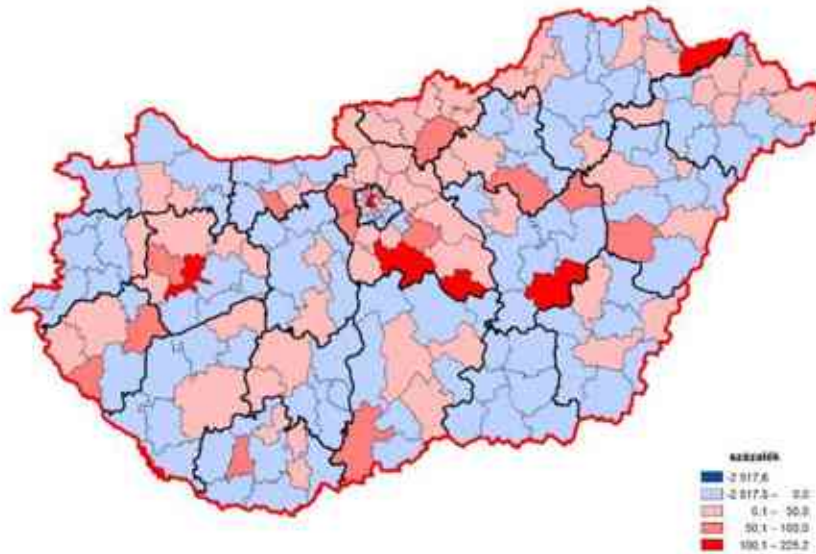

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

Az eredményeket a térkép jól szemlélteti, Magyarország északkeleti, keleti, Dél-dunántúli járásai esetében sajnálatos módon – a megyeközpontok kivételével – a strukturális, gazdasági erő negatívan befolyásolja a KKV-k egy foglalkoztatottra jutó árbevételeinek alakulását. Az északkeleti országrész határmenti térségeit leginkább a strukturális hátrányok jellemzik. A határtól távolodva a különbség mindössze abban van, hogy ezt a lokális előnyök mennyiben képesek ellensúlyozni. Az alföldi nagyvárosok árbevételi előnyei viszont mindenhol – kizárólag, vagy nagyobb részben – a gazdasági erőből fakadnak. Budapest és az autóipari központok mellett, a Paksi, Dunaújvárosi, Székesfehérvári, Balatonfüredi járások esetében emelhető ki az átlagnál erősebben a gazdasági erő hatása. A központi régió kivételével a Nyugat-dunántúli régiókban és Bács-Kiskun megyében emelkedik még 0% fölé a strukturális tényező hatása.

A lokális hatás elsősorban Pest megye járásainak kedvező árbevételében jelent meghatározó szerepet [21. ábra].

21. ábra A KKV-k egy foglalkoztatottra jutó nettó árbevétele a vidéki átlagos árbevétel százalékában, 2020 (csak a lokális, a gazdasági erővel nem magyarázható hatás)

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

5.2.2. Összefoglaló megállapítások

A járásokra vonatkozó eredmények az alábbiakban foglalhatóak össze:

- **197 járásból 104 esetben a járások gazdasági erejéből következő strukturális, gazdasági erő hatásának van nagyobb szerepe.**
- **93 esetben az ettől független lokális hatások dominálnak.**
- a 96 átlag feletti árbevétellel rendelkező járás közül 41 olyan járás van, ahol mind a strukturális, mind pedig a lokális hatások pozitívan befolyásolták a KKV-k árbevételének alakulását, a fennmaradó 55 járás esetében azonban csak az egyik tényező emelte átlag felé az árbevételt.
- A 101 átlag alatti árbevétellel rendelkező járás közül **49 olyan járás van, ahol mind a gazdasági erő, mind pedig a lokális hatások negatívan alakították az árbevételt,** a fennmaradó 52 járásban pedig csak az egyik tényező okozta az átlag alatti árbevételt.

Fentiekhez kapcsolódóan megjegyzem, hogy egy járás gazdasági potenciáljának meghatározásában nem csak kizárólag annak saját gazdasági teljesítménye játszik szerepet, hanem eltérő mértékben (gazdasági súlyuk, illetve a távolság függvényében) az összes vizsgált területi egység is. Elviekben elképzelhető, hogy viszonylag kisebb saját gazdasági erő mellett is magas potenciált érhet el az a járás, megye, vagy régió, melyet közeli, gazdaságilag erős szomszédok vesznek körül. Másik irányban lehet arra is példa, hogy viszonylag magas saját gazdasági súly mellett a potenciál mérsékelt lesz csupán, mert az adott megye/régió szűkebb gazdasági környezete csupa gazdaságilag gyenge térségből áll, a nemzetgazdaság meghatározó pólusai pedig tőle térben távol helyezkednek el. (MTA RKK, 2002).

A gazdasági erőterek vizsgálata során azt vizsgáltam, hogy napjainkban (2020) a járások gazdasági erejét, ami számszerűsítve az egy lakosra jutó járási gazdasági erő, mennyiben befolyásolja a járásokban működő KKV-k egy foglalkoztatottra jutó árbevétele, azaz a strukturális és mennyiben, az ettől független lokális tényezők. A hipotézis tesztelésére a shift-share elemzés megközelítéséhez hasonló regressziós módszert alkalmaztam.

H3: 2020-ban a járáások gazdasági erejében a lokális tényezők játszották a legnagyobb szerepet.

A regionális fejlődés erőforrásainak átrendeződése, új súlypont: a tudás című írásában (Rechnitzer, 2008 in: Legyel-Lukovics, 2008) megállapítja, hogy **a helyi adottságok, a lokális erőforrások felértékelődnek**, amelyek számos gazdasági (pl. termelési tradíciók, helyi innovációs környezet) és nem gazdasági (pl. közösségi kapcsolatok, támogatások) tényezőben nyilvánulnak meg, mely hipotézisem alapjául is szolgált. Feltételezésem az volt, hogy napjainkra a lokális erőforrások szerepe annyira felértékelődött, hogy a strukturális (gazdasági) erőnél jobban befolyásolja a KKV-k árbevételének alakulását, azonban a fentiek alapján a **3. hipotézis** nem igazolható, **elvetésre kerül.**

A következő fejezetben a magyarországi térbeli folyamatok elemzésére kerül sor, rávilágítva arra, hogy az egyes nemzetgazdasági ágak hol helyezkednek el a térben, mely nemzetgazdasági ágak függenek leginkább Budapesttől, az ország középpontjától, és melyek pedig kevésbé, és ezek hogyan változtak az általam vizsgálat alá vont időtartamban.

5.3. Térbeli folyamatok elemzése

A fejezetben a térszerkezet bemutatására, illetve a térbeli folyamatok elemzésére alkalmazható módszert, a súlypontmódszert mutatom be (Nemes Nagy, 2009), valamint összefoglalom, hogy az egyes nemzetgazdasági ágak súlypontjai milyen távolságra vannak Budapest geometriai középpontjától, és összefoglalom a standard távolságok és azok változásának nemzetgazdasági ágankénti mértékeit.

A súlypontmódszer segítségével a térszerkezet időbeli és térbeli alakulásáról kaphatunk egyszerű képet. Kiindulópontja, hogy egy 'n' pontból álló síkbeli rendszer súlypontjának koordinátái, ha a pontok helyzete definiált a térben, és minden ponthoz rendelhető tömeg, a pontok koordinátáinak súlyozott számtani átlagaként számíthatók.

9. képlet:

$$x = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n}; y = \frac{\sum_{i=1}^n y_i}{n}$$

A képletben az x és y a súlypont két koordinátáját, az x_i és y_i az alappontok koordinátáit, f_i pedig az alappontokhoz tartozó súlyokat jelöli, n pedig a területegységek számát.

A vizsgálat során az egyes hazai járáások geometriai középpontjának koordinátái a KKV-k értékesítésének nettó árbevételével kerültek súlyozásra. A súlypontok térbeli elhelyezkedése arra utal, hogy egy vizsgált jelenség, hogyan orientálódik a térben, jelen vizsgálatban pedig, hogy mely országrész (járáscsoportok) emelkedik ki az adott nemzetgazdasági ág árbevétele tekintetében. A súlypontok elmozdulásából a vizsgált jelenség térbeli folyamataira lehet következtetni.

A súlypontok mozgása (standard távolság)

A súlypontok elhelyezkedése, illetve azok mozgása többféleképpen is értékelhető:

- egyrészt általánosan, nemzetgazdasági áganként azt vizsgálva, hogy egy kitüntetett földrajzi ponthoz, jelen esetben Budapest geometriai középpontjához képest a súlypontok távolsága a vizsgált idődimenzióban 2008 és 2020 között csökkent vagy nőtt-e.

– ezen felül kiszámító a súlypontok standard távolsága is, ezáltal a súlypontok térbeli ingadozása mutatható ki.

A súlypontok mozgása, a súlypontok standard távolsága lényegében a pontok térbeli szórásának egy mutatószáma. A térben szórt pontminták értelemszerűen nagyobb standard távolságokkal, addig a klaszterezettebb (mintázatot alkotó) pontok pedig kisebb standard távolságokkal bírnak. A standard távolság kiszámításának kezdő lépése a súlypontok átlagközpontjának meghatározása, amely lényegében a súlypont-koordináták számtani átlaga. Ehhez viszonyítható a koordináták átlagos mozgása, mind a teljes időszakot, mind pedig annak két szakaszát (2008, 2020) tekintve. A standard távolság a súlypontok térbeli szórásának mutatószáma, lényegében egy, az átlagközpont körül meghúzott kör sugara. A standard távolság képlete a következő.

10. képlet:

$$S_D = \sqrt{\sum_{i=1}^n \frac{(X_i - \bar{X})^2}{n} + \sum_{i=1}^n \frac{(Y_i - \bar{Y})^2}{n}}$$

Ahol S_D a standard távolság, jelen esetben km, X_i és Y_i a súlypontok koordinátái, \bar{X} és \bar{Y} a súlypontok átlagközpontjának koordinátái, n a vizsgált évek száma.

A súlypontok térben való elhelyezkedése az adott nemzetgazdasági ág térbeli orientációjára utal, pontosabban arra, hogy mely országrész emelkedik ki az adott ágazat árbevétele szempontjából. A súlypontok elmozdulásából, pedig az ágazat legfontosabb térbeli folyamataira következtethetünk. Az ország geometriai középpontja, Pusztavacshoz képest értékelendő, ugyanakkor szükséges megjegyezni, hogy Budapest centrális elhelyezkedése miatt hozzá nagyon közel van ez a geometriai középponthez. Hogy egy adott súlypont mennyire van közel, vagy távol a fővároshoz, abból tudunk következtetni az adott nemzetgazdasági ág főváros centrikusságának mértékére.

5.3.1. Az egyes nemzetgazdasági ágak súlypontjai Budapesthez képest, és a standard távolságok

Az alábbi táblázatban foglalom össze, hogy az egyes nemzetgazdasági ágak súlypontjai milyen távolságra vannak Budapest geometriai középpontjától, mennyire főváros centrikusak, és a változás mértékét 2008-ról 2020-ra. Megjegyzendő, hogy Magyarország jellegzetesen egypólusú ország, a fővárossal, Budapesttel sem népességszámban, sem a gazdasági, kulturális, politikai szerep tekintetében nincs összemérhető városa. A főváros népessége tízszerese a legnagyobb vidéki városokénak (Debrecen, Miskolc). Még ha túlzás is az országot egyetlen régióknak tekinteni, amelynek „centruma”, Budapest és a vidék egészében alkotja a „perifériát”, a főváros-vidék dualizmus kétségkívül a területi egyenlőtlenség egyik meghatározó szintje Magyarországon (Nemes Nagy, 1990). A megállapítás tudatában az egyes nemzetgazdasági ágak térbeli elhelyezkedése, súlypontjait és annak változásai, mint figyelembe veendő szempontok nem hagyhatóak figyelmen kívül a fejlesztéspolitikai döntéseknél.

14. táblázat A súlypontok távolsága Budapest geometriai középpontjától és a standard távolságok, 2008–2020

Ágazatok	Távolság Budapest geometriai középpontjától (km)		Változás (%)	Standard távolság (km)
	2008	2020		
Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	46,1	46,5	0,9	4,0
Bányászat, kőfejtés	10,8	4,0	-63,0	6,3
Feldolgozóipar	17,0	17,5	2,9	2,8
Villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás	5,1	3,8	-25,5	4,3
Vízellátás, szennyvíz gyűjtése, kezelése, hulladékgazdálkodás, kármentesítés	15,6	38,0	143,6	9,8
Építőipar	15,0	15,8	5,3	2,3
Kereskedelem, gépjárműjavítás	13,8	11,9	-13,8	1,6
Szállítás, raktározás	12,7	14,4	13,4	1,7
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	19,4	17,6	-9,3	1,8
Információ, kommunikáció	3,7	3,9	5,4	0,8
Ingatlanügyletek	6,0	7,7	28,3	1,5
Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység	6,5	7,1	9,2	1,2
Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység	9,1	7,6	-16,5	1,7
Oktatás	18,3	19,9	8,7	3,2
Humán egészségügyi, szociális ellátás	17,4	19,1	9,8	1,9
Művészet, szórakoztatás, szabadidő	13,1	13,1	0,0	3,3
Egyéb szolgáltatás	14,1	14,4	2,1	2,4
Összesen	12,7	12,8	0,8	1,2

Forrás: saját szerkesztés

5.3.2. Összefoglaló megállapítások

Az összefoglaláshoz kapcsolódóan megjegyzendő, hogy az egyes nemzetgazdasági ágak súlypontjai azért is esnek közel a fővároshoz, mert maga a főváros is közel van az ország földrajzi és népességi súlypontjához is.

Az egyes nemzetgazdasági ágak súlypontjaira vonatkozó megállapítások:

- a leginkább Budapesttől függő nemzetgazdasági ágak a *Villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás*; valamint az *Információ, kommunikáció* (mert ezek ágak súlypontjai vannak a legközelebb a fővároshoz) nemzetgazdasági ágak,
- a nemzetgazdasági ágak közül legkevésbé a *Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat* ág függ a fővárostól (súlypontjai attól a legtávolabb találhatók),
- **a nemzetgazdasági ágakat együttesen vizsgálva Budapest szerepe kismértékben (0,1%) csökkent, mert a távolság a főváros geometriai központjától nőtt,**
- öt ágazatban erősödött a budapesti székhelyű vállalkozások szerepe, melyből a legnagyobb erősödés a *Bányászat, kőfejtés* nemzetgazdasági ágban figyelhető meg,
- tizenkettő nemzetgazdaság ágban csökkent Budapest meghatározó szerepe, legnagyobb mértékben a *Vízellátás, szennyvíz gyűjtése, kezelése, hulladékgazdálkodás, kármentesítés* ágban,
- a súlypontok mozgása, vagyis az egyes nemzetgazdasági ágak árbevételének térbeli ingadozása az egyes ágak vonatkozásában eltérő:
 - a legkisebb ingadozást az *Információ, kommunikáció*,

- a legnagyobbat a *Vizellátás, szennyvíz gyűjtése, kezelése, hulladékgazdálkodás, kármentesítés* mutatta.

A súlypontmódszer alkalmazása során összefoglalásra került, hogy az egyes nemzetgazdasági ágak súlypontjai milyen távolságra vannak Budapest geometriai középpontjától, és nemzetgazdasági áganként a standard távolságok is meghatározásra kerültek a vizsgált időszakban.

A központi térség előnye a KKV-k bruttó hozzáadott értékében és árbevételében is megmutatkozik, a központi régió részesül a bruttó hozzáadott érték és az árbevétel átlagban több mint 40%-ából, a foglalkoztatottak átlagban több, mint 30%-ából. **A nemzetgazdasági ágakat együttesen vizsgálva Budapest szerepe kismértékben (0,1%) csökkent, mert a távolság a főváros geometriai központjától nőtt.**

Az eredmények arra hívják fel a témával foglalkozó szakemberek, kutatók figyelmét, hogy a fejlesztéspolitikai, vállalkozásfejlesztési döntéseiknél az egyes nemzetgazdasági ágak térbeli elhelyezkedését az egyes nemzetgazdasági ágak súlypontjait és annak változásait is vegyék figyelembe. A megfelelő irányú és mértékű, valamint távlatú fejlesztéspolitikai beavatkozások a nemzetgazdasági ágakon keresztül az egyes térségek, vállalkozások fejlesztésére is érdemi hatást gyakorolnak. Egy egyszerű példával élve kevésbé eredményes, ha a mezőgazdaság fejlesztésére irányuló pályázatok Budapest és környékére kerülnek fókuszálásra – hacsak nem ezt a térséget kívánjuk ezen ágazat tekintetében felzárkóztatni – figyelembe nem véve azt, hogy ezen nemzetgazdasági ág tekintetében mely vidéki járások a meghatározóak, vagy további példaként említve a *Bányászat, kőfejtés* nemzetgazdasági ág koncentrációjának utóbbi években történt erősödése és Budapest központúsága sem hagyható figyelmen kívül egy-egy fejlesztéspolitikai döntés esetén.

A korábbi fejezetekhez képest, a következő fejezetben az eddigiekhez képest eltérőbb jellegű elemzésre kerül sor, a hazai járások versenyképességi elemzéseivel foglalkozom.

5.4. Versenyképességi elemzések

A fejezetben a tényezőkre bontás módszere segítségével a járások versenyképességi kategóriák szerint kerülnek megbontásra, valamint a járási gazdasági erő és a KKV-k versenyképességi helyzetét vizsgálom.

A világ legtöbb országa, beleértve az európai unióbeli országokat és Magyarországot is gazdaságpolitikája egyik alapvető céljának a versenyképesség növelését tartja. A hazai vállalkozáspolitikája a teljesítménynövelés mellett a KKV-szektor társadalomszervezési, lokális, közösségi szerepének erősítését is hangsúlyozza. A vállalkozók a helyi közösségek (települések, járások) fontos vezetői és szervezői, azok innovatív tevékenysége egyben a versenyképességet növelő termék- és technológiafejlesztést jelenti, mindazonáltal a társadalmi lehetőségek kihasználásának, a helyi, közösségi problémák megoldásának is egyik meghatározó motorja is (ITM, 2019). Az OECD 2021 első félévben végzett gazdasági felmérése alapján hazánkban az erősebb üzleti dinamika és a versenyképesebb piacok szerepe kulcsfontosságú a nagyobb termelékenységnövekedés elérésében (OECD, 2021). A nemzet növekedése annak régióinak, (térségeinek) növekedéséből vezethető le, ezért a régióspecifikus fejlesztési szakpolitika alkalmazása kulcs a nemzeti növekedés fokozásában (Lengyel-Varga, 2018). Nemes Nagy József szerint a regionális versenyképesség egy sajátos „fogalmi innováció” következménye, mely a térbeli szempont előtérbe kerülésének eredménye, és mivel a versenyképesség alapját a vállalati szint jelenti (Szerb, 2010), ezért is tartom szükségesnek megvizsgálni a hazai KKV-k versenyképessége és a térbeli fejlettség közötti kapcsolatot is.

5.4.1. Tényezőkre bontás módszere

Nemes Nagy József 2004-ben publikált munkájában kistérségi versenyképességi szempontú elemzést végez, melynek keretén belül területi versenyképességi típusok létrehozására törekszik (Nemes Nagy, 2004). Vizsgálatomban Nemes Nagy megközelítését, a tényezőkre bontás módszerét alkalmazom (immáron járási szinten).

Az alábbi képletben az árbevételre jutó személyi jellegű ráfordítások a vállalkozások termelékenységére, az egy KKV-ra jutó személyi jellegű ráfordítás a hatékonyságra, míg az egy vállalkozásra jutó foglalkoztatottak száma az átlagos üzemméretre ad becslést.

11. képlet:

$$\frac{\text{KKV értékesítés nettó árbevétele}}{\text{KKV foglalkoztatottak száma}} = \frac{\text{KKV értékesítés nettó árbevétele}}{\text{Személyi jellegű ráfordítások}} * \frac{\text{Személyi jellegű ráfordítások}}{\text{KKV} - k \text{ száma}} * \frac{\text{KKV foglalkoztatottak száma}}{\text{KKV} - k \text{ száma}}$$

A szorzat matematikai átalakítást – az értékek logaritmusának vételével – követően átalakul egy könnyebben kezelhető összeggé, melynek segítségével megállapítható, hogy a járások versenyképességében a hatékonyság a legfontosabb szerepet játssza, megelőzve ezzel a termelékenységet és az üzemméretet.

A járások versenyképességi kategorizálásának alapját az egyes járások értékeinek az országos átlaghoz való viszonya az egy foglalkoztatottra jutó árbevétel, valamint az ezt felbontó három tényező adja.

5.4.1.1. Járások versenyképességi kategóriái

Tekintettel arra, hogy az átlagszámítás torzíthat a valóságon, így a cél elérése érdekében a mediánt alkalmaztam, melynek alapján versenyelőnyösök a medián³⁷ feletti egy foglalkoztatottra jutó árbevétellel rendelkező járások, míg versenyhátrányosnak az átlag alattiak. A versenyelőnyös kategórián belül komplex versenyelőny állapítható meg, abban az esetben, ha az adott járás az egy foglalkoztatottra jutó árbevétel mindhárom összetevőjében medián feletti értékekkel rendelkezik. Több-, illetve egytényezős a versenyelőny abban az esetben, ha kettő vagy mindössze egy tényező esetében teljesül ez a medián feletti feltétel. A versenyhátrány értelemszerűen, ennek analógiájára értelmezhető.

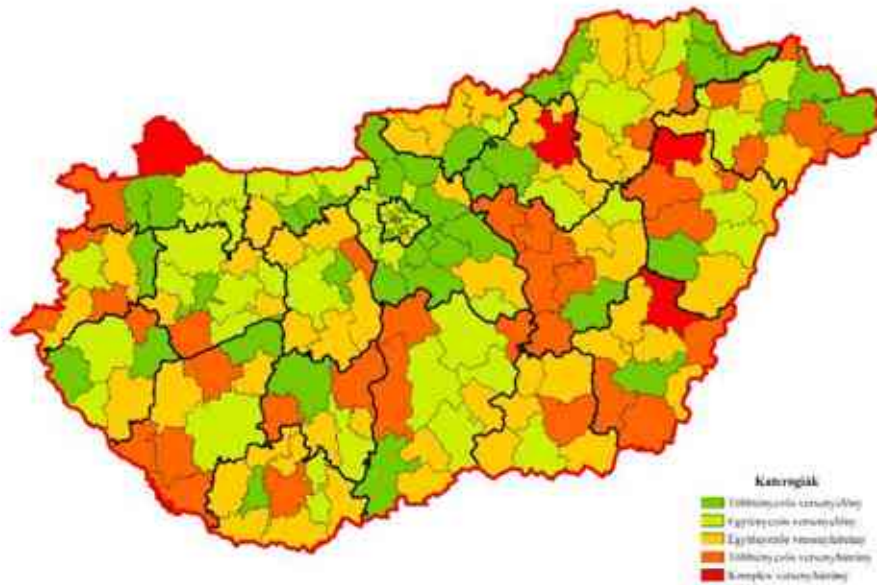
A 2020-as adatok alapján a következő megállapítások tehetők:

- nem volt olyan járás, mely komplex versenyelőnyösnek tekinthető.
- 42 olyan járás volt, amely többtényezős versenyelőnyösnek bizonyult, ezek döntően budapesti és Pest megyei járások voltak.
- egytényezős versenyelőnyös járásból 57 volt, például Baranya, Fejér és Csongrád-Csanád megyékben.
- A járások közül 58 járás, amely egyben a járások nagyobb része is, az egytényezős versenyhátrányos járásokba tartozik, ezek eloszlása azonban a térben viszonylag szóró.
- 36 járás bizonyult többtényezős versenyhátrányosnak, – többek között – a Pécsi és a Soproni járások.

³⁷ Az eredeti módszer nem mediánt, hanem a számtani átlagot veszi figyelembe. A medián a hazai járások versenyképességi kategóriájának meghatározására, helyzeti középértékként alkalmasnak bizonyult. Az árbevételek jelentős koncentrációja miatt volt szükséges ezt a módosítást alkalmazni.

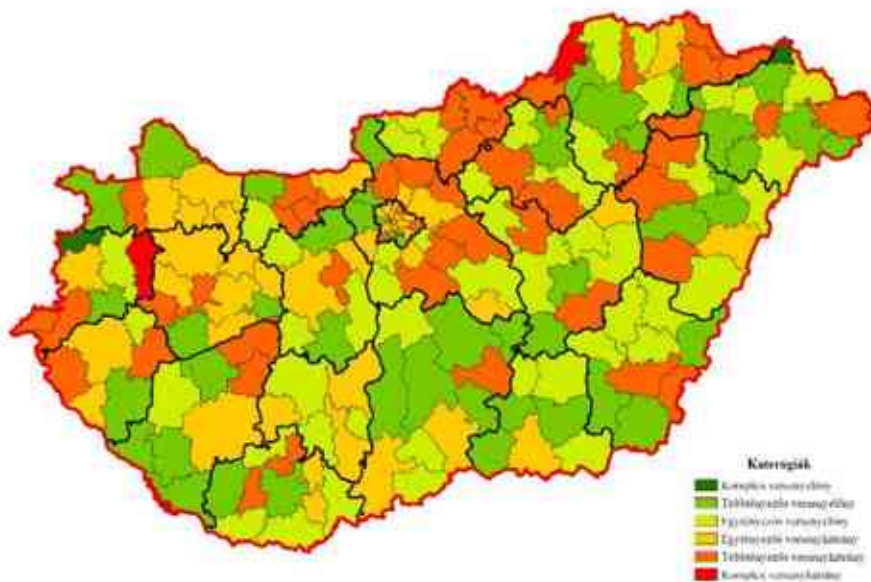
- 4 járás helyzete komplex versenyhátrányos, ezek pedig a Szeghalmi, Mosonmagyaróvári, Hajdúnánási, Egri járások [22. ábra].

22. ábra Jársók versenyképességi kategóriái, 2020

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

23. ábra Jársók versenyképességi kategóriáinak változása, 2020/2008

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

2008 és 2020 közötti változást elemezve:

- a Kőszegi és a Záhonyi járások komplex versenyelőnyösnek tekinthetők,

- 48 járás többtényezős versenyelőnyös, mint például Budapest 5. kerülete, a Debreceni és a Miskolci járások,
- 48 járás van, ahol a versenyelőny csak egytényezős, ide legfőképpen a kelet-magyarországi járások sorolhatóak,
- az egytényezős versenyhátrányos járás is 48 van, közülük sok a budapesti kerület,
- 49 járás többtényezős versenyhátrányos, ezek többsége periferikus elhelyezkedésű járás,
- a Putnoki és a Celldömölki járás bizonyult komplex versenyhátrányosnak a vizsgált időszakban.

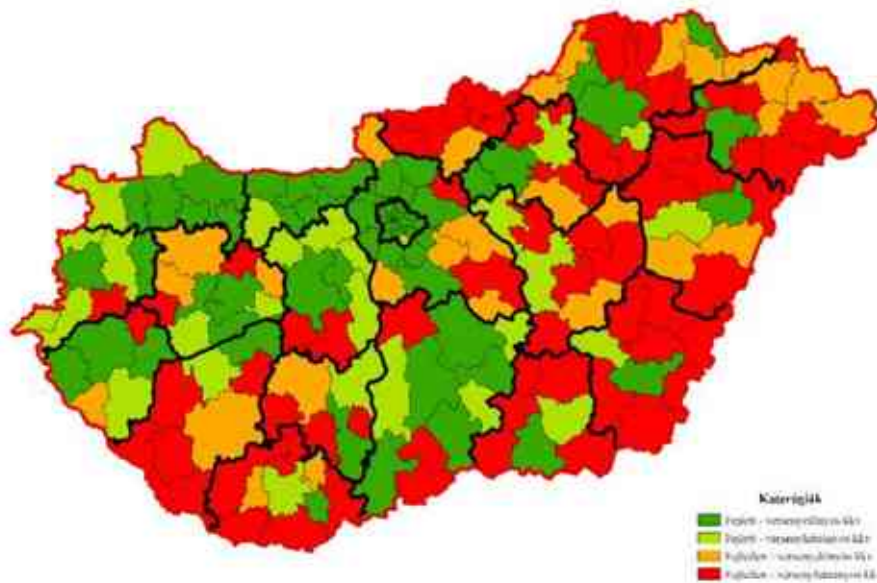
5.4.1.2. *Járásai gazdasági erő és a KKV-k versenyképességi helyzete*

A járási gazdasági erővel számszerűsített járások fejlettsége és az egy foglalkoztatottra jutó értékesítés nettó árbevételével számszerűsített KKV-k versenyképességének kapcsolatát is vizsgáltam.

Térképen ábrázolva a két jelenség szorosan kapcsolódik egymáshoz, ugyanis:

- 197 járás közül 70 olyan járás van, ahol a KKV-k versenyelőnyösek és az adott járás gazdasági ereje magasabb a mediánnál,
- 71 járás esetében a KKV-k versenyhátrányosak és a járások gazdasági ereje elmarad a mediántól. A kettő együttesen adja a járások mintegy 72%-át, ebből következően a két jelenség térben összekapcsolódik.
- 28 járás esetében, a járási gazdasági erő magasabb a mediánnál, a KKV-k árbevétele mégis versenyhátrányos,
- 28 járás esetében pedig annak ellenére, hogy medián alatti a gazdasági erő, az ott működő KKV-k árbevétele versenyelőnyösnek mondható. Ez utóbbi járások szinte minden esetben térbeli átmenetet képeznek a fejlett versenyelőnyös és fejletlen, versenyhátrányos területek között.

24. ábra Járási gazdasági erő és a KKV-k versenyképességi helyzetének összevetése, 2020

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

5.4.2. Összefoglaló megállapítások

A 2020-as adatok alapján a járások közül 42 járás tartozott a több- és 52 járás pedig az egytényezős versenyelőnyös kategóriába. 36 járás a több- és 58 járás pedig az egytényezős versenyhátrányos kategóriába tartozott.

2008 és 2020 közötti változás alapján kettő járás komplex versenyelőnyös, 48 járás többtényezős versenyelőnyös, szintén 48 járás van, ahol a versenyelőny csak egytényezős, az egytényezős versenyhátrányos járás is 48 van, 49 járás többtényezős versenyhátrányos, kettő járás pedig komplex versenyhátrányosnak a vizsgált időszakban.

197 járás közül 70 olyan járás van, ahol a KKV-k versenyelőnyösek és az adott járás gazdasági ereje magasabb a mediánnál, 71 járás esetében a KKV-k versenyhátrányosak és a járások gazdasági ereje elmarad a mediántól. A kettő együttesen adja a járások mintegy 72%-át!

A járások versenyképességi vizsgálatát követően területi koncentrációs vizsgálatokkal foglalkozom, arra keresem a választ, hogy a vizsgált jelenségek milyen sajátosságokat mutatnak a térbeli dimenziókban, és ezek hogyan változnak az egyes válságok idején. A következő fejezetben abszolút és relatív koncentrációs vizsgálatok alkalmazásával a KKV-k száma és árbevételén kívül azok további, gazdasági mutatói kerülnek vizsgálat alá.

5.5. Területi koncentrációs vizsgálatok

Jelen fejezetben a KKV-k legfontosabb gazdasági jellemzőinek (teljesítményének), mint azok számának, árbevételének, hozzáadott értékének és foglalkoztatottai számának, területi koncentrációja, térbeli dimenziója kerül vizsgálat alá.

Mint az elméleti fejezetekben már leírásra került a gazdasági térszerkezetet alapvetően meghatározó tényezők egyike a vállalkozói aktivitás, ami hat a foglalkoztatásra, valamint a további gazdasági tevékenységet segítő üzleti vállalkozások létrejöttére is (Faluvégi 2020, 119.). Megállapításra került az is, hogy az átmenet éveit jellemző tényezőknek már nincs determinisztikus hatása Magyarország jelenlegi térszerkezetére, térségi és területi tagoltságára,

ugyanakkor az akkori térszerkezet alapvető jellemzői jórészt fennmaradtak, és a piacgazdaság térségeire tett megállapítások mind a tőkepiaci, mind az egészségügyi válság tekintetében a mai napig érvényesnek mondhatóak.

Röviden melyek ezek:

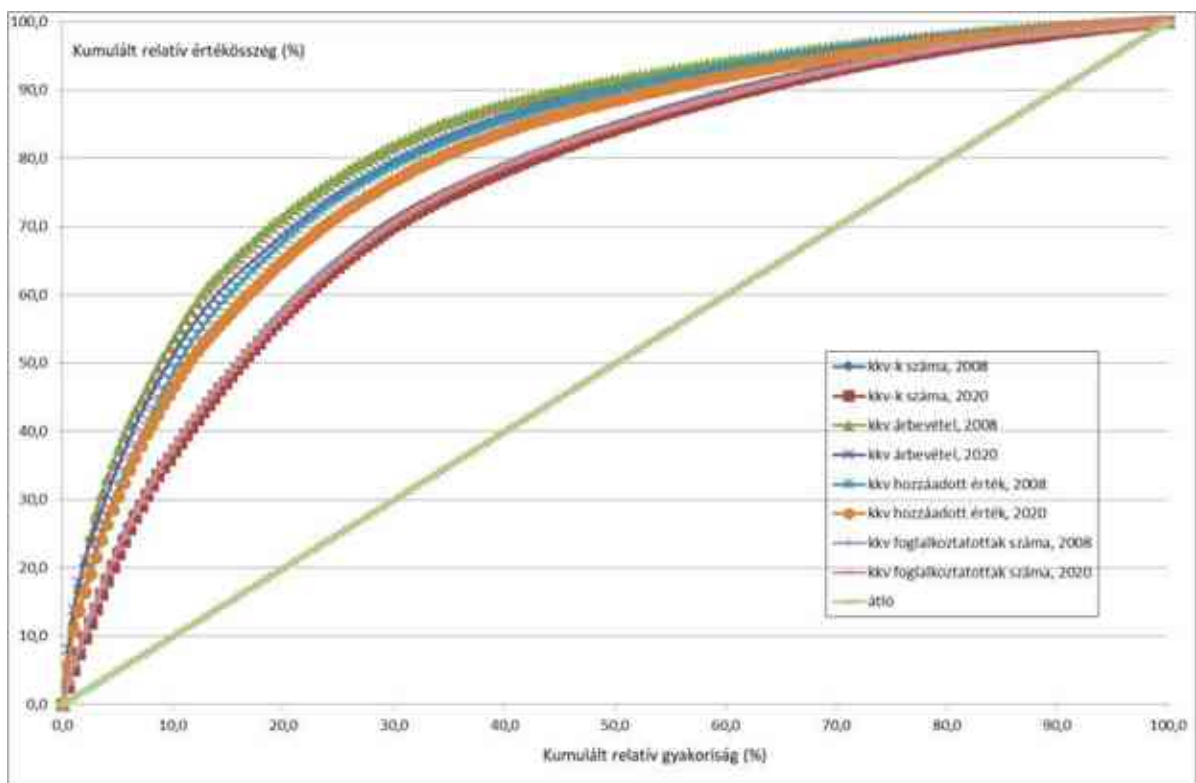
- a főváros kiugró mértékben fejlődött az ország többi részéhez viszonyítva;
 - a központi régió szerepe több más gazdasági, társadalmi mutató tekintetében kiemelkedő, és az itt működő KKV-k termelékenysége is nagyobb az átlagosnál (Gazdasági és Közlekedési Minisztérium 2010, 125. old.).
 - a vállalkozások 40 százaléka 2008-ban közép-magyarországi volt, elsősorban budapesti, és ez az arány 2020-ra sem változott.
 - a vállalkozásoknak nemcsak abszolút száma, de sűrűsége is ebben a régióban a legnagyobb. A statisztikai adatokból egyértelműen megállapítható, hogy a 2008-as és a jelenkori válság idején is a vállalkozássűrűség a dunántúli régiókban (Közép-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl) magasabb, az alföldi régiókban alacsonyabb, az észak-magyarországi régióban pedig 2008-tól napjainkig a legalacsonyabb. Ezzel párhuzamosan alakultak az egyes régiók gazdasági, fejlettségi mutatói is: a bruttó hozzáadott érték, a nettó árbevétel és az export árbevétel tekintetében.
- a nyugati térségek előnye folyamatosan növekedett a keleti és az északi régiókkal szemben;
- a kistérségek (járások) növekvő térbeli tagoltsága;
- a településhálózat gazdasági tagoltsága erősödött.

5.5.1. Abszolút koncentrációs vizsgálatok

Az abszolút koncentráció abban az esetben fordul elő, ha a teljes értékösszeg kevés számú egységhez tartozik (ide sorolható például az energiaipar, a gépkocsigyártás koncentrációja). (Kerékgyártó et al., 2009). A KKV-k (azok számának, jellemzőinek: mennyiségi ismérveinek) területi koncentrációja, ezek közötti eltérések és dinamikájuk pedig a Lorenz-görbékkel szemléltethető (Lorenz, 1905, Rédei, 2001).

Az egységoldalú négyzetben ábrázolt görbe az általam vizsgált mennyiségi ismérv kumulált relatív gyakoriságainak függvényében mutatja meg a kumulált relatív értékösszegeket. Amennyiben koncentráció nem mutatható ki, akkor a vizsgált egységeknek az értékösszegekből azonos a részesedése, a kumulált relatív gyakoriságok és a kumulált értékösszegek megegyeznek, ebben az esetben a függvény képe egy egységnyi meredekségű egyenes, egy átló. Amennyiben a vizsgált járások között előfordulnak olyanok, amelyek a vizsgált ismérv összegének nagy arányát tartalmazzák, akkor a relatív gyakoriságok és értékösszegek lényegesen különböznek egymástól, így a Lorenz-görbe távol esik az egységnyi meredekségű egyenestől. Minél távolabb van a görbe az átlótól, annál nagyobb a koncentráció (Major–Nemes Nagy, 1999).

25. ábra. A KKV-k gazdasági teljesítményének járások szerinti koncentrációja a Lorenz-görbék alapján, 2008, 2020

Módszertani megjegyzés: A görbe felrajzolásának első lépése az adott relatív mutató sorrendbe rendezése; csökkenő vagy növekvő módot is választhatunk. A Lorenz görbe növekvő sorrend esetén az átló alá, csökkenő sorrend esetén fölé kerül (Nemes Nagy, 2005).

Forrás: KSH-adatok alapján saját számítás.

Nagyfokú a koncentráció, ha a sokaság nagy hányadához az értékösszegnek kis hányada, vagy a sokaság, azaz a járások kisebb hányadához tartozik az értékösszeg jelentős része (Kerékgyártó et al., 2009). A Lorenz-görbék alapján megállapítható, hogy az általam vizsgált években a KKV-k nettó árbevételének és a bruttó hozzáadott értékének területi koncentrációja magasabb, mint a szintén erős koncentrációt mutató KKV-k száma, és a KKV-knál foglalkoztatottak száma tekintetében.

Minél nagyobb fokú a koncentráció, a görbe annál távolabb kerül a négyzet átlójától. A legtávolabb a 2008. és a 2020. évi nettó árbevétel görbéje helyezkedik el az átlótól. 2019 évben a KKV-k járások szerinti nettó árbevételének adatai alapján az eredmény a 2020 évvel megegyező volt, a többi mutató görbéjéhez képest, az árbevételi görbe az átlótól távolabb helyezkedett el, pontosan a 2008-as év görbéje alatt. Jelentése egyrészt, hogy a válságokat közvetlenül megelőzően, a válságok kezdeti évében a KKV-k árbevétel koncentrációja magasabb, másrészt pedig, hogy a KKV-k árbevétele a járások mindössze kisebb hányadában összpontosul. Az átlóhoz közeledve az árbevételi görbéket a KKV-k bruttó hozzáadott érték görbéi, majd a foglalkoztatottak számának 2008, 2020 évi görbéi követték.

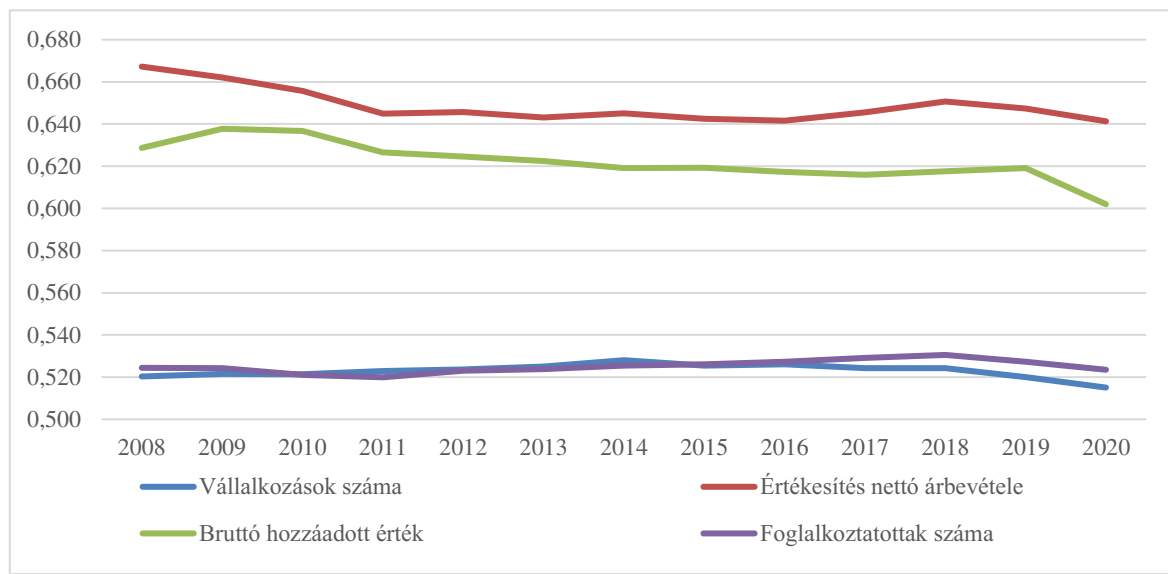
A térképen történő összehasonlításon túl a Lorenz-féle területarány, avagy a Gini-együttható már konkrét mérőszámmal is jellemzi a koncentrációt. A vizsgált mennyiségi ismérv(ek) és a négyzet átlója közötti területet olyan módon méri, hogy minden megfigyelési egység részarányának az összes többiétől való átlagos eltérését viszonyítja az átlaghoz. Minél nagyobb az értéke, annál nagyobb a koncentráció. Maximális értéke az egység. A koncentráció hiányában a Lorenz-görbe egybeesik az átlóval, és a Gini-együttható értéke nulla.

12. képlet:

$$G = \frac{1}{2 * \bar{x} * n^2} \sum_i \sum_j |x_i - x_j|$$

ahol n a járások száma, x az adott KKV-ra jellemző mutatószám az i. és j. területegységekben, \bar{x} az x_i átlaga.

26. ábra. A Gini-együtthatók alakulása a KKV-k gazdasági teljesítményének járások szerinti értékeire vonatkozóan, 2008-2020

Forrás: KSH-adatok alapján saját számítás.

A Gini index értékeinek elemzése során a következő eredményeket kaptam (10.8. melléklet):

- A KKV-k árbevételének járásonkénti vizsgálata során az index értékei 2008-tól 2011-ig csökkentek, hasonló, bár nem azonos (meredekségű) mértékű tendencia figyelhető meg 2018-ról 2019-re és 2020-ra. Mivel minél nagyobb az index értéke, annál nagyobb a koncentráció, és fordítva, minél kisebb az értéke, annál kisebb a koncentráció, ezért a KKV-k nettó árbevételének elemzése során elmondható, hogy a válságok előtt a koncentráció mértéke némileg magasabb volt, mint azt követően. A válságok első évében (a pénz- és tőkepiaci válság esetében a válság által leginkább érintett években) a koncentráció mértéke csökkent. Ez a tendencia valószínűsíthető az index 2021-es árbevételi értékei esetében is.
- A KKV-k bruttó hozzáadott értékének járásonkénti vizsgálatát figyelembe véve, az index értékei az árbevételéhez hasonló értékeket mutattak, annyi kivétellel, hogy ebben az esetben 2008-ról 2009-re megnőtt majd azt követően esett az index értéke, azaz csökkent a koncentráció mértéke, illetve a 2019-ről 2020-ra pedig egy meredekebb csökkenés volt tapasztalható, mint a pénz- és tőkepiaci válság idején, vagy az árbevétel tekintetében. Mint a korábbi fejezetekben már rámutattam, a kereslet visszaesés közvetlenül és azonnal érződik a vállalkozás bevételein, míg a bruttó hozzáadott érték esetében ez később követődik le, ez okozhatja a 2008-2009-es árbevételi tendenciától való eltérést. A bruttó hozzáadott érték mutató esetében is a válságok első éveiben a koncentráció mértékének csökkenése állapítható meg.
- A Gini Index eredménye alapján nagyon szorosan együtt mozognak a KKV-k száma és a KKV-knál foglalkoztatottak száma mutatók. A pénz- és tőkepiaci válság idején a KKV-k foglalkoztatottai számát tekintve a koncentráció csökkenését, a KKV-k számát

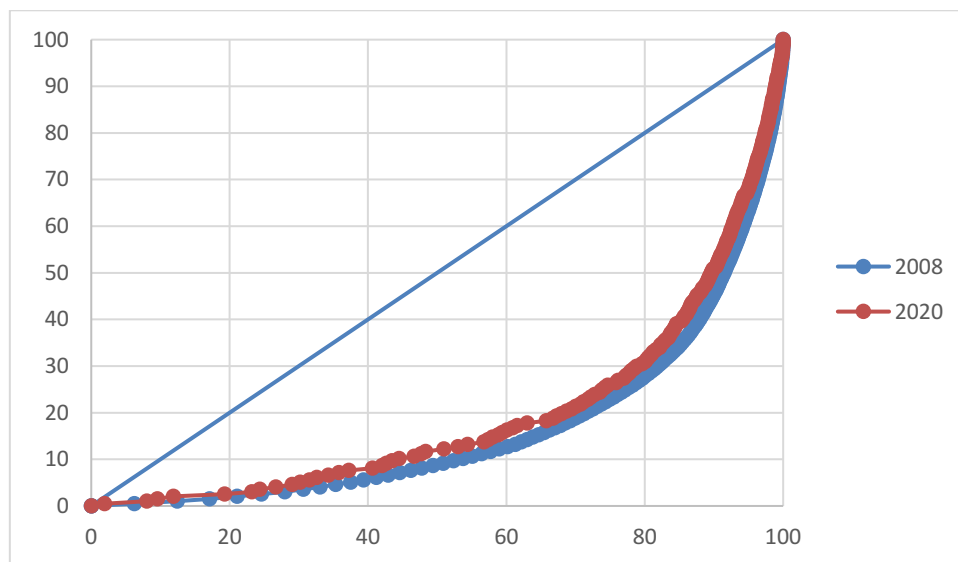
illetően azok a koncentráció enyhe emelkedését tapasztalhatjuk, ellentétben a pandémia által kiváltott válság időszakában, ahol már 2018-tól az index értéke mindkettő mutató értékei meredeken esnek, azaz a koncentráció szintje mindkettő mutató esetében – még ha számokban mérve kis mértékben is ugyan – csökken.

5.5.2. Relatív koncentrációs vizsgálatok

Relatív koncentrációról abban az esetben beszélhetünk, amikor az értékösszeg egyenetlenül oszlik el a sokaság egységei között, figyelembe nem véve azt, hogy ebben az egyenetlen eloszlásban a sokaság számosságának jelentősége lenne. A relatív koncentráció az egységek nagyságának a különbözőségét, szóródását jelenti (Kerékgyártó et al., 2009.).

A Lorenz görbék alapján a KKV-k nettó árbevételének és bruttó hozzáadott értékének területi koncentrációja mutatkozott magasabbnak, a vállalkozások számához és azok foglalkoztatottainak számához viszonyítva. Ez azért tehető szemléletesebbé, ha ezen kumulált értékösszegeket nem a saját kumulált relatív gyakoriságaik, hanem a KKV-k számának járásokénti kumulált gyakoriságai szerint ábrázoljuk.

27. ábra. A KKV-k kumulált nettó árbevételének a KKV-k számának kumulált gyakoriságához viszonyított járásokénti koncentrációját kifejező Lorenz-görbék, 2008, 2020

Forrás: KSH-adatok alapján saját számítás.

A 27. ábra alapján megállapítható, hogy a KKV-k számának járásokénti kumulált gyakoriságához képest azok kumulált nettó árbevételének koncentrációja erősebb, mivel a 2008-as és a 2020-es értékek is távolabb esnek az átlótól. **Megállapítható tehát, hogy a KKV-k számának járásokénti arányaihoz képest azok árbevételének relatív koncentrációja erősebb.** A járások kis hányada rendelkezik a KKV-k árbevételének azok járások szerinti számához viszonyított többségével, 2008-ban mindössze 8 járásban realizálódott a nettó árbevétel 33 százaléka, amely a KKV-k 13 százalékához tartozott (különbség 20%). 2020-ra ugyanez az arány jelentősen javult: 8 járásban realizálódott az árbevételek 26,7%-a, ami a KKV-k 18,2%-ához tartozott (különbség 8,5%). 2019-ben ez az érték: 8 járáshoz az árbevétel 31 százaléka a KKV-k 13,7 százalékához tartozott (különbség 17,3%). 2020-ra, a KKV-k számának járásokénti arányaihoz képest azok árbevételének koncentrációja jelentősen gyengült, a 2019. évi érték felére csökkent, ugyanakkor a fenti megállapítás még így is helytálló.

15. táblázat Járások sorrendje, amelyekben legmagasabb arányban koncentrálódik a KKV-k száma és nettó árbevétele, 2008, 2019, 2020

A KKV-k számának koncentrációja			A KKV-k nettó árbevételének koncentrációja		
2008	2019	2020	2008	2019	2020
Debreceni járás	Budapest 11. kerület	Debreceni járás	Budapest 05. kerület	Budapest 13. kerület	Budapest 13. kerület
Budapest 11. kerület	Debreceni járás	Budapest 11. kerület	Budapest 13. kerület	Budapest 11. kerület	Budapest 11. kerület
Szegedi járás	Szegedi járás	Szegedi járás	Budapest 11. kerület	Budapest 03. kerület	Budapest 03. kerület
<i>Miskolci járás</i>	Győri járás	Győri járás	<i>Budapest 12. kerület</i>	Budakeszi járás	Budakeszi járás
Győri járás	<i>Budapest 13. kerület</i>	Budapest 13. kerület	Budapest 03. kerület	Budapest 05. kerület	<i>Budapest 02. kerület</i>
Pécsi járás	Budapest 03. kerület	Budapest 03. kerület	Budakeszi járás	<i>Budapest 08. kerület</i>	Budapest 05. kerület
Budapest 03. kerület	Budapest 02. kerület	Pécsi járás	Budapest 14. kerület	<i>Budapest 09. kerület</i>	<i>Győri járás</i>
Budapest 02. kerület	Pécsi járás	Budapest 02. kerület	<i>Budapest 06. kerület</i>	Budapest 14. kerület	Budapest 09. kerület

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

A 15. táblázat eredményei alapján változások a KKV-k számának koncentrációját tekintve:

- 2019-ben (2008-hoz képest) kikerült a Miskolci járás, helyét a XIII. kerület vette át.
- 2020-ban gyakorlatilag ugyanazok a járások szerepeltek az első nyolc helyen, amelyek 2019-ben, mindössze a járások sorrendje cserélődött fel: Debreceni járás-Budapest 11. kerület; Budapest 13. kerület-Budapest 03. kerület; Pécsi járás-Budapest 02. kerület.

Változások a KKV-k nettó árbevételének koncentrációját illetően:

- 2019-ben egy járás kivételével (Budakeszi járás) a budapesti kerületek domináltak, alátámasztva Budapest gazdaságban betöltött szerepét és jelentőségét,
- 2019-ben a vizsgált évek alatt itt a 12. és 6. kerület helyét vette át a 8. és 9. kerület.
- 2020-ra - 2019-hez képest - bekerült a Budapest 12. kerületi és a Győri járás az első 8 helyre, ezzel szemben kikerültek Budapest 09. és 14. kerületi járásai.

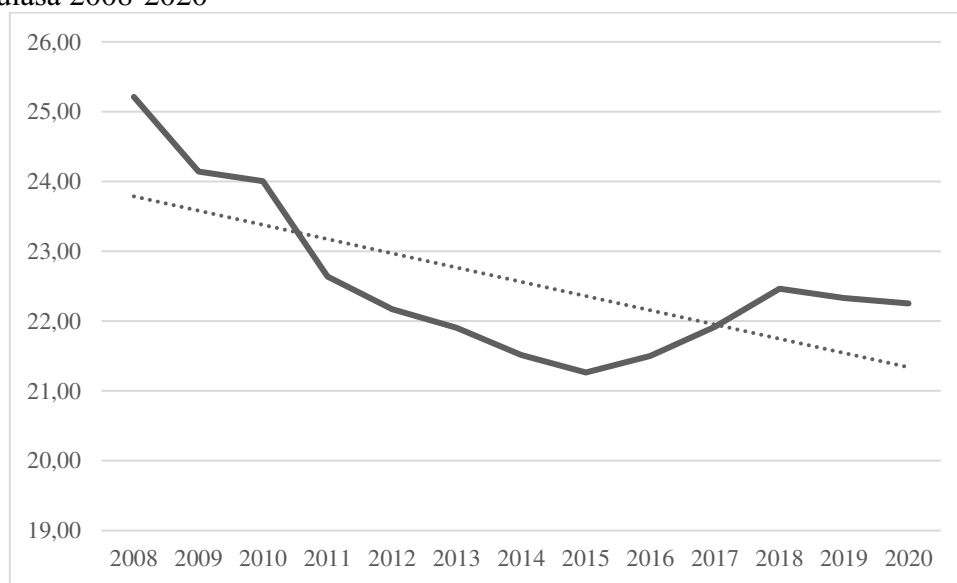
H4: A vizsgált válságok idején a KKV-k számának és árbevételének relatív koncentrációjában jelentős változás történik.

A KKV-k kumulált nettó árbevételének a KKV-k számának kumulált gyakoriságához viszonyított járásonkénti koncentrációját kifejező Lorenz-görbét alkalmaztam. 2008-hoz képest 2020-ra a járások döntő részében (2020-as áron számolva) nőtt mind a KKV-k száma, mind azok árbevétele. 2008-hoz képest 2020-ra mindössze kilenc olyan járás volt, amelyekben árbevétel csökkenés történt. A kapott eredmények alapján megállapítható, hogy a vizsgált időszakban a KKV-k számának és nettó árbevételének relatív koncentrációja tekintetében kiemelkedő járások köre és sorrendje minimálisan változott. A kapott eredmények alapján a **4. hipotézis elvetésre kerül**, a hipotézisben foglalt állítás ellenkezője került bizonyításra, az eredmények alapján ugyanis megállapítható, hogy a vizsgált időszakban a KKV-k számának és nettó árbevételének relatív koncentrációja tekintetében kiemelkedő járások köre és sorrendje minimálisan változott.

Nézzük meg a legáltalánosabban használt területi egyenlőtlenségi mutatóval a Hoover indexel is, a KKV-k gazdasági teljesítményének: KKV-k nettó árbevétele, bruttó hozzáadott értéke, foglalkoztatottainak száma területi megoszlásának különbségét, valamint a Lorenz-görbe és az átló közötti maximális függőleges távolságokat (Major–Nemes Nagy, 1999).

A Hoover-index egy speciális fajtája a Robin Hood-index, mely a jövedelmek (x_i) és a népesség (f_i) területi eloszlásainak egyenlőtlenségeihez rendel skalárt. Az index azt mutatja meg, hogy a jövedelem hány százalékát kellene a területegységek között átcsoportosítani (a gazdagabb területeken élőkől elvenni és a szegényebb területeken élőknek adni), hogy a jövedelem ugyanolyan eloszlású legyen, mint a népesség. A Robin Hood indexel analóg módon értelmezhetők a KKV-k Hoover indexei is. (Major–Nemes Nagy, 1999) (10.9 melléklet).

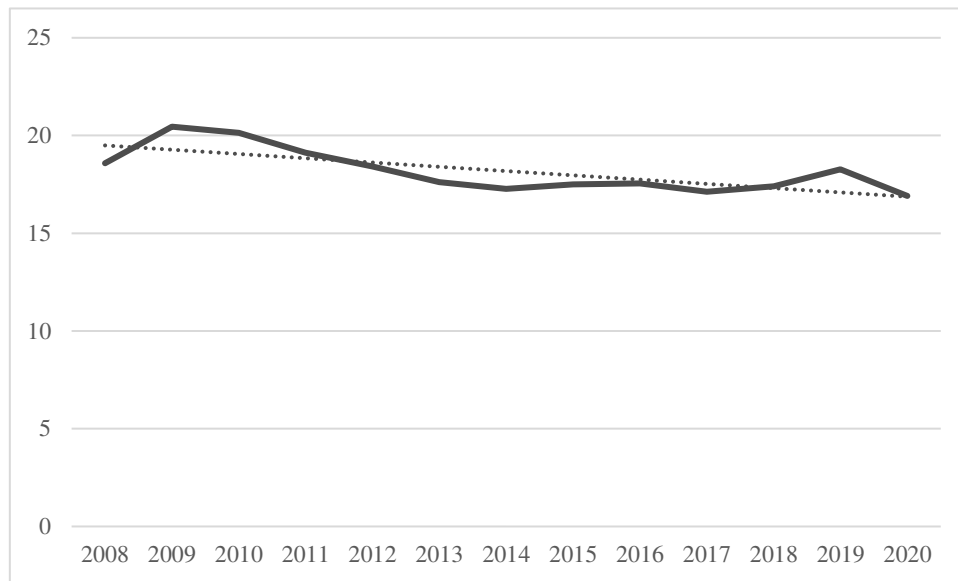
28. ábra. A KKV-k nettó árbevétele és a KKV-k száma alapján számított Hoover-index alakulása 2008-2020

Forrás: KSH-adatok alapján saját számítás.

A KKV-k nettó árbevételének járásonkénti arányát vizsgálva, a Hoover index értéke 2008-ban volt a legmagasabb (ekkor kellett volna a KKV-k árbevételének legnagyobb arányát átcsoportosítani a járások között, hogy az a KKV-k számával megegyező arányú legyen) 2009-re a válság kiteljesedésével meredeken, közel egy százalékot esett, 2010-re stagnált, az esés meredeksége csökkent, feltételezhetően a célzottabb válságkezelő intézkedések ekkora csúcsosodtak ki és éreztették erőteljesebben hatásukat. A Kormány 2010 júniusában 29 pontos intézkedés csomagot fogalmazott meg egy új gazdasági rendszer kialakítására, a bürokrácia csökkentése és a kis- és középvállalkozások támogatása érdekében (Matolcsy 2012) A csökkenő tendencia 2015-ig (21,3%) volt megfigyelhető, 2015-től a hazai gazdaság jobban prosperált, a válság elmúlt, az index értéke azonban ismét emelkedni kezdett, de még a járvány által kiváltott válságot megelőzően sem tért vissza a 2008-as szintre. 2008-ban a KKV-k nettó árbevételének 25,2 százalékát kellett volna átcsoportosítani a járások között annak érdekében, hogy annak eloszlása a KKV-k számának járásonkénti arányával (eloszlásával) megegyező legyen, míg 2019-ben ugyanez az érték alacsonyabb, 22,33 százalék volt, 2020-ra pedig tovább csökkent 22,25 százalékra. Megállapítható, hogy a vizsgált tényező tekintetében a területi egyenlőtlenségek az egyes válságok előtti évekig növekednek, majd a válság éveiben csökkennek. Fontos itt megjegyezni, hogy a vizsgált válságok a vállalkozások megrendeléseinek visszaesésével, azaz forgalomcsökkenéssel jártak, amely szinte azonnal éreztette hatását a vállalkozások árbevételében, és azok visszaesésével járt, ezt már a 2009, 2019-es statisztikai adatok is leképezték.

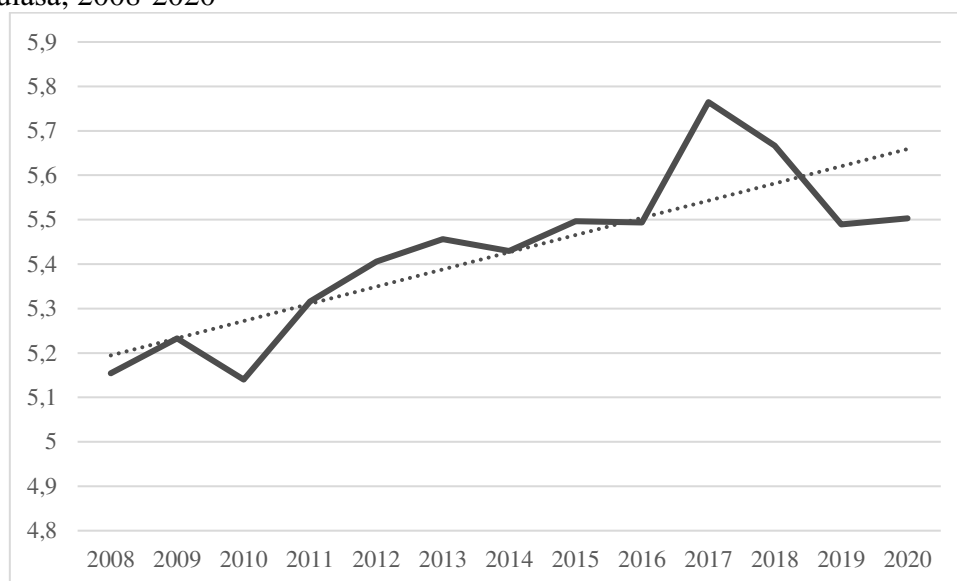
29. ábra. A KKV-k bruttó hozzáadott értéke és a KKV-k száma alapján számított Hoover-index alakulása, 2008-2020

Forrás: KSH-adatok alapján saját számítás.

A KKV-k bruttó hozzáadott értékét tekintve (10.9 melléklet) a maximális függőleges távolság 2008-hoz képest 2009-re és 2010-re mutatott emelkedést, ezt követően a nettó árbevétel járásokénti arányához hasonlóan 2014-ig (a 2010-es év közepéig) esett, bár mértéke kevésbé volt olyan meredek, mint ahogyan az a KKV-k árbevétele tekintetében mutatkozott, ezt követően pedig kismértékű növekedésnek indult, a világjárvány előtti 2019-es évben azonban meredekebben emelkedett, majd 2020-ra szintje visszaesett. A KKV-k bruttó hozzáadott értékének legnagyobb százalékát, 20,5 százalékot, 2009-ben kellett volna átcsoportosítani a járások között, hogy az megegyezzen a KKV-k számának járásokénti arányával, ez az érték 2017-ben volt a legalacsonyabb, 17,1 százalék, majd 2019-re a válság előtt 18,3 százalékra nőtt, 2020-ra pedig 16,9 százalékra csökkent az érték. A vizsgált mutató tekintetében kijelenthető, hogy a válságok előtti években a területi egyenlőtlenségek növekednek, a válság alatt csökkennek, a válság elmúltával, a gazdaság helyreállásával jól vagy jobban prosperáló gazdasági kilátások idején az eredmények enyhe növekedést (2015-2018) mutatnak.

30. ábra. A KKV-k foglalkoztatottai és a KKV-k száma alapján számított Hoover-index alakulása, 2008-2020

Forrás: KSH-adatok alapján saját számítás.

A foglalkoztatottak és a KKV-k száma alapján számított Hoover index értéke (10.9 melléklet) 2008-ról (az elméleti fejezetben már ismertetettek alapján a nagy autóiipari központok, és multinacionális vállalatok elbocsátásai már 2008 utolsó negyedévében elkezdődtek) 2009-re kis mértékben emelkedett, majd 2010-re csökkent (a már szintén említettek alapján ettől az évtől már érezhetővé vált azon 2009-ben és 2010-ben bevezetett intézkedések hatása, amelyek a vállalkozások foglalkoztatottai számának megőrzésére, és az elbocsátások csökkentésére irányultak). 2010-től 2017-ig az index értéke fokozatosan emelkedett, majd ezt követően viszonylag meredeken csökkent 2019-re, de ezen mutató esetében sem tért vissza a 2008-as válság idején mért értékhez. Jelen mutató esetében azonban, az árbevétel és a bruttó hozzáadott érték mutatóktól eltérően a görbe a vizsgált időtartamban (2008-2020 közötti trend) nem lejt, hanem inkább emelkedő. Az index a legalacsonyabb értéket a válság előtti évben, 2008-ban és a válságot követő évben, 2010-ben vette fel, amely 5,1% volt. 2009-re a válság kibontakozásával az index értéke némileg nőtt, ugyanis a létszámleépítések szinte már azonnal éreztették hatásukat. A legmagasabb értéket, 5,8 százalékot 2017-ben vett fel az index, amely 2019-re, a pandémia hazai kibontakozása előtti évre 5,4 százalékra esett vissza. Ez utóbbi esetben a foglalkoztatottak 5,4 százalékát kellett volna átcsoportosítani a járássok között annak érdekében, hogy a KKV-k számának járásonkénti arányával megegyezzen ez az érték. A vizsgált időszakban a minimum és a maximum értékek közötti eltérés mértéke mindössze 0,7 százalék. Igaz, ez nem tekinthető jelentősnek, de egy ekkora mértékű változás is leképezi az időszakban zajló gazdasági folyamatok hatásait a KKV-k foglalkoztatottjainak járásonkénti arányát érintően.

H5: Összességében Magyarországon a vizsgált válságok idején a KKV-k száma, és gazdasági teljesítménye tekintetében a területi egyenlőtlenségek csökkentek, prosperáló időszakokban pedig növekedtek.

A 28-30. ábrák alapján tett megállapítások szerint az egyes, általam vizsgált válságok előtti éveikig a területi egyenlőtlenségek növekednek a KKV-k árbevétele és bruttó hozzáadott értéke tekintetében, majd a válság alatt csökkennek, az azt követő években a gazdaság helyreállásával, majd a prosperitás éveiben ismét növekedésnek indulnak. A KKV-k árbevétele és hozzáadott

értéke közel azonos trenden mozog, a vizsgált időszakban (2008-2020) az egyenlőtlenségek alapvetően csökkennek, és még a pandémia előtti évben sem érik el a 2008-as szintet. Mivel a KKV-k megrendeléseinek visszaesése elsők között azok árbevételének csökkenésében mutatkozott meg, amely pedig azt eredményezte, hogy foglalkoztatottaikat nem tudták megtartani, így a nehéz helyzetben szinte azonnali válaszreakció volt a létszámleépítés. A foglalkoztatottak száma tekintetében, a létszámleépítés főként a nemzetközi vállalatoknál szinte már azonnal, 2008 utolsó negyedévében megkezdődött, és magával ragadta azok mikro-, kis- és közepes méretű beszállítóit, a folyamaton a válságkezelő, létszámleépítést megelőző intézkedések némileg enyhíteni tudtak, a területi egyenlőtlenségek növekedését 2009-re az okozhatta leginkább, hogy egyes térségek, főként a jobban teljesítők jobban ki voltak téve a válság hatásainak, mint a kevésbé jó gazdasági mutatókkal rendelkezők (lásd elméleti fejezet). A válságot követő években, a válságból való kilábalással és egy jól prosperáló gazdaság idején 2017-ig a foglalkoztatás tekintetében az index értéke meredeken nőtt, majd ezen mutató esetében a KKV-k árbevételéhez és bruttó hozzáadott érték mutatóihoz képest ellentétes tendencia figyelhető meg, ugyanis 2017-től a válság előtti évig csökkent az index értéke. A KKV-k foglalkoztatottainak száma tekintetében az index a KKV-k árbevételéhez és hozzáadott értékéhez képest fordított trendet követ, ezen mutató esetében az index értéke 2019-ben és 2020-ben is magasabb volt, mint 2008-ban, azonban ez nem változtat azon a tényen, hogy **a vizsgált válságok idején a területi egyenlőtlenségek csökkentő tendenciáját figyelhetjük meg**, a válságból való kilábalással, a gazdasági prosperitás idején pedig az egyenlőtlenségek a KKV-k árbevétele és hozzáadott értéke tekintetében csökkennek, a foglalkoztatottak száma tekintetében pedig nőttek. **Az 5. hipotézist elfogadottnak tekintem.**

5.5.3. Összefoglaló megállapítások

A jelen fejezet megállapításait a következőkben foglaltam össze:

- A Lorenz görbék alapján megállapítható továbbá, hogy a KKV-k számának járásonkénti arányaihoz képest azok árbevételének relatív koncentrációja erősebb.
- 2020-ra, a KKV-k számának járásonkénti arányaihoz képest azok árbevételének koncentrációja 2008-hoz képest jelentősen gyengült, a 2019. évi érték felére csökkent, az előbbi megállapítás azonban még így is helytálló.
- A vizsgált válságok idején a KKV-k számának és nettó árbevételének relatív koncentrációjában nem történt jelentős változás.
- A 2008-as válság hatására leginkább az árbevétel KKV-k számához képesti relatív koncentrációja csökkent le, amely tendencia 2015-ig tartott. A csökkenés mértéke 0,4% volt. A 2015-ös évet követően a relatív koncentráció mértéke 2018-ig emelkedett, ezt követően, a 2008-as válsághoz hasonlóan, a 2019 végén, 2020-ra a Kínában kirobban pandémia hatására a válság idejére ismét csökkenésnek indult. A vizsgált tényező tekintetében a területi egyenlőtlenségek az egyes válságok előtti évekig növekednek, majd a válság éveiben csökkennek.
- A KKV-k bruttó hozzáadott értékének azok számához viszonyított relatív koncentrációja 2009-ig emelkedett (1,9%), majd 2009-től – az árbevételhez hasonlóan – csökkent, a csökkenés értéke magasabb volt, mint az árbevétel esetében (2009-ről 2014-re 3,2 százalékpont), ezt a görbe meredeksége is jól szemlélteti. A vizsgált mutató tekintetében kijelenthető, hogy a válságok előtti években a területi egyenlőtlenségek növekednek, a válság alatt csökkennek, a válság elmúltával, a gazdaság helyreállításával jól vagy jobban prosperáló gazdasági kilátások idején az eredmények enyhe növekedést (2015-2018) mutatnak.
- A KKV-k árbevételének és bruttó hozzáadott értékének a KKV-k járásonkénti számához viszonyított szóródása azonos tendenciát mutat, az válságok idején csökken,

a válságot követően a hazai gazdaság teljesítményének növekedésével pedig emelkedő tendenciát mutat, tehát az egyenlőtlenségek nőnek.

- A foglalkoztatottak számát illetően, bár a tartomány szűk (0,7%), emelkedő – az a KKV-k árbevételéhez és hozzáadott érték mutatóihoz képest ellentétes – tendencia figyelhető meg 2010 és 2017 között. Mivel az egyes válságokra, a kereslet és megrendelések visszaesésére a vállalkozások a kiadásaik visszafogása mellett, leggyorsabban létszámcsökkentéssel, az alkalmazottak elbocsátásával tudnak reagálni, ezért az elbocsátások hatása a vállalkozások árbevételéhez és bruttó hozzáadott értékéhez képest korábban jelentkeznek. A 2008-as válság a foglalkoztatásban már 2008 utolsó negyedében érezte hatását Magyarországon, ez a jelenség figyelhető meg a 30. ábra 2008-2009 és 2018-2019 évek meredekségén. Jelen mutató esetében azonban, az árbevétel és a bruttó hozzáadott érték mutatóktól eltérően az görbe a vizsgált időtartamban (2008-2020 közötti trend) nem lejt, hanem inkább emelkedő.
- **Össességében Magyarországon a vizsgált válságok idején a KKV-k gazdasági teljesítménye tekintetében (nettó árbevétel, bruttó hozzáadott érték, és az általuk foglalkoztatottak száma) a területi egyenlőtlenségek csökkentek.**

A vizsgált tényezők tekintetében megállapítható, hogy a 2008-as válság és a jelenkori pandémia által kiváltott válság hatására a területi koncentrációk csökkentek.

A következő fejezet egy rövid válságokat összehasonlító bevezetést követően átvezet a jelenlegi, pandémia által kiváltott gazdasági-társadalmi válság által leginkább érintett nemzetgazdasági ágak, nevezetesen a *Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás: I; Művészet, szórakoztatás, szabadidő: R; Egyéb szolgáltatás: S* (továbbiakban: IRS szektor) vizsgálatára. Megállapításra, és a térképen ábrázolásra kerülnek a pandémia okozta válságnak leginkább kitett járások, amelyek leginkább egybeesnek Magyarország turisztikai térségeinek nagy részével.

5.6. A világjárvány és a hazai turisztikai térségek problémái

Az elméleti fejezetben már bemutatásra került, hogy a pénz- és tőkepiaci válság az ipart, az exportorientált feldolgozóipart, építőipart érintette legnagyobb mértékben, míg a szolgáltatásokra és az agrárágazatra csak kisebb mértékben hatott. Mindaddig az egészségügyi válság hatására a turizmushoz, vendéglátáshoz és idegenforgalomhoz köthető nemzetgazdasági ágak, valamint a személyes jelenlétet igénylő szolgáltatások lendülete csökkent leginkább: *Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás a Művészet, szórakoztatás, szabadidő* és az *Egyéb szolgáltatás* (a nemzetgazdasági ágak kezdőbetűi alapján I; R; S). Jelen fejezetben ismertetem a hazai KKV-k ezen nemzetgazdasági ágakban elért gazdasági mutatóit, amelyek segítségével a hazai sérülékeny járásokat is azonosítom, majd vizsgálom átfedésüket a Magyarország turisztikai térségeivel, a turizmushoz ugyanis rengeteg szabadidős és egyéb, személyes igénylő szolgáltatás kapcsolható.

Az Egészségügyi Világszervezet 2020. március 11-én nyilvánított pandémiává a koronavírus-járványt. Mint az elméleti fejezetben is bemutatásra került, ez a válság más természetű volt, mint a korábbi válságok (Kincses–Tóth, 2020), de ugyanúgy, a korábbi válságoktól eltérő módon állította kihívás elé a társadalmat és a gazdaságot, beleértve természetesen az általam vizsgált KKV szektort. 2020 márciusától, a lakosságot és a vállalkozásokat sújtó szigorító intézkedések kerültek bevezetésre; kijárási korlátozások, üzletek bezárása, nyitvatartási idő korlátozása, karanténszabályok, amelyek egyenes következménye a kereslet-visszaesés volt. 2020 második negyed-évében a hazai GDP volumene 13,6 százalékkal esett vissza az előző év azonos idő-szakához képest. A járvány azonban a legtöbb nemzetgazdasági ág teljesítményére negatívan hatott (Nyikos–Soha–Béres, 2021), annak világméretűvé válása mind a termelési mind az értékesítési láncok zavarait eredményezte, és a munkaerőpiacon elbocsátások,

létszámleépítések formájában is erősen érezte hatását (KSH 2019, 2020). A szolgáltatások külkereskedelmi forgalma, a turizmus és a szállítási szolgáltatások forgalma csökkent a leginkább, ezek a szolgáltatások voltak a legnagyobb vesztesei a korlátozásoknak (KSH 2020). A DG Regio 2008-ban készült zárójelentésében (DG Regio, 2008 33. old.) „*The impact of globalisation and increased trade liberalisation on European regions*” (A globalizáció és a nagyobb mértékű kereskedelmi liberalizáció hatása az európai régiókra), azokat a régiókat tekinti sérülékenynek, amelyekben a foglalkoztatás és/vagy a bruttó hozzáadott érték egy (vagy néhány) sérülékeny ágazatban realizálódik. Ennek analógiájára vizsgálhatóak a sérülékeny járások. Az egészségügyi járvány által okozott gazdasági válság leginkább a szálláshely-szolgáltatás; vendéglátás; a művészet, szórakozás, szabadidős tevékenységeket, valamint a szintén személyes érintkezést igénylő egyéb szolgáltatásokat, mint a fodrászat, szépségápolás, stb., – amely szektorokat az ágazatok angol kezdőbetűi alapján IRS szektoroknak lehet azonosítottam – érintette. Az említett szektorokban a KKV-k bruttó hozzáadott értéke 40,2 százalékkal, az adminisztratív és szolgáltatást támogató szektorban pedig 15,6 százalékkal csökkent (bővebben lásd Balás et al., 2020, Boros–Kovalcsik, 2021). 2019 évben a KKV-k bruttó hozzáadott értékéből az IRS szektor 4,69 százalékkal részesült, ugyanakkor ebben a szektorban foglalkoztatták a munkavállalók 11%-át. Ennek eredményeként azokat a járásokat tekintetem sérülékenyeknek, ahol az IRS szektorban a KKV-k által foglalkoztatottak aránya a 15%-ot, a bruttó hozzáadott érték tekintetében pedig a 10%-ot haladta meg. Ez alapján a foglalkoztatottak arányát tekintve 20, a bruttó hozzáadott érték arányát tekintve pedig 17 sérülékeny járás került azonosításra. (16. táblázat). Mint látható egyes járások mindkettő csoportban szerepelnek.

16. táblázat Az IRS-szektorban foglalkoztatottak és megtermelt bruttó hozzáadott érték aránya az azonosított sérülékeny járások szerint, 2020

Járás/kerület	IRS-szektorokban foglalkoztatottak aránya	IRS-szektorokban megtermelt bruttó hozzáadott érték aránya	Csoport*	11 turisztikai térséghez tartozó járás**
Balatonfüredi járás	26,46	19,38	3	Igen
Bélapátfalvai járás	20,26	17,42	3	Igen
Budapest 05. kerület	22,50	10,02	3	Főváros
Budapest 07. kerület	22,49	14,19	3	Főváros
Fonyódi járás	17,16	12,14	3	Igen
Gárdonyi járás	19,17	11,38	3	Igen
Gyulai járás	15,39	11,33	3	Igen
Keszthelyi járás	25,05	19,53	3	Igen
Kőszegi járás	22,39	16,34	3	Igen
Siklói járás	18,57	13,85	3	Igen
Siófoki járás	22,51	19,49	3	Igen
Sümei járás	15,29	15,53	3	Igen
Szécsényi járás	15,21	10,00	3	Igen
Zalaszentgróti járás	15,89	11,84	3	Nem
Balatonalmádi járás	15,04	13,22	2	Igen
Körmendi járás	14,79	15,36	2	Nem
Pétervásárai járás	13,03	13,24	2	Nem
Budapest 06. kerület	20,63	5,85	1	Főváros
Hajdúszoboszlói járás	16,10	8,71	1	Igen
Soproni járás	19,14	7,77	1	Igen
Szentendrei járás	15,79	9,96	1	Igen
Szentgotthárdi járás	18,04	5,21	1	Nem

Járás/kerület	IRS-szektorokban foglalkoztatottak aránya	IRS-szektorokban megtermelt bruttó hozzáadott érték aránya	Csoport*	11 turisztikai térséghez tartozó járás**
Tapolcai járás	16,71	9,38	1	Igen

* 1: Az IRS-szektorokban foglalkoztatottak aránya nagyobb 15 százaléknál, a bruttó hozzáadott értéké kisebb 10 százaléknál.

2: Az IRS-szektorokban foglalkoztatottak aránya kisebb 15 százaléknál, a bruttó hozzáadott értéké nagyobb 10 százaléknál.

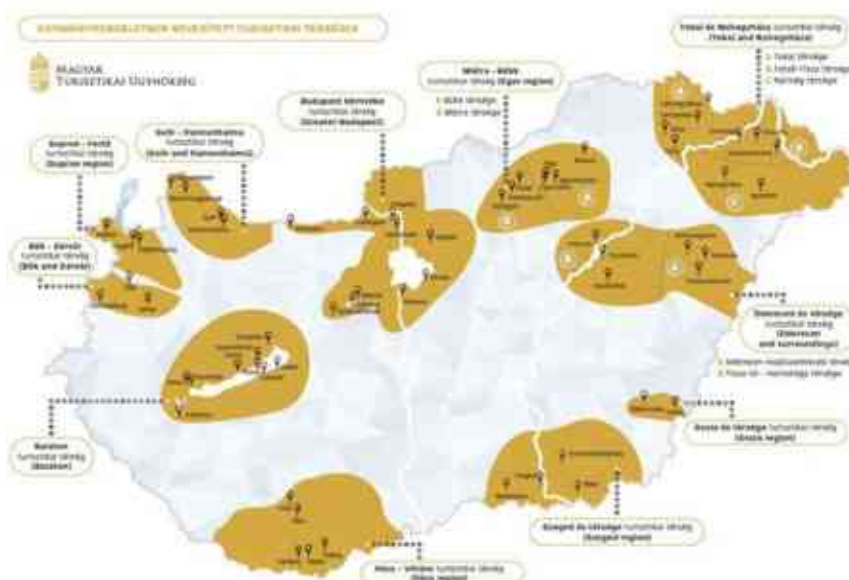
3: Az IRS-szektorokban foglalkoztatottak aránya nagyobb 15 százaléknál, a bruttó hozzáadott értéké nagyobb 10 százaléknál.

** A turisztikai térségek meghatározásáról szóló 429/2020. (IX. 14.) Korm. rendelet alapján.

Forrás: KSH-adatok alapján saját számítás.

A Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégiával (Magyar Turisztikai Ügynökség 2021) összhangban, a turisztikai térségek meghatározásáról szóló 429/2020. (IX. 14.) Korm. rendelet [12] 11 turisztikai térséget jelölt ki, melyet az alábbi ábra szemléltet.

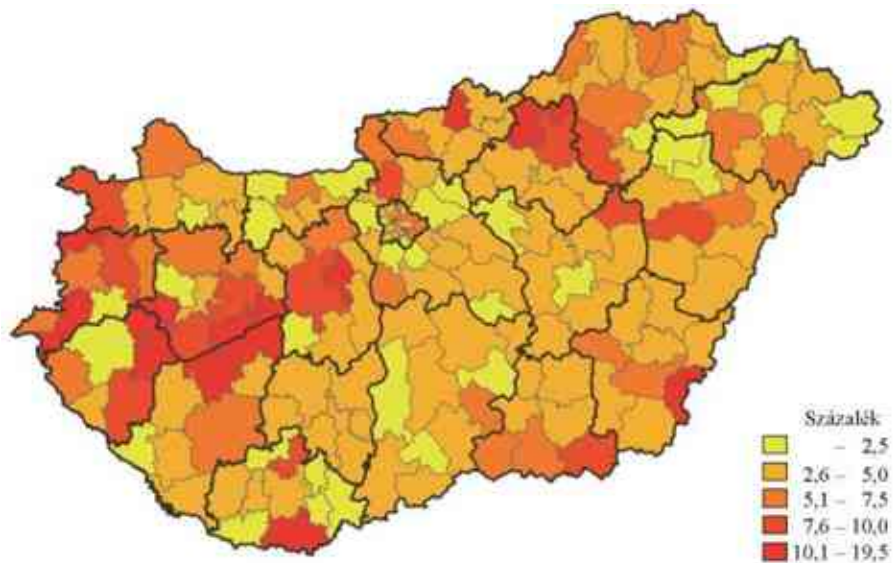
31. ábra Magyarország turisztikai térségei

Forrás: Magyar Turisztikai Ügynökség, 2021.

A sérülékeny járásokat térképen is azonosítva, szemléletesen összehasonlíthatóak Magyarország turisztikai térségeinek elhelyezkedésével. A járási szintű térképen a KKV-k bruttó hozzáadott értéke tekintetében [32. ábra] megállapítható az átfedés a Balaton turisztikai térséggel, valamint a Bük–Sárvár, Sopron–Fertő, Győr–Pannónhalma, Mátra–Bükk, Debrecen és térsége turisztikai térségekkel.

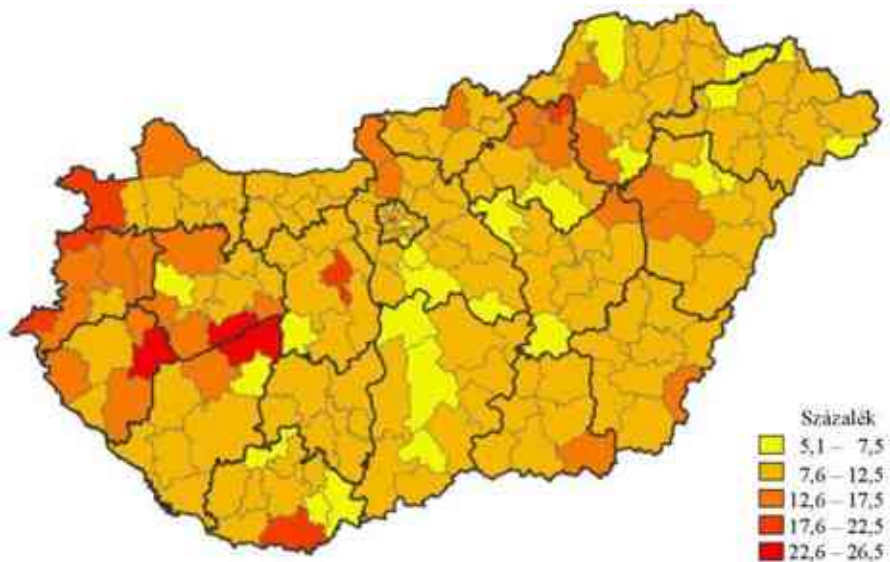
32. ábra Az IRS-szektorban működő vállalkozások részesedése a KKV-k bruttó hozzáadott értékéből járásonként, 2020

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

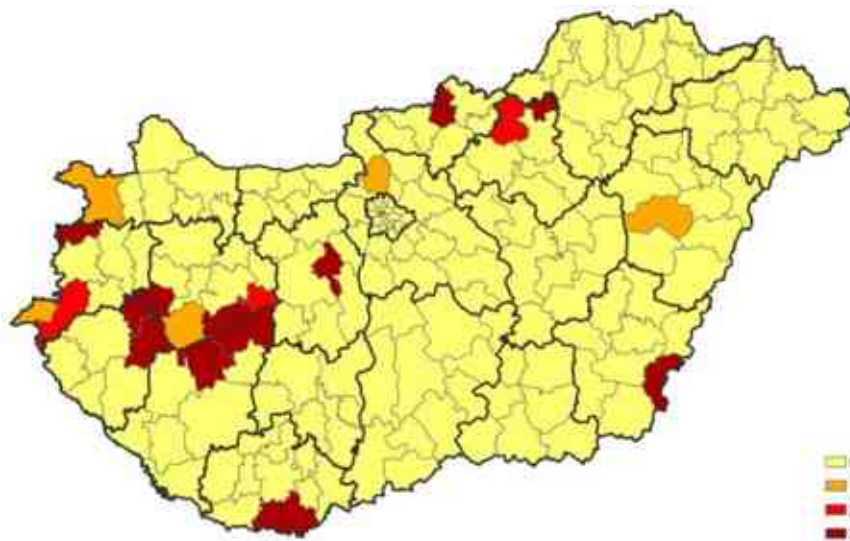
Nézzük meg a járási térképet a KKV-k foglalkoztatotti arányára vonatkozóan is [33. ábra]. A járási szintű vizsgálat alapján, a térképen valamivel kevesebb, a Balaton turisztikai térség, a Bük-Sárvár, Sopron-Fertő turisztikai térséggel való átfedés azonosítható be, mint az bruttó hozzáadott érték vizsgálata esetében.

33. ábra. Az IRS-szektorban működő vállalkozások részesedése a KKV-k foglalkoztatotti létszámából járásonként, 2020

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

34. ábra. A KKV-k működése alapján sérülékeny térségek (járások), 2020

Megjegyzés. 0: nem sorolható az 1, a 2 és a 3 kritérium szerinti csoportba.

1: Az IRS-szektorokban foglalkoztatottak aránya nagyobb 15 százaléknál, a bruttó hozzáadott értéké kisebb 10 százaléknál.

2: Az IRS-szektorokban foglalkoztatottak aránya kisebb 15 százaléknál, a bruttó hozzáadott értéké nagyobb 10 százaléknál.

3: Az IRS-szektorokban foglalkoztatottak aránya nagyobb 15 százaléknál, a bruttó hozzáadott értéké nagyobb 10 százaléknál.

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

5.6.1. Összefoglaló megállapítások

Megállapítható, hogy a fentiekben jelzett feltételrendszer alapján a sérülékeny járások közül mindössze 4 nem sorolható a 429/2020. (IX. 14.) Korm. rendeletnek megfelelően kialakított 11 turisztikai térségbe. A világjárvány hatására, a turizmus által leginkább érintett járások váltak a legsérülékenyebbekké. **Az egészségügyi válság által leginkább sújtott járások a hazai és külföldi turisták által leglátogatottabb magyarországi járások, amelyek Magyarország turisztikai térségeibe tartoznak.**

Az elméleti fejezetben már bemutatásra került, hogy a pénz- és tőkepiaci válság az ipart, az exportorientált feldolgozóipart, építőipart érintette legnagyobb mértékben, míg a szolgáltatásokra és az agrárágazatra csak kisebb mértékben hatott. Mindaddig az egészségügyi válság hatására a turizmushoz, vendéglátáshoz és idegenforgalomhoz köthető nemzetgazdasági ágak, valamint a személyes jelenlétet igénylő szolgáltatások lendülete csökkent leginkább.

Jelen fejezetben megállapításra került a hazai sérülékeny járások és az ország turisztikai térségeivel való átfedés, valamint igazolásra kerül, hogy a világjárvány hatására, a turizmus által leginkább érintett járások váltak a legsérülékenyebbekké.

6. Összefoglalás

A kutatásom kapcsán született új és újszerű eredményeket az alábbi fejezetekben strukturáltan foglalom össze.

6.1. Az empirikus kutatási eredmények alfejezetenként történő összefoglalása

6.1.1. A hazai KKV-k árbevételének járási szintű elemzéseinek eredményei

Az értekezésem elméleti részében a KKV-k szerepének és jelentőségének bemutatásán keresztül világitottam rá arra, hogy egy adott régióban az induló és már működő vállalkozások lehetőségeik megragadásán keresztül járulhatnak hozzá az adott régió és ezzel együtt az ország gazdasági növekedéshez. Bemutattam, hogy a központi térség, és Budapest előnye a KKV-k bruttó hozzáadott értékében és árbevételében is megmutatkozik, a központi régió adja a bruttó hozzáadott érték és az árbevétel átlagban több mint 40, a foglalkoztatottak átlagban több mint 30%-át. Rávilágitottam arra, hogy a vállalkozások árbevételéből származtatott bruttó hozzáadott érték jelzi többek között a gazdálkodás eredményességét, valamint arra, hogy a vállalkozások nyereséges működése a gazdasági fejlődés egyik alappillére is. Egy vállalkozás növekedéssel kapcsolatban az árbevétel növelése nem csak cél, hanem eszköz is a vállalkozás hosszú távú jövedelmezőségi céljai, ebből kifolyólag pedig versenyelőnyének és ezáltal pedig a régió versenyelőnyének realizálásához. Egyrészt ezen okból is foglalkozom a hazai mikro-, kis- és középvállalkozások árbevételének alakulásával, és a kutatásom empirikus bázisa című fejezetben ezért is helyeztem legtöbb elemzésem középpontjába a KKV-k nettó árbevételének (és gazdasági teljesítményének) térstatisztikai módszerekkel történő, valamint nemzetgazdasági ágak szerinti elemzését. A magyarországi KKV-k térbeli mintázatának járási szintű ilyen mértékű átfogó elemzése még nem készült hazánkban.

A vizsgálati eredmények alapján hazánkban a legnagyobb árbevételű járás a 13. kerület volt, a 11. kerület árbevétele annak már csak 78%-a, míg a 3. kerületé pedig annak mindössze 51%-a volt. Szomorú tény, hogy a többi járásban a KKV-k árbevétele a 13. kerület árbevételének még 50%-át sem érte el. A kerület ezen mutató tekintetében annyira kiemelkedő, hogy 166 hazai járás a 13. kerület árbevételének még a 10%-át sem érte el.

Megvizsgáltam, hogy 2008-hoz képest 2020-ra hogyan változott a járásokban az árbevétel, amelynek eredményeként megállapítottam, hogy összesen kilenc olyan járás volt, amelyekben árbevétel csökkenés történt. A legnagyobb visszaesés Budapest 12., 5., és 1. kerületében történt. Az 1. kerületben a visszaesés meghaladta a 44%-ot. A legnagyobb árbevétel növekedést felmutató járások döntően periferikus elhelyezkedése miatt kismértékű térbeli homogenizálódásra lehet következtetni.

A nemzetgazdasági ágakat tekintve a vizsgált 197 járásból 136-ban az ott működő KKV-k közül a *Kereskedelem, gépjárműjavítás* nemzetgazdasági ágakban dolgozók állították elő a legnagyobb árbevételt, 44 olyan járásban pedig a *Feldolgozóipar* szerepe volt kiemelkedő. Összehasonlítva ezt a 2008-as időszakkal, 2008-ról 2020-ra a KKV-k árbevétele tekintetében a legnagyobb növekedést mutató nemzetgazdasági ágak vonatkozásában térbeli szabályosság nem volt tapasztalható.

A területi különbségeket vizsgálva megállapítottam, hogy a 2008-2020 időszakban a *Villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás* nemzetgazdasági ágban működő KKV-k (árbevétele) esetében állt fent a legnagyobb területi különbség, a *Mezőgazdaságban, erdőgazdaságban, halászatban* pedig a legkisebb.

Maradva még az ágazati szintű vizsgálatoknál, a KKV-k árbevételének ágazati koncentrációja tekintetében járási szinten 2020. évben a *Bányászat, kőfejtés* nemzetgazdasági ág volt kiemelhető, második helyen a *Villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás*

nemzetgazdasági ág állt. A legkisebb területi koncentráció a *Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat* nemzetgazdasági ágban volt tapasztalható. Az összes nemzetgazdasági ágat együtt figyelembe véve a koncentráció viszonylag alacsony szinten stagnált, gyakorlatilag alig változott a vizsgált időszakban (2008-2020).

A területi különbségek vizsgálata során megállapítottam, hogy a KKV-k árbevétele tekintetében, járási szinten minden nemzetgazdasági ág esetében pozitív térbeli autokorreláció mutatható ki és a szomszédsági viszonyok hatással vannak a KKV-k árbevételének területi különbségeire. Megállapítottam azonban, hogy 2008 és 2020 között az egyes nemzetgazdasági ágak döntő része esetében a szomszédsági viszonyok befolyásának csökkent a súlya.

A KKV-k árbevételének térbeli struktúráját vizsgálva megállapítottam, hogy 2008-tól 2020-ig azok térbeli struktúrája stabilnak tekinthető, a térstruktúra minden ágazatnál változatlan maradt, vagy csak kis mértékben változott. Ez a térbeli folyamatok viszonylagos lassúságának is köszönhető, jelentős változásra pedig a viszonylag rövid időszak alatt nem lehet számítani.

A hazai KKV-k árbevételének térbeli különbségei vonatkozásában megállapítottam, hogy azok 2008 és 2020 között az összes nemzetgazdasági ágat együtt figyelembe véve kisebb mértékben csökkentek. A csökkenést a területi-gazdasági egyenlőtlenségek csökkentését érintő fejlesztési programok is mérsékelhették (Gazdaságfejlesztési Operatív Programok, Területfejlesztési Operatív Programok). Ez a megállapítás azonban nem tekinthető általánosnak. A 17 nemzetgazdasági ágból 10 esetében csökkentek a területi különbségek 2008 és 2020 között. A nemzetgazdasági ágak nagy részében a legnagyobb lakosságszámú járások feleltek a legnagyobb területi különbségért, de megállapítható volt az is, hogy a járások növekedése és a területi különbségek közötti kapcsolat nem lineáris, ugyanis annak ellenére, hogy legtöbbször a legnagyobb járások felelnek a területi különbségek nagy részéért, nem mutatható ki a területi különbségek nagysága és a járások nagysága közötti kapcsolat.

A KKV-k 2020-as árbevételének alakulásában az országos hatások bizonyultak a legmeghatározóbbak, a második a helyi összetevő hatása, a harmadik pedig az ágazati összetétel, azaz az ágazati összetételbeli hatás, tehát ez határozza meg legkevésbé egy-egy járásban az árbevétel alakulásának nagyságát.

6.1.2. A gazdasági erőterek vizsgálata során tett megállapítások

A fejezetben megállapítást nyert, hogy a járások gazdasági erejéből következő strukturális, gazdasági erő hatásának van nagyobb szerepe a vizsgált 197 járásból 104 esetben, míg 93 esetben az ettől független lokális hatásoknak. 96 átlag feletti árbevétellel rendelkező járás közül 41 olyan járás volt, ahol mind a strukturális, mind pedig a lokális hatások pozitívan befolyásolták a KKV-k árbevételének alakulását, a fennmaradó 55 járás esetében csak az egyik tényező emelte átlag felé az árbevételt. A 101 átlag alatti árbevétellel rendelkező járás közül 49 olyan járás volt, ahol mind a gazdasági erő, mind pedig a lokális hatások negatívan alakították az árbevételt, a fennmaradó 52 járásban pedig csak az egyik tényező okozta az átlag alatti árbevételt.

6.1.3. A térbeli folyamatok elemzéséhez kapcsolódó eredmények

A fejezetben a térbeli folyamatokkal kapcsolatban tett főbb megállapítások alapján a leginkább Budapesttől függő nemzetgazdasági ágak a *Villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás* valamint az *Információ, kommunikáció* voltak, míg a legkevésbé a *Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat* ág függött a fővárostól.

A nemzetgazdasági ágakat együttesen vizsgálva Budapest szerepe kismértékben (0,1%) csökkent.

Nemzetgazdasági áganként megállapítást nyert, hogy öt ágban erősödött, tizenkettő nemzetgazdaság ágban pedig csökkent Budapest meghatározó szerepe. A súlypontok mozgása, vagyis az egyes nemzetgazdasági ágak árbevételének térbeli ingadozása az egyes ágak vonatkozásában eltérő.

6.1.4. A versenyképességi elemzések eredményei

A fejezetben a járások versenyképésének vizsgálata során megállapítható, hogy azok versenyképességében a legfontosabb szerepet a hatékonyság játssza, megelőzve ezáltal a termelékenységét, illetve az üzemméretet.

A járások fejlettsége és a KKV-k versenyképessége között szoros kapcsolat áll fent. A fejezetben ismertetett eredmények a következők voltak, a 2020-as adatok alapján nem volt olyan járás, mely komplex versenyelőnyösnek tekinthető. 42 döntően budapesti és Pest megyei járás bizonyult többletgyártós versenyelőnyösnek. 57 egytényezős versenyelőnyös járás és 58 egytényezős versenyhátrányos járás volt. 36 járás bírt többletgyártós versenyhátránnyal, 4 járás helyzete pedig komplex versenyhátrányosnak bizonyult.

A 2008 és 2020 közötti (két válság) változás alapján kettő járás volt komplex versenyelőnyös, 48 járás pedig többletgyártós versenyelőnyös, és szintén 48 járás bizonyult egytényezős versenyelőnyösnek. Egytényezős versenyhátrányos járás 48, többletgyártós versenyhátrányos pedig 49 járás volt. Kettő járás bizonyult komplex versenyhátrányosnak a vizsgált időszakban. 197 járás közül 70 olyan járás volt, ahol a KKV-k versenyelőnyösek és az adott járás gazdasági ereje magasabb a mediánnál, 71 járás esetében a KKV-k versenyhátrányosak és a járások gazdasági ereje elmarad a mediántól. A kettő együttesen adja a járások mintegy 72%-át!

6.1.5. A területi koncentrációs vizsgálatok eredményei

Megerősítve az elméleti fejezetben írtakat, annak ellenére, hogy Magyarország térszerkezetére már nem a piacgazdaságra történő átmenet éveiben jellemző tényezők vannak hatással, az akkori térszerkezet alapvető jellemzői nagyrészt fennmaradtak, és a piacgazdaság válságtérségeire tett megállapítások mind a pénz- és tőkepiaci, mind az egészségügyi válság tekintetében a mai napig érvényesek. A vizsgált 2008-2020 időszakban a hazai vállalkozások koncentrációja, illetve a szervezetek számának növekedése Budapesten kívül a megyék központjában (a megyeközponti járásokban) volt a legélénkebb.

Az előbbihez kapcsolódóan az abszolút koncentrációs vizsgálatok azt mutatták, hogy a KKV nettó árbevétel és a bruttó hozzáadott érték mutatóinak területi koncentrációja magasabb, mint a szintén erős koncentrációt mutató KKV-k száma, illetve a KKV-kban foglalkoztatottak száma. Ennek jelentése, hogy viszonylag kevés számú KKV felel a KKV-k által előállított értékesítés nettó árbevételének nagy részéért és az általuk előállított bruttó hazai termék előállításáért.

Általánosan megfogalmazható az a tény, hogy a válságok időszakában a KKV-k gazdasági teljesítmény mutatói tekintetében a területi koncentráció jelentősen csökken.

A relatív vizsgálat az abszolút koncentrációs vizsgálatokhoz hasonló képet mutatott, a KKV-k nettó árbevétele és bruttó hozzáadott értéke tekintetében a vizsgált válságok idején a területi egyenlőtlenségek csökkentek, míg a KKV-k száma és a foglalkoztatottainak száma esetében nem változtak jelentős mértékben.

6.1.6. A hazai turisztikai térségek problémáival kapcsolatos eredmények

A fejezetben, a hazai KKV-k legjellemzőbb gazdasági mutatóin kívül, feltérképeztem az egyes válságok hazai KKV-kra gyakorolt legfontosabb jellemzőit. A vizsgált válságok eltérő eredetűre való tekintettel azok más-más nemzetgazdasági ágat érintettek a leginkább. Míg a

2008-as válság idején a kereslet visszaesés hatására az ingatlanforgalmazás, ingatlan-bérbeadás, számítástechnikai és gazdasági, illetve gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás, a kereskedelem, az építőipar és a feldolgozóipar, valamint az autóipar, addig a járvány által okozott gazdasági válság hatásainak leginkább kitett gazdasági ágak az ún. IRS-szektor volt.

Megerősítettem azt a tényt, hogy a sérülékeny ágazatokban és régiókban működő KKV-k a leginkább kitettek a globalizáció és technológiai fejlődés kockázati tényezőinek, a válság hatásainak. Megállapítottam, hogy a járvány által okozott válság által leginkább sújtott járások a hazai és külföldi turisták által leglátogatottabb magyarországi járások voltak. A járások közül, mindössze 4 nem tartozott a 429/2020. (IX. 14.) Korm. rendeletnek megfelelően Magyarországon kialakított 11 turisztikai térségbe.

6.2. A kutatás hipotézisek mentén történő összefoglalása

Az általam áttekintett szakirodalom, elméleti és szakmai ismereteim alapján a következő empirikus kutatáshoz kapcsolódó hipotézisekkel éltem és teszteltem azokat. Megállapításaimat az alábbiakban foglaltam össze.

H1: A szomszédsági viszonyok hatásai erőteljesebben érvényesültek a KKV-k árbevételének járásonkénti térbeli struktúrájában 2020-ra a pénz és tőkepiaci válsághoz képest.

Feltételezésem kiindulópontja az volt, hogy az ország gazdaságának fejlődésével több járás kerül pozitív befolyás alá, mint ahány a 2008-as évben volt. Hipotézisem a Local Moran I próbafüggvény alkalmazásával került tesztelésre.

A Local Moran I próbafüggvény alkalmazásával azonban megállapításra került, hogy különböző nemzetgazdasági ágakban tevékenykedő KKV-k árbevételének térbeli struktúrája tekintetében 2008 és 2020 között jelentős változás nem történt, a térstruktúra változatlan maradt, vagy csak kis mértékben változott. **Az 1. hipotézis** tehát az eredmények alapján nem fogadható el, **elvetésre került.**

1. Tézis

A különböző nemzetgazdasági ágakban tevékenykedő KKV-k árbevételének térbeli struktúrája tekintetében 2008 és 2020 között jelentős változás nem történt, a térstruktúra változatlan maradt, vagy csak kis mértékben változott.

H2: A KKV-k járásonkénti árbevételének alakulásában a tényezőkre bontás módszere alapján az országos hatás szerepe a legkiemelkedőbb a 2008-2020 időszakban.

Az egyes járásokban a KKV-k árbevételének 2008 és 2020 közötti változásának vizsgálatára a shift-share analízis klasszikus verziója kerül alkalmazásra. A tényezőkre bontás módszere segítségével azt vizsgálom, hogy az országos, a helyi összetevő, és az ágazati összetétel, azaz az összetételbeli hatás közül melyik játszik a legnagyobb szerepet a KKV-k árbevételének alakulásában, a 2008-2020 időszakban. Az egyes vizsgált válságokkal kapcsolatos megállapításaim alapján – vállalkozások árbevétele csökkent – feltételezésem az volt, hogy az országos hatás szerepe a legerősebb és az alakítja a legerősebben a KKV-k árbevételének alakulását.

A KKV-k árbevételének alakulásában a járások döntő részében az országos elmozdulás hatása a legmeghatározóbb 2008-ról 2020 között. A második a helyi összetevő, a harmadik helyen pedig az ágazati összetétel, azaz az összetételbeli hatás játszik szerepet a KKV-k árbevételének 2008-2020 évek közötti alakulásában, tehát ez utóbbi határozza meg legkevésbé

egy-egy járásban a KKV-k árbevételének nagyságát. Az országos elmozdulás minden járás esetében pozitívan befolyásolta a KKV-k árbevételeinek nagyságát, vagyis szinte minden járásban az általános országos tendencia volt a leginkább meghatározó, ennek alapján az **2. hipotézis elfogadásra került.**

2. Tézis

A KKV-k árbevételének alakulásában a járások döntő részében az országos elmozdulás hatása volt a legmeghatározóbb 2008-ról 2020 között.

H3: 2020-ban a járások gazdasági erejében a lokális tényezők játszották a legnagyobb szerepet.

A gazdasági erőterek vizsgálata során azt vizsgálom, hogy napjainkban (2020) a járások gazdasági erejét, ami számszerűsítve az egy lakosra jutó járási gazdasági erő, mennyiben befolyásolja a járásokban működő KKV-k egy foglalkoztatottra jutó árbevétele, azaz a strukturális és mennyiben, az ettől független lokális tényezők. A hipotézis tesztelésére a shift-share elemzés megközelítéséhez hasonló regressziós módszert alkalmazom.

„*A regionális fejlődés erőforrásainak átrendeződése, új súlypont: a tudás*” című írásában (Recznitzer, 2008 in: Legyel-Lukovics, 2008) megállapítja, hogy **a helyi adottságok, a lokális erőforrások felértékelődnek**, amelyek számos gazdasági (pl. termelési tradíciók, helyi innovációs környezet) és nem gazdasági (pl. közösségi kapcsolatok, támogatások) tényezőben nyilvánulnak meg, mely hipotézisem alapjául is szolgált. Feltételezésem az volt, hogy napjainkra a lokális erőforrások szerepe annyira felértékelődött, hogy a strukturális (gazdasági erőnél) jobban befolyásolja a KKV-k árbevételének alakulását, azonban a járások gazdasági erejét, ami számszerűsítve az egy lakosra jutó járási gazdasági erő, a járásokban működő KKV-k egy foglalkoztatottra jutó árbevétele, azaz a strukturális tényezők erősebben befolyásolják, mint az ettől független lokális tényezők.

Feltételezésem az volt, hogy napjainkra a lokális erőforrások szerepe annyira felértékelődött, hogy a strukturális (gazdasági) erőnél jobban befolyásolja a KKV-k árbevételének alakulását, azonban ennek az ellenkezője volt kimutatható, ebből kifolyólag a **3. hipotézis** nem igazolható, **elvetésre került.**

3. Tézis

A járások gazdasági erejét, ami számszerűsítve az egy lakosra jutó járási gazdasági erő, a járásokban működő KKV-k egy foglalkoztatottra jutó árbevétele, azaz a strukturális tényezők erősebben befolyásolják, mint az ettől független lokális tényezők.

H4: A vizsgált válságok idején a KKV-k számának és árbevételének relatív koncentrációjában jelentős változás történik.

Hipotézisem igazolására a KKV-k kumulált nettó árbevételének a KKV-k számának kumulált gyakoriságához viszonyított járásonkénti koncentrációját kifejező Lorenz-görbét alkalmaztam. Hipotézisem alapját az adta, hogy 2008-hoz képest 2020-ra a járások döntő részében (2020-as áron számolva) nőtt mind a KKV-k száma, mind azok árbevétele, 2008-hoz képest 2020-ra mindössze kilenc olyan járás volt, amelyekben árbevétel csökkenés történt.

A KKV-k számának koncentrációját tekintve 2020-ban gyakorlatilag **ugyanazok a járások szerepeltek az első nyolc helyen**, amelyek 2019-ben (és 2008-ban), mindössze a járások

sorrendje cserélődött fel, a KKV-k nettó árbevételének koncentrációját illetően 2008-ban és 2019-ben egy járás (Budakeszi járás), 2020-ban kettő járás (Budakeszi, Győri) kivételével a budapesti kerületek domináltak, alátámasztva Budapest gazdaságban betöltött szerepét és jelentőségét.

Az eredmények alapján a **4. hipotézis elvetésre került**, a hipotézisben foglalt állítás ellenkezője került bizonyításra, az eredmények alapján ugyanis megállapítható, hogy a vizsgált időszakban a KKV-k számának és nettó árbevételének relatív koncentrációja tekintetében kiemelkedő járások köre és sorrendje minimálisan változott.

4. Tézis

A vizsgált válságok idején a KKV-k számának és árbevételének relatív koncentrációjában nem történt jelentős változás, gyakorlatilag ugyanazok a budapesti járások bizonyultak dominánsnak a vizsgált években.

H5: Összességében Magyarországon a vizsgált válságok idején a KKV-k száma, és gazdasági teljesítménye tekintetében a területi egyenlőtlenségek csökkentek, prosperáló időszakokban pedig növekedtek.

Hipotézisem tesztelésére a Hoover-index egy speciális fajtája a Robin Hood-index került alkalmazásra, mely a jövedelmek (xi) és a népesség (fi) területi eloszlásainak egyenlőtlenségeihez rendel skalárt. Az index azt mutatja meg, hogy a jövedelem hány százalékát kellene a területegységek között átcsoportosítani (a gazdagabb területeken élőkötől elvenni és a szegényebb területeken élőknek adni), hogy a jövedelem ugyanolyan eloszlású legyen, mint a népesség. A Robin Hood indexel analóg módon értelmezhetőek a KKV-k Hoover indexei is. (Major–Nemes Nagy, 1999).

Szakirodalmi megállapítás volt, hogy a hazai GDP előállításában nagyobb szerepet játszó megyék válságérzékenységét jelezte, hogy Budapestet kivételével, azok évenkénti növekedési üteme 1994 és 2007 között magasabb volt, mint az ezt követő időszakban, a GDP-ből kisebb arányban részesedő megyék növekedése pedig ennek pont fordítottja volt, vagyis ezekre a megyékre kisebb hatással volt a 2008-ban kibontakozó válság. A 2008-as válság időszakban tapasztalható kiegyenlítődési tendenciák tehát nem az elmaradottabb térségek gyorsabb felzárkózásának, hanem a fejlettebb térségek visszaesésének köszönhetőek. (Korompai-Szabó, 2016, in: Tóth-Gubik (szerk), 2016, 228).

A KKV-k árbevétele és hozzáadott értéke közel azonos trenden mozog, a vizsgált időszakban (2008-2020) az egyenlőtlenségek alapvetően csökkennek, és még a pandémia előtti évben sem érték el a 2008-as szintet. A KKV-k foglalkoztatottainak száma tekintetében az index a KKV-k árbevételéhez és hozzáadott értékéhez képest fordított trendet követ, ezen mutató esetében az index értéke 2019-ben és 2020-ban is magasabb volt, mint 2008-ban, azonban ez nem változtat azon a tényen, hogy **a vizsgált válságok idején a területi egyenlőtlenségek csökkentő tendenciája figyelhető meg**, a válságból való kilábalással, a gazdasági prosperitás idején pedig az egyenlőtlenségek a KKV-k árbevétele és hozzáadott értéke tekintetében csökkennek, a foglalkoztatottak száma tekintetében pedig nőttek. **A 5. hipotézis elfogadásra került.**

5. Tézis

A vizsgált válságok idején a KKV-k száma, és gazdasági teljesítménye (árbevétel, foglalkoztatottak száma, bruttó hozzáadott értéke) tekintetében a területi egyenlőtlenségek csökkentek, prosperáló időszakokban pedig növekedtek.

6.3. Következtetések, javaslatok

Az értekezésben fellelhető eredmények alapul szolgálhatnak a témával foglalkozó doktorandusz hallgatók, kutatók, oktatók számára. Mindezekon túl gazdaságfejlesztéssel, fejlesztéspolitikával foglalkozó szakemberek számára, valamint a témában kevésbé jártas laikus érdeklődők számára is. Terveim szerint a kutatás eredményei a következő területeken kerülnek felhasználásra.

6.3.1. Az eredmények hasznosítása

A KKV-k szerepe és jelentősége kiemelkedő és a jövőben az eddigieknél is jobban felértékelődik. Mind az induló, mind pedig a már működő vállalkozások a lehetőségek megragadásán keresztül járulnak hozzá az adott térség foglalkoztatásának, gazdaságának növeléséhez, gazdasági teljesítményéhez, ezen keresztül – mint a kutatás elemzési részében is bemutattam – szerepük van az egyes válságok leküzdésében is. **A KKV-k kiemelt kezelése, azok speciális igényeire történő koncentrációja a jövőben is kulcsfontosságú a szakpolitikai számára,** ennek jó iránya „*A magyar mikro-, kis- és középvállalkozások megerősítésének stratégiája 2019-2030*” dokumentum (Innovációs és Technológiai Minisztérium, 2019). A Stratégia a különböző méretű és formájú vállalkozásoknak nyújt megfelelő keretet fejlesztési tevékenységeikhez. A horizontális beavatkozási területek mellett a vállalkozások egyes csoportjaira, esetenként földrajzi térségre irányuló, mozaikszerű megközelítést is alkalmaz. A Stratégiában megfogalmazott célok rendszeres mérése, a Stratégia monitoringja, ezért kiemelt fontossággal bír a hazai mikro-, kis- és közepes méretű vállalkozásokkal kapcsolatos jelenlegi és jövőbeni fejlesztési elképzelések meghatározása szempontjából.

Doktori értekezésemben több témához kapcsolódóan is kiemeltem a főváros, Budapest központi szerepét, előnyét a KKV-k gazdasági teljesítménye vonatkozásában. Az eredmények alapján megállapítottam, hogy a legnagyobb árbevételű 13. kerület emelkedik ki a többi kerülethez képest; a 11. kerület árbevétele annak már csak 78%-a, míg a 3. kerület árbevétele már csak 51%-a a 13. kerületének. Szomorúan állapítottam meg, hogy a többi hazai járásban a KKV-k árbevétele a 13. kerület árbevételének még 50%-át sem érte el és 166 hazai járás a kerület árbevételének még a 10%-át sem. Budapest szerepe, jelentősége központi fekvéséből, elhelyezkedéséből adódik, ez a szerep elvitathatatlan, a múltban gyökerezik (már a rendszerváltást megelőzően), és az egyes, általam vizsgált válságok alatt sem változott, **a jövőben ez a központi szerep fennmarad.** Pozitív, hogy a főváros zömmel budai kerületei, illetve a fővárosi agglomeráció nyugati járásainak szomszédsági viszonyai is pozitívan befolyásolják egymást. **A jövőbeni fejlesztési elképzelések alapja lehet ezen szomszédsági viszonyok kiaknázása is.** Megállapítottam, hogy 2008-hoz képest 2020-ra kilenc olyan járás volt, amelyekben a KKV-k árbevétele csökkent. A legnagyobb visszaesés Budapest 12., 5., és 1. kerületében történt. Az 1. kerületben a visszaesés meghaladta a 44%-ot. A legnagyobb árbevétel növekedést felmutató járások döntően periferikus elhelyezkedése miatt térbeli homogenizálódásra lehetett következtetni. **A jövőben** – és ez már egyben a kutatási téma folytatása is lehet – **szükséges azokat a tényezőket is megismerni és vizsgálat alá vonni, amelyek az egyes járások árbevétel csökkenését, és a periférikus járások árbevétel növekedését eredményezték.** A tényezők megismerése – csökkenés esetén például Budapest kerületei – további kutatási alapul szolgálhat a KKV-k teljesítményét befolyásoló tényezők megismerését illetően, a vállalkozások, régiók versenyképességével, valamint a területfejlesztéssel foglalkozó szakemberek és döntéshozók számára.

A nemzetgazdasági ágak vizsgálatát tekintve 197 járásból 136-ban a KKV-k közül a **Kereskedelem, gépjárműjavítás** nemzetgazdasági ágakban dolgozók állították elő a legnagyobb árbevételt és 44 járásban pedig a **Feldolgozóipar, ezért a fejlesztéspolitikában ezen nemzetgazdasági ágak külön, kiemelt kezelése indokolt.** A vizsgált 2008-2020

időszakban a *Villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás* nemzetgazdasági ágban működő KKV-k (árbevétele) esetében állt fent a legnagyobb területi különbség, **fejlesztéspolitikai eszközök segítségével ezen nemzetgazdasági ág esetén is csökkenthetőek a területi egyenlőtlenségek.**

17 nemzetgazdasági ág közül 10-ben csökkentek, 7-ben pedig növekedtek a területi különbségek, ezért **a területfejlesztés ágazati szempontú megközelítésével is lehetőség nyílik a térbeli folyamatok befolyásolására.**

Mivel a KKV-k árbevétele tekintetében, járási szinten a területi különbségeket a szomszédsági viszonyok befolyásolják, ezért **olyan fejlesztéspolitikai beavatkozások szükségesek, amelyek folyamatosan figyelemmel kísérik és figyelembe veszik a szomszédsági viszonyok alakulását, mert ezeken keresztül a szomszéd járások (területegységek) befolyásolása is megtörténhet.**

A vizsgálatok alapján megállapítottam, hogy a **térbeli folyamatok viszonylag lassúak és jelentős változás a 2008-2020 időszak viszonylag rövid időtartama alatt nem történt, ezért szükséges ezt a megállapítást a gazdaságpolitikai, vállalkozásfejlesztési, területfejlesztési programok esetében a beavatkozás mértékénél, időtávjainál is figyelembe venni.**

A hazai KKV-k árbevételének térbeli különbségei 2008 és 2020-között az összes nemzetgazdasági ágat együtt figyelembe véve kismértékben csökkentek. Mint jeleztem, a csökkenést a területi-gazdasági egyenlőtlenségek csökkentését érintő fejlesztési programok is mérsékelhették (Gazdaságfejlesztési Operatív Programok, Területfejlesztési Operatív Programok). **Az egyes programok felülvizsgálata, értékelése alapján levont következtetések alapul szolgálhatnak a jelen tervezési ciklus (2021-2027) területi egyenlőtlenségeket csökkentő fejlesztési elképzeléseinek megvalósításában.**

Mivel a KKV-k 2020-as árbevételének alakulásában az országos hatások a legmeghatározóbbak, a második a helyi összetevő hatása, a harmadik pedig az ágazati összetétel, azaz az összetételbeli hatás, tehát ez határozza meg legkevésbé egy-egy járásban az árbevétel nagyságát, ezért **a vállalkozásfejlesztés területén – különösen, ha annak területi irányultsága is van – szükséges figyelembe venni a vállalkozások árbevételének alakulásában szerepet játszó tényezőket.**

A gazdasági erőterek vizsgálata során megállapítottam, hogy 197 járásból 104 esetben a járások gazdasági erejéből következő strukturális, gazdasági erő hatásának van nagyobb szerepe, míg 93 esetben az ettől független lokális hatásoknak. A 96 átlag feletti árbevétellel rendelkező járás közül 41 olyan járás volt, ahol mind a strukturális, mind pedig a lokális hatások pozitívan befolyásolták a KKV-k árbevételének alakulását, a fennmaradó 55 járás esetében azonban csak az egyik tényező emelte átlag felé az árbevételt. A 101 átlag alatti árbevétellel rendelkező járás közül 49 olyan járás volt, ahol mind a gazdasági erő, mind pedig a lokális hatások negatívan alakították az árbevételt, a fennmaradó 52 járásban pedig csak az egyik tényező okozta az átlag alatti árbevételt. **A vállalkozások fejlesztésére, és ezen keresztül pedig az egyes térségek fejlesztésére kidolgozott programoknak azonosítani szükséges, és vizsgálat alá kell vonni a KKV-k árbevételét pozitívan, mind negatívan befolyásoló strukturális és lokális tényezőket, mert ezek megismerésén keresztül juthatunk el a célzottabb fejlesztéspolitikai programok megfogalmazásához.**

A térbeli folyamatokkal kapcsolatban tett főbb megállapítások alapján a leginkább Budapesttől függő nemzetgazdasági ágak a *Villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás*, valamint az *Információ, kommunikáció*. A nemzetgazdasági ágakat együttesen vizsgálva Budapest szerepe kismértékben (0,1%) csökkent, ugyanakkor öt ágazatban erősödött, tizenkettő nemzetgazdasági ágban csökkent. A súlypontok mozgása, vagyis az egyes nemzetgazdasági ágak árbevételének térbeli ingadozása az egyes ágak vonatkozásában eltérő. Előbbiek okán a térbeli folyamatok vizsgálata, **az egyes nemzetgazdasági ágak súlypontjainak, és azok változásának vizsgálata meg kell, hogy előzze a területi egyenlőtlenségek csökkentésére, a**

területfejlesztésre irányuló programok kidolgozását, más eszközökkel fejleszthetőek és csökkenthetőek a Budapesttől jobban függő és megint másokkal a Budapesttől kevésbé függő nemzetgazdasági ágak.

A 2020-as évet vizsgálva a járások nagy része, összesen 139 járás az egytényezős versenyhátránnyal, 38 járás pedig többtényezős versenyhátránnyal jellemezhető. 2008 és 2020 közötti változást elemezve nincs komplex versenyelőnyös járás, 31 járás azonban többtényezős versenyelőnyös. **A járások fejlettsége és a KKV-k versenyképessége szorosan kapcsolódik egymáshoz.** A 197 járás közül 14 járás van, ahol a KKV-k versenyelőnyösek és a járás gazdasági ereje az átlagosnál magasabb, illetve 160 olyan, ahol a KKV-k versenyhátrányosak és a járási gazdasági erő országos átlagtól elmarad. 21 olyan járás van, ahol a járási gazdasági erő az átlagosnál magasabb, a KKV-k árbevétele mégis versenyhátrányos, illetve 2 olyan, ahol a gazdasági erő átlag alatti, az ott működő KKV-k árbevétele mégis versenyelőnyösnek tekinthető.

Annak ellenére, hogy Magyarország térszerkezetére már nem a piacgazdaságra történő átmenet éveiben jellemző tényezők vannak hatással, az akkori térszerkezet alapvető jellemzői nagyrészt fennmaradtak, és **a piacgazdaság válságtérsegekre tett alapvető megállapítások mind a pénz- és tőkepiaci, mind az egészségügyi válság tekintetében a mai napig érvényesek, ezért a témában folytatott jelenkori kutatásoknak, vizsgálatoknak javasolt legalább a rendszerváltásig visszamenni, hiszen az akkori térszerkezetet befolyásoló tényezők, a jelen következtetések levonásában is szerepet játszanak.**

Mivel mind az abszolút, mind pedig a koncentrációs vizsgálatok alapján a KKV-k nettó árbevételeinek és a bruttó hozzáadott értékének területi koncentrációja magasabbnak bizonyult, mint a szintén erős koncentrációt mutató KKV szám és az ott foglalkoztatottak száma, ezért fennáll az a megállapítás, miszerint **viszonylag kevés számú KKV felel a KKV-k által előállított értékesítés nettó árbevételének nagy részéért és az általuk előállított bruttó hazai termék előállításáért. Kiemelt jelentősége van tehát olyan fejlesztéspolitikai eszközök alkalmazására javaslatot tenni, amelyek eredményeként nagyobb számú KKV vonható be az egyes térségek versenyképességének növelésébe, azaz a KKV-k versenyképességének növelésére irányuló – többek között már alkalmazott, mint például a Magyar Multi³⁸, a Zöld Nemzeti Bajnok³⁹ Programok – programok további erősítése indokolt.** A hazai turisztikai térségek problémáival kapcsolatos eredmények bemutatták, hogy a járvány által okozott gazdasági válság hatásainak leginkább kitett gazdasági ágak az ún. IRS-szektor volt. Megállapítottam, hogy a járvány által okozott válság által leginkább sújtott járások a hazai és külföldi turisták által leglátogatottabb magyarországi járások voltak. A járások közül, mindössze 4 nem tartozott a 429/2020. (IX. 14.) Korm. rendeletnek megfelelően Magyarországon kialakított 11 turisztikai térségbe. **Éppen ezért olyan speciális finanszírozási eszközök, programok kidolgozása szükséges válság idején, amely célzottan segítik a bajba jutott vállalkozásokat, és igazodnak azok aktuális finanszírozási szükségleteihez. Fontos a beavatkozás mértékének, nagyságrendjének, formájának (eszköz), időtávjának a helyzet súlyossága alapján történő meghatározása, amennyiben ugyanis nem megfelelő eszközök és mértékek és időtáv kerülnek alkalmazásra az már piactorzító erővel bírhat.**

³⁸ A Magyar Multi Program a gazdaság fenntartható gyarapítása érdekében jött létre, azzal a céllal, hogy támogassa az erős magyar vállalkozásokat. A programban 46 településen 59 vállalkozás nyert, összesen 14,5 milliárd forint támogatás. (<https://mmp.ifka.hu/hu/article/66>)

³⁹ A nagy növekedési potenciállal rendelkező, a zöldgazdasághoz és -iparhoz kapcsolódó feldolgozóipari vállalkozások technológiaváltást segítő fejlesztéseinek támogatása. Az egyre inkább erősödő zöldgazdaságba szükséges az eddigieknél nagyobb mértékű bekapcsolódása a hazai mikro-, kis- és középvállalkozásoknak, legyen szó az energiahatékonysági beruházásokat kiszolgáló, másodlagos forrásból származó alapanyagot felhasználó vagy előállító, egyszer használatos műanyag termékeket kiváltó, a víz felhasználás hatékonyság növelését szolgáló, vagy éppen az elektromobilitási beruházásokat ipari oldalról kiszolgáló képes gyártó vállalkozások megerősítéséről (<https://znb.ifka.hu/hu/page/program-leiras>).

Ebben fontos szerepet kell, hogy játsszon az egyes válságkezelő eszközök folyamatos monitoringja. Megállapítható, hogy az egészségügyi válság gazdasági hatásainak enyhítésére a fentiekben jelzett, az OECD és más nemzetközi, európai és hazai tanulmányok által a 2008-as világgazdasági válság tapasztalatain alapuló jövőbeni ajánlások a szakpolitika által figyelembe vételre kerültek és konkrét intézkedésekben is testet öltöttek.

Megerősítettem azt a tényt, hogy a sérülékeny nemzetgazdasági ágakban és régiókban működő KKV-k a leginkább kitettek a globalizáció és technológiai fejlődés kockázati tényezőinek, a válság hatásainak. Ebből kifolyólag kiemelt figyelmet kell szentelni ezen ágakban működő vállalkozásoknak, **támogató, protektív, a változásokra felkészítő, ellenálló képességüket növelő programok kidolgozása válik szükségessé ezáltal segítve ezen KKV-k esetében a kitettségéből adódó negatív hatásokat és erősítve a kitettségen alapuló lehetőségek megragadását is.**

6.3.2. A kutatás folytatása

A Regionális tudományok öt kiemelt tématerületben fogja össze a kutatás fő irányait. Mint az elméleti fejezetben említettem ezek a Társadalmi térlemélet, Regionális- és városgazdaságtan, a Terület- és településfejlődés gazdasági és társadalmi folyamatai, Terület- és vidékfejlesztési politika, tervezés és kormányzás, valamint Területi statisztika és elemzési módszerek (Lengyel et al., 2020). Maga a regionális és városgazdaságtan téma a hazai térségek gazdasági növekedésével, fejlődésével, versenyképességével, innovációs kapacitásával, a fejlesztéspolitikák hatáselemzésével stb. foglalkozik. **Kutatásom a regionális tudományokon belül a hazai térségek gazdasági növekedésével, fejlődésével, versenyképességével, innovációs kapacitásával, a fejlesztéspolitikák hatáselemzésével foglalkozó Regionális- és városgazdaságtan közé soroltam,** azonban, mint ahogyan a doktori értekezésem bevezető elméleti fejezetében is utaltam rá, elsősorban terjedelmi és adatkorlátok miatt nem érintettem további témákat. Szükséges jelen kutatási eredmények továbbvitele, abban a tekintetében is, hogy a pandémia által kiváltott gazdasági válság során alkalmazott egyes válságkezelő, a válság hatását csökkentő intézkedéseknek milyen volt a hatékonysága? Sikeresen enyhítették-e a hazai mikro-, kis- és középvállalkozások nehézségeit? Milyen tapasztalatok szűrhetőek le a jövőre nézve az alkalmazott válságkezelő intézkedések tekintetében? Milyen hatásai voltak, milyen szerepet játszottak ezen intézkedések, eszközök a KKV-k területi sajátosságaiban? Ezen kérdésekre a rendelkezésre álló adatok elemzésével kaphatok válaszokat.

Fontos vizsgálni továbbá azt is, hogy az egyes KKV-k hogyan vészelték át a válságot, válságokat, mik, milyen tényezők segítették őket a válságból való kilábalásban, az életben maradásban. A legjobb módszer lenne erre a kvantitatív elemzés, amely egy kérdőíves felmérést foglalna magában (erre irányuló kezdeményezések már történtek például a Makronóm Intézet részéről). A versenyképesség, gazdasági erőterek okán tovább lehet vizsgálni egy-egy térségre szűkítéssel az összetételbeli hatás, és a lokális tényezők tovább bontását, hasonlóságokat, egyezőségeket keresni a versenyképesebb és kevésbé versenyképesebb térségek esetében, valamint a következőket:

- a 2008-as pénz és tőkepiaci, valamint a pandémia okozta gazdasági-társadalmi válság hatása a közép-európai és Európai KKV-kra,
- közép-európai és európai KKV-k gazdasági teljesítményének és mutatóinak, valamint regionális sajátosságainak vizsgálata,
- hazai nagyvállalatok vizsgálata,
- orosz-ukrán háború gazdasági-társadalmi hatásai, valamint a hazai mikro-, kis- és középvállalkozásokra gyakorolt hatásai.

7. Irodalomjegyzék

1. AZ EURÓPAI UNIÓ TANÁCSA (2021) Időrendi áttekintés – a Covid19-cel kapcsolatos tanácsi intézkedések. Letölthető: <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/coronavirus/timeline/> (Letöltve: 2021. december)
2. BABBIE, Earl Babbie (2001) A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Budapest, Balassi Kiadó, 2001 ISBN 978-963-456-000-5
3. BAILY, Martin Neil - FRIEDMAN, Paul (1991) Macroeconomics, financial markets and the international sector. Irwin Inc., Boston, 1991.
4. BAKSI, Zsolt (2018) Egy KKV múltja, jelene, jövője International Journal of Engineering and Management Sciences 3 (3) pp. 303–313.
5. BALÁS, Gábor - CSITE, András - FAZAKAS, Zsófia - IGARY, András - LŐCSEY, Hajnalka - SZABÓ, Tamás (2020) A járványügyi válság mely hazai térségek gazdaságát teszi leginkább sebezhetővé? HÉTFA Kutatóintézet. Budapest, 2020.
6. BARTKE, István (1989) A társadalom és a gazdaság területi szerkezetének alapvonásai Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989
7. BENEDEK József (2006a) Területfejlesztés és regionális fejlődés. Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.
8. BENEDEK, József (2006b) Raumplanung und Regionalentwicklung, in Kahl T., Metzeltin M., Ungureanu M.-R. (Eds) Rumänien. Raum und Bevölkerung. Geschichte und Geschichtsbilder. Kultur. Gesellschaft und Politik heute. Wirtschaft. Recht und Verfassung. Historische Regionen, pp. 105 – 130. Lit Verlag, Wien, Berlin.
9. BENEDEK, József (2008a) The emergence of new regions in transition Romania, in: Scott, J. (Ed) Decoding New Regionalism. Shifting Socio-political Contexts in Central Europe and Latin America, pp. 233 – 246. Ashgate. Urban and Regional Planning Series, Aldershot
10. BENEDEK, József (2008b) Chapter 12, Romania, in: Baun M, Marek D., (Eds) EU regional policy after enlargement, Palgrave Macmillan, Bas
11. BENEDEK, József – KOCZISZKY, György (2019) Contributions to the Impact Assessment of Network Cooperation among Social Enterprises Theory methodology practice: club of economics in Miskolc 15: 2019., 2 pp. 23-28., 6 p.
12. BENEDEK, József - Ivan, Kinga - Török, Ibolya - Temerde, Arnold;- Holobacă, Iulian-Horia (2021) Indicator-based assessment of local and regional progress toward the Sustainable Development Goals (SDGs): An integrated approach from Romania Sustainable Development 2021., 29.: 5. pp. 860-875. Paper: sd. 2180, 16 p.
13. BENEDEK, József (2021) Regionális egyenlőtlenség és gazdasági felzárkózás. Magyarországi és romániai régiók összehasonlító vizsgálata Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek 2021., 18: 1 pp. 4-14., 11 p.
14. BORBÁS, László (2017) Észak-magyarországi kis- és középvállalkozások versenyképességének vizsgálata Journal of Central European Green Innovation 5 (3) pp.125–145.
15. BORBÉLY, László (2009) A regionális fejlődés elmélete és modelljei. (Policentrikus fejlődés) Közgazdász Fórum 12. évf. 6. sz. 2009. június pp.17-37
16. BOROS, László – KOVALCSIK, Tamás (2021) A COVID-19-járvány hatása a budapesti Airbnb-piacra. Területi Statisztika. 2021., 61. évf. 3. sz. pp. 380–402.
17. Bruckner, Éva (2020) A halál lovasának látogatásai járványok alakjában Magyarországon, Polgári Szemle, 16. évf. 4–6. szám, 2020, 67–87., DOI: 10.24307/psz.2020.1006
18. CZIRFUSZ, Márton (2021) A COVID-19-válság és a térbeli munkamegosztás változásai Magyarországon, Területi Statisztika, 2021, 61(3) pp. 320–336
19. DEMETER, László (2008) Észak-magyarországi kis- és középvállalatok jellemzői és fejlesztési törekvései Eszterházy Károly Főiskola, Gazdaságtudományi Intézet, Eger. http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/2432/1/20-31_Demeter.pdf (Letöltve: 2021. augusztus)
20. DG REGIO (2008) The Impact of Globalisation and Increased Trade Liberalisation on European Regions. Study for DG Regio. Final report. L'Institut de Gestion de l'Environnement et d'Aménagement du Territoire, Université Libre de Bruxelles, Politecnico di Milano, UMS Riate. Brussels, 2008.
21. DOBÁK, Miklós – BAKACSI, Gyula – KISS, Csaba (2011) Stratégia és Menedzsment, Tanulmányok Balaton Károly tiszteletére, Budapesti Corvinus Egyetem Vezetéstudományi Intézet, Budapest, 2011
22. DUSEK, Tamás (2004) A területi elemzések alapjai Regionális Tudományi Tanulmányok 10. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék–MTA–ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest, 2004.
23. DUSEK, Tamás (2005) A kistérségek jövedelmi helyzetének alakulása 1988 és 2003 között: a változás típusai. Rechnitzer János szerk. Átalakulási folyamatok Közép-Európában. SZE MTDI Évkönyv, Győr (2005).
24. ECOSTAT (2008): A Versenystatisztika Adatbázis módszertana, Ecostat Kormányzati Gazdaság- és Társadalom-stratégiai Kutató Intézet, 2008.

- https://gvh.hu/data/cms1000309/vkk_versenystat_m%C3%B3dszertan_2003.pdf (Letöltve: 2021. november)
25. ELEK, Péter – SCHARLE, Ágota (2010) Válságintézkedések a Munkapiacra, Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, in: Munkaerőpiaci Tükör, pp.78-84.
 26. ENYEDI, György (szerk) (1993) Társadalmi-területi egyenlőtlenségek és területi politika Magyarországon Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. pp. 9–21. In: BARTA, Györgyi - BELUSZKY, Pál - FÖLDI, Zsuzsanna - KOVÁCS, Katalin (szerk.) A területi kutatások csomópontjai, Pécs, Magyarország: Magyar Tudományos Akadémia, Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2010 531 p. pp. 399-412. , ISBN 978 963 9899 32 2
 27. ENYEDI, György (2010) Terület- és településfejlesztéssel kapcsolatos tudományos kutatások fő irányai és feladatai, Területi Statisztika 2010/4., 403 p., pp. 398-405
 28. EUROSTAT (2021) Share of government employment nearly stable, Government Employment https://ec.europa.eu/eurostat/cache/digpub/european_economy/bloc-4d.html?lang=en
 29. EQUINOX CONSULTING (2016) A gazdaságfejlesztési operatív program (2007–2013) egyes beavatkozásainak hatásértékelése, Tematikus Tanulmányok, GOP hatásértékelés Miniszterelnökség, Budapest, 2016.
 30. ERNST & YOUNG (2010) Értékelési Jelentés. A kis- és középvállalkozások fejlesztésének stratégiája 2007–2013 Budapest.
 31. EURÓPAI BIZOTTSÁG (2021a): Annual Report on European SMEs 2020/2021, Digitalisation of SMEs Brüsszel, Európai Bizottság
 32. EURÓPAI BIZOTTSÁG (2021b) SME Country Fact Sheet Hungary. Brussels. 2021.
 33. FALUVÉGI, Albert (2004) A társadalmi-gazdasági jellemzők területi alakulása és várható hatásai az átmenet időszakában Műhelytanulmányok 2004/5 Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2004.
 34. FALUVÉGI, Albert – TIPOLD, Ferenc (2007): A területfejlesztés kedvezményezett térségeinek 2007. évi besorolása. Területi Statisztika, Budapest, 10. (47.) évfolyam 6. szám 2007. pp. 523-540.
 35. FALUVÉGI Albert – TIPOLD Ferenc (2009): Kedvezményezett települések az új országgyűlési határozat mutatói alapján – próbaszámítás. Területi Statisztika, Budapest 12. (49.) évfolyam 3. szám 2009.
 36. FALUVÉGI, Albert (2020) megjelent: Területi Statisztika 40. évfolyam (2000) 4. szám 319–346. oldal A magyar kistérségek fejlettségi különbségei, Területi Statisztika, 2020, 60(1): 118–148
 37. GAZDASÁGI ÉS KÖZLEKEDÉSI MINISZTERIUM (2010) Értékelési jelentés. A kis- és középvállalkozások fejlesztésének stratégiája 2007–2013. Budapest. Letölthető: http://www.pestmegye.hu/images/2014/agazati_strategiak/A_Kis_es_Kozepvallalkozasok_Fejlesztesenek_Strategiaja_2007_2013.pdf (Letöltve: 2021. december)
 38. HALMOSI, Péter (2004) Pénzügyi válságok a kilencvenes években - egy évtized tanulságai, Szerk: Botos, K. Pénzügyek a globalizációban, SZTE GTK (2004), JATEPress, Szeged, 32-45. o.
 39. HAVRAN, Dániel (2017) Schumpeter a tőkepiacra Schumpeter finanszírozási elméletének fejlődése és életrajzi vonatkozásai Közgazdasági Szemle, LXIV. évf., 2017. október pp. 1056–1072.
 40. HORNACSEK, Júlia (2014) A Tudományos Kutatás Elmélete és Módszertana. Szakkönyv tudományos munkát végzők és doktori tanulmányokat folytatók számára, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Budapest, 2014., ISBN 978-615-549-136-8
 41. HOUSTON, D. B. (1967) The shift and share analysis of regional growth: a critique Southern Economic Journal 33 (4) pp. 577–581.
 42. INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM, ITM (2020): A magyar mikro-, kis- és középvállalkozások megerősítésének stratégiája 2019–2030 Budapest Letölthető: <https://www.edutus.hu/wp-content/uploads/2020/10/KKV-Stratagia-2019-2030.pdf> (Letöltve: 2021. augusztus)
 43. JENEINÉ, G. Henriett Emese – KINCSES, Áron – TÓTH, Géza (2021) A hazai KKV-k területi jellegzetességei válságok idején, Statisztikai Szemle, 99. évfolyam 12. szám 1185–1211. oldal
 44. KECSKÉS, András (2018) A KKV-k előtt álló kihívások Magyarországon és a Nyugat-Dunántúl régióban Polgári Szemle 14 (1–3) pp. 193–204.
 45. KERÉKGYÁRTÓ, Györgyné – L. BALOGH, Irén – SUGÁR, András – SZARVAS, Beatrix (2009) Statisztikai módszerek és alkalmazásuk a gazdasági és társadalmi elemzésekben. Aula Kiadó. Budapest, 2009, ISBN: 978-963-059-899-6
 46. KERTESI, Gábor – KÖLLŐ, János (2004) A 2001. évi minimálbér-emelés foglalkoztatási következményei. Közgazdasági Szemle 4. pp. 293-324.
 47. KINCSES, Áron (2015) A nemzetközi migráció Magyarországon és a Kárpát-medence magyar migrációs hálózatai a 21. század elején Műhelytanulmányok 8., Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
 48. KINCSES, Áron –TÓTH, Géza (2020) A szomszédos országokban született népesség területi mintázata Magyarországon, 2011, 2017 Területi Statisztika 60 (2) pp. 155–178.

49. KINCSES, Áron – TÓTH, Géza (2020) Magyarország térszerkezetének változásai 1870-től napjainkig, Statisztikai Szemle, 98. évfolyam 6. szám pp. 522–546.
50. KISS, Éva - KUTTOR, Dániel (2022) Industry 4.0: Lessons from Northern Hungary's Manufacturing Companies In: Urbančíková, N (szerk.) 4th Smart Communities Academy: Building Smart Communities for the Future - Proceeding of Presentations Košice, Szlovákia: Technical University of Košice 2021., pp. 274-286., 13 p.
51. KISS, Gergely (2010) Az európai válságkezelés tapasztalatai: a gazdaságpolitikai koordináció megújítása, Budapest, Magyar Nemzeti Bank, in: MNB Szemle, 40.
52. KISS, János Péter (1998) Az ágazati gazdaság szerkezet szerepe a regionális differenciálódásban Magyarországon, Tér és Társadalom, 1–2. sz., 138–162. p
53. KISS, János Péter (2008) A területi jövedelemegyenlőtlenségek strukturális tényezői Magyarországon, Doktori (PhD.) értekezés, Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar Budapest–Szeged 2008
54. KOCZISZKY, György (2006) Chances of Convergence of the Region of Northern Hungary. In. European integration studies. Vol.5.) No. 1. p. 139-159 (p.173). ISSN: 1588-6735.
55. KOCZISZKY, György-PÉTER, Zsolt (2008) Térségi gazdaságfejlesztés (oktatási segédlet). Miskolc, 110 p.
56. KOCZISZKY, György (2011) Adalékok a regionális gazdasági növekedés és egyensúly kérdéséhez. Észak magyarországi Stratégiai Füzetek. VIII. évf. 2. sz. pp. 5-14. ISSN 1786-1594.
57. KOCZISZKY, György – BENEDEK, József (2017) Területi polarizáció és konvergencia a visegrádi országokban. Magyar Tudomány 178.:(3.) pp. 261-272.
58. KOCZISZKY, György (szerk.) (2021a) Észak-Magyarország, HVG-ORAC, Budapest, p. 830
59. KOCZISZKY, György (2021b) A társadalmi innovációk helye és szerepe az innovációelméleti és módszertani kutatásokban In: Sikos, T. Tamás (szerk.) Társadalmi innováció – társadalmi jólét Budapest, Magyarország: Ludovika Egyetemi Kiadó 2021., 312 p. pp. 43-57., 16 p.
60. KOCZISZKY, György - SZENDI, Dóra (2021) Comparative Analysis of the Economic Development Paths of Hungarian Counties Pénzügyi Szemle/Public Finance Quarterly (1963-) 66: Special edition 2021/2 pp. 7-30., 24 p.
61. KOCZISZKY, György (2022) Értékrend és kultúra a fenntartható gazdasági növekedés mögött (23. fejezet) In: Baksay, Gergely; Matolcsy, György; Virág, Barnabás (szerk.) Új fenntartható közgazdaságtan: Globális vitairat Budapest, Magyarország :Magyar Nemzeti Bank (MNB) 2022., 251 p. pp. 231-240., 10 p.
62. KOROMPAI, Attila - SZABÓ, Mátyás (2016) Új tendenciák településeink megújulásában p 228., pp. 227-241 In: TÓTH, Attiláné és S. GUBIK, Andrea (szerk.) Magyarország 2025-ben és kitekintés 2050-re Tanulmánykötet Nováky Erzsébet 70. születésnapjára. Arisztotelész Kiadó, Budapest, 2016 ISBN 978-615-5394-03-4
63. KOROMPAI, Attila - SZABÓ, Mátyás (2016) Új tendenciák településeink megújulásában. In: Magyarország 2025-ben és kitekintés 2050-re Tanulmánykötet Nováky Erzsébet 70. születésnapjára. Arisztotelész Kiadó, Budapest, pp. 227-241.
64. KOROMPAI, Attila (2020) A hazai regionális tudomány kihívásai nemzetközi tükröben, Tér és Társadalom 34. évf., 1. szám, 2020. pp. 23-27.
65. KOVÁCS, Árpád (2009) Gazdasági és Államháztartási perspektívák 2009' - a gazdasági racionalitás és a megvalósíthatóság, Miskolc, Észak-magyarországi Regionális Kutatásokért Alapítvány, in: Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek VI. évfolyam 2. szám, pp. 5-28.
66. KRUGMAN, Paul (1991) Geography and trade. MIT Press, Cambridge
67. KRUGMAN, Paul (1994) Competitiveness: A dangerous obsession. Foreign Affairs, no. 3-4, March-April, 28-44. o.
68. KSH (2011) A kis- és középvállalkozások helyzete a régiókban Budapest, 2011 <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/gyorKKV.pdf> (letöltve: 2021. augusztus)
69. KSH (2012) Vállalkozások demográfiája, Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, in: Statisztikai Tükör, VI., 34., Letölthető: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/valldemog/valldemog10.pdf> (Letöltve: 2021. december)
70. KSH (2020a) Magyarország 2019 Budapest, 2020 (letöltve: 2021. augusztus)
71. KSH (2020b) Magyarország számokban 2020 Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2021
72. KSH (2021) Az új bejegyzésű gazdasági szervezetek száma havonta, gazdálkodási forma szerint, Budapest, Központi statisztikai Hivatal, Letölthető: https://www.ksh.hu/stadat_files/gsz/hu/gsz0058.html?utm_source=kshhu&utm_medium=banner&utm_campaign=theme-gazdasagi-es-nonprofit-szervezetek (Letöltve: 2021. december)
73. KSH (2022) - Gazdasági és nonprofit szervezetek, Regisztrált gazdasági szervezetek https://www.ksh.hu/docs/hun/modsz/gsz_modsz.html
74. KUTTOR, Dániel – KNEISZ, Ildikó (2006) Hálózat és klaszter szervezési gyakorlatok: Kutatás-fejlesztés, innováció Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem (ME) 2006.; 52 p.

75. KUTTOR, Dániel (2007) Területi diszparitások az Észak-magyarországi régióban – fejlettségbeli különbségek mérése és vizualizálása, XXVIII. OTDK - Miskolci Egyetem, Közgazdaságtudományi Szekció (Konferencia CD).
76. KUTTOR, Dániel (2008a) Regional convergence and divergence in the Visegrad Four countries during the transition period. 7th National and Regional Economics; Herlany, Szlovákia.
77. KUTTOR, Dániel (2008b) Analysis of the Territorial Disparities in the Visegrad Four Countries – Measurement and Visualisation of Territorial Processes at Regional level in Central Europe. (társszerző: Dr. Nagy Zoltán) RSA Conference on Regions: The Dilemmas of Integration and Competition; Prága, Csehország.
78. KUTTOR, Dániel (2010) Changing spatial economic structure in East Central EuropeI, p. 73-88; in: Studia Oeconomica Universitatis Babes-Bolyai, Volume 5 Issue 3, ISSN 2065-9644, 2010.
79. KUTTOR, Dániel (2011a) Ipari szerkezetváltás környezeti és területi hatásai a visegrádi országokban; in: ECONOMICA, Szolnoki Főiskola Tudományos Közleményei, ISSN 1585-6216.
80. KUTTOR, Dániel (2011b) Spatial Effects of Industrial Restructuring in the Visegrad Countries, p. 51-58; in: Theory, Methodology, Practice – Club of Economics in Miskolc, Volume 7th Number 1., ISSN 1589-3413.
81. KUTTOR, Dániel (2018) Társadalmi vállalkozások Csehországban In: G. Fekete, Éva; Nagy, Zoltán; Lipták, Katalin; Kiss, Julianna (szerk.) Szociális és szolidáris gazdaság a poszt-szocialista perifériákon Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, (2018) pp. 303-308. , 6 p.
82. KUTTOR, Dániel (2021) A magyar-kínai felsőoktatási és ipari együttműködés eredményei és tapasztalatai Borsodban In: Kasznár, Attila; Hágen, Ádám (szerk.) Kína Kollégium Lakitelek, Magyarország: Antológia Kiadó 2021., 278 p. pp. 117-124. , 8 p.
83. LAKI, Mihály (1992) A vállalati magatartás változása és a gazdasági válság Közgazdasági Szemle 39: 6 pp. 565-578. , 14 p. (1992)
84. LAKI, Mihály (2010) "Vállalati magatartás és a gazdasági válság." Vállalati magatartás és a gazdasági válság Összehasonlító elemzés, Külgazdaság, LIV. évf., 2010. szeptember–október (78–92. o.).
85. LENGYEL, Imre (1990) A lakosság eladósodásának egyes regionális tényezői (és a lakáspolitikai területisége) Kézirat, MTA AKI, Békéscsaba.
86. LENGYEL, Imre (2000/a) A regionális versenyképesség tényezői, különös tekintettel a Dél-Alföldre. In: Farkas, B. – Lengyel, I. szerk.: Versenyképesség – regionális versenyképesség. JATEPress, Szeged, 2000., 39-57. o.
87. LENGYEL, Imre (2000/b) A regionális versenyképességről. Közgazdasági Szemle, XLVII. évfolyam, 2000. december, 962-987. o.
88. LENGYEL, Imre - RECHNITZER, János (2004) Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs (Studia Regionum)
89. LENGYEL, Imre – LUKOVICS, Miklós – IMREH, Szabolcs (2016) Challenges of entrepreneurship in a less developed region of Hungary: the ELI-ALPS laser research centre in Szeged Journal Transition Studies Review 23 (1) pp: 79–96.
90. LENGYEL, Imre – VARGA Attila (2018) A magyar gazdasági növekedés térbeli korlátai helyzetkép és alapvető dilemmák. Közgazdasági Szemle, 65. évf. 5. sz. pp. 499–556.
91. LENGYEL, Imre - NEMES NAGY, József - RECHNITZER, János – VARGA, Attila (2020) A hazai regionális tudományról: eredmények és kihívások Hungarian regional science: achievements and challenges, Tér és Társadalom 34. évf., 1. szám, 2020 <https://doi.org/10.17649/TET.34.1.3233>
92. LEONTIEF, Wassaly (1954) Domestic production and foreign trade: The American capital position reexamined. *Economia Internazionale*, No. 7, February, 3-32. o.
93. LIPTÁK, Katalin - HAJDÚ, Noémi (2016) Comparison of the Tourism Potential of Baltic Countries and Hungary, *Regional Formation and Development Studies* 19:(2) pp. 68-80.
94. LIPTÁK, Katalin - PÉTER, Zsolt (2017) Kastélyok turisztikai célú hasznosítása Magyarországon, különös tekintettel az Észak-magyarországi régióra. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* 2:(1) pp. 54-64.
95. LIPTÁK, Katalin (2021a) The importance of social innovations in rural areas *Diáktudomány: a miskolci egyetem tudományos diákköri munkáiból 2017-2021: 2021.*; Különszám p. 143
96. LIPTÁK, Katalin (2021b) Analysis of the factors of social innovation and Competitiveness in Hungary *Diáktudomány: a miskolci egyetem tudományos diákköri munkáiból 2017-2021: 2021.*; Különszám p. 144
97. LIPTÁK, Katalin (2021c) A versenyképesség és a társadalmi innovációk kapcsolata *Multidiszciplináris tudományok: a miskolci egyetem közleménye 2021.*; 11: 2 pp. 235-240. , 6 p.
98. LORENZ, M. Otto (1905) Methods of measuring the concentration of wealth. *Publications of the American Statistical Association*. 1905, Vol. 9. No. 70. pp. 209–219.
99. LOSONC, Miklós (2003) Nemzetközi versenyképesség. *Cégvezetés*, XI. évfolyam, 7. szám, 2003.

- 100.LOSONCZ, Miklós – NAGY, Gyula (2020) A kis- és középvállalkozások nemzetköziesedésének néhány kérdése Magyarországon. Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapest, 2020, ISBN 978-615-5607-89-9
- 101.LUKÁCS, Edit (2005) The Economic Role of SMEs in World Economy, Especially In Europe, European Integration Studies, Miskolc, Volume 4. Number 1. (2005) pp. 3-12.
- 102.LUKOVICS, Miklós (2004) Regionális gazdaságfejlesztés: eltérő fejlettségű megyék versenyképességének összehasonlító elemzése Tér és Társadalom 18 (4) pp. 149–168.
- 103.LUKOVICS, Miklós (2008) Térségek versenyképességének mérése. JATEPress Szeged, Magyar Tudományos Akadémia, Regionális Kutatások Központja (2002): Területi konfliktusok és változásai a periférián, Kecskemét, 2002. http://www.terport.hu/webfm_send/294 (Letöltve: 2021. november)
- 104.MADARI, Zoltán (2021) A magyar élelmiszeripari KKV szektor helyzete és kilátásai Közgazdaság 16 (1) pp. 39–49.
- 105.MAGAS, István (2019) Tíz évvel a világgazdasági válság után, Budapest, Állami Számvevőszék, in: Pénzügyi Szemle 2019., 64.,1, pp. 94-110.
- 106.MAGYAR NEMZETI BANK (2020) Versenyképességi jelentés 2020. Magyar Nemzeti Bank, 2020 november, ISSN 2064-941X
- 107.MAGYAR NEMZETI BANK (2021a) Pénzügyi Stabilitási Jelentés, Magyar Nemzeti Bank, Budapest, 2021 december, ISSN 2064-941X
- 108.MAGYAR NEMZETI BANK (2021b) Hitelezési Folyamatok, Magyar Nemzeti Bank, Budapest, 2021 szeptember.
- 109.MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA, REGIONÁLIS KUTATÁSOK KÖZPONTJA (2002) Területi konfliktusok és változásai a periférián, Kecskemét, 2002, http://www.terport.hu/webfm_send/294 (Letöltve: 2021. november)
- 110.MAJOR, Klára – NEMES NAGY, József (1999) Területi jövedelemegyenlőtlenségek a kilencvenes években. Statisztikai Szemle, 1999, 77. évf. 6. sz. pp. 397–421.
- 111.MAJOROS, Pál (1997) A külgazdasági teljesítmény, mint a nemzetközi versenyképesség közvetlen mércéje, illetve a technikai színvonal közvetlen jelzője. „Versenyben a világgal” kutatási program 21. kötete, BKÁE Vállalatgazdaságtan tanszék, Budapest, 1997.
- 112.MATOLCSY, György (2012) J/8112. számú jelentés, a kis- és középvállalkozások 2009-2010. évi helyzetéről, gazdálkodási feltételrendszeréről, a vállalkozásfejlesztés érdekében megtett intézkedésekről, valamint a kis- és középvállalkozások részére nyújtott állami támogatások eredményeiről, Budapest, 2012., Magyarország Kormánya
- 113.MESTER, Éva-TÓTH, Róbert (2015) A magyarországi KKV-k aktuális helyzete és finanszírozási lehetőségei *Economica* 8 (1) pp. 74–90.
- 114.MIKLÓS, Gábor (2013) A Magyar eladósodás és válság hatásai, Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, in: Köz-Gazdaság, VIII. évfolyam, 1. szám, 77-86. p.
- 115.MIZIK, Tamás (2004) Jövedelmezőség és versenyképesség a tesztüzemi rendszerben Ph.D. értekezés, Budapest, 2004.
- 116.MORAN, Patrick A.P. (1948) The interpretation of statistical maps *Journal of the Royal Statistical Society. Series B (Methodological)*. 10 (2) pp. 243–251.
- 117.MTI (2009) A miniszterelnök 12 pontja, Budapest, Heti Világgazdaság on-line Letölthető: https://hvg.hu/itthon/20081011_12_pont_penzugyi_valsg_gyurcsany (Letöltve: 2021. december)
- 118.NAGY, Benedek - LENGYEL, Imre (2016) A feldolgozóipar szerkezetváltása Magyarországon 2008 és 2014 között. *Külgazdaság* 60.9-10 (2016): 3-27.
- 119.NAGY, Zoltán (2013) Eltérő vagy azonos fejlődési pályák? A hazai nagyvárosok és térségek összehasonlító vizsgálata *Területi Statisztika*, 2013, 53(6): 593–612.
- 120.NAGY, Zoltán (2017) Európai térszerkezeti modellek Kelet-Közép-Európai vonatkozásai nagyvárosi vetületben In: Csiszár, Csilla Margit (szerk.) Jubileumi tanulmánykötet Illés Mária professzor asszony 70. születésnapjára Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar 2017 pp. 105-111., 7 p.
- 121.NAGY, Zoltán - Tóth, Géza (2019) A társadalmi innovációs potenciál mérési lehetőségei Borsod-Abaúj-Zemplén példáján *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* 2019 16 : 2 pp. 97-109., 13 p.
- 122.NAGY, Zoltán (2021) Okos városok fejlődésének néhány aktuális kérdése napjainkban In: Andraskó, Dóra Diána; Balaton, Károly; Berényi, László; Kucsma, Daniella; Kunos, István; Metszösy, Gabriella (szerk.) Miskolc, Bíbor Kiadó 2021, 179 p. pp. 108-115., 8 p.
- 123.NAGY, Zoltán (szerk.) - SZENDI, Dóra (szerk.) (2020) Társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a digitális világban Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar 2020., 158 p.
- 124.NAGY, Zoltán - TÓTH, Géza (2020) A társadalmi innováció mérési lehetőségei Borsod-Abaúj-Zemplén megye települései példáján In: Smuk, Péter (szerk.) Társadalmi fenntarthatóság Budapest, Magyarország: Ludovika Egyetemi Kiadó 2020., 2,864 p. pp. 201-230., 30 p.

125. NEMES NAGY, József (1990) "Területi kiegyenlítődés és differenciálódás Magyarországon." Földrajzi Értesítő (1990): 1-4.
126. NEMES NAGY, József (1998) A tér a társadalomkutatásban. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Ember Település Régió sorozat, Budapest, 1998.
127. NEMES NAGY, József (2004) Új kistérségek, új városok. Új versenyzők? Regionális Tudományi Tanulmányok, 9. sz. ELTE, Budapest. pp. 5-42.
128. NEMES NAGY, József (2005) Komplex mutatók. In: Nemes Nagy József (szerk.): Regionális elemzési módszerek, Regionális Tudományi Tanulmányok 11. kötet, ELTE Regionális Földrajz Tanszék, Budapest
129. NEMES NAGY, József (2009) Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai Akadémiai Kiadó Budapest, 2009 ISBN 978 963 05 9864 4
130. NEMES NAGY, József - FARAGÓ László (szerk.) (2018) Kortárs térelméletek kelet-közép-európai kontextusban Tér és társadalom 33: 3 pp. 155-159. , 3 p. (2019)
131. NEUMANN, László – BODA Dorottya (2010) A válság hatása a vállalatok gazdálkodására. In: *Válság a munkaerőpiacon – és azután* című konferencia. November 5–6. Szirák. Letölthető: http://econ.core.hu/file/download/szirak2010/Boda_Neumann.pdf (Letöltve: 2021. december)
132. NYIKOS, Györgyi – SOHA, Bettina – BÉRES, Attila (2021) Entrepreneurial resilience and firm performance during the COVID-19 crisis – Evidence from Hungary Regional Statistics 11 (3) pp. 29–59.
133. OECD (2009) The Impact of the Global Crisis on SME and Entrepreneurship Financing and Policy Responses, Letölthető: <https://www.oecd.org/cfe/smes/43183090.pdf> (Letöltve: 2021. december)
134. OECD (2021) Economic Surveys, Hungary, OECD, 2021 July, <https://www.oecd.org/economy/surveys/Hungary-2021-OECD-economic-survey-overview.pdf> (Letöltve: 2021 november)
135. OHLIN, Bertil Gotthard (1933) Interregional and international trade. Harvard University Press, Cambridge.
136. PALÓCZ, Éva – TÓTH, I. János (2003) A 2002. évi bérnövekedés okai, Elemzés a statisztikai adatok és egy vállalati felmérés tükrében, Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, Gazdaság- és Vállalkozáselemzési Intézet, MKIK GVI Kutatási Füzetek – 2003/1, Budapest, 2003
137. PÉNZÜGYMINISZTERIUM (2021) Magyarország Konvergencia Programja, 2021-2025, Budapest, Pénzügyminisztérium Letölthető: <https://kormany.hu/dokumentumtar/magyarorszag-konvergencia-programja-2021-2025> (Letöltve: 2021. december)
138. PÉTER, Zsolt (2010) Impact of Tourism Development on the Economy of the Small Regions in the Region of Northern Hungary. In Business Studies. Volume 7. Number 2. Miskolc, pp. 109-120.
139. PORTER, Michael E. (1990) The competitive advantage of nations. New York: Free Press, 1990.
140. PORTER, Michael E. (1998) Clusters and the new economics of competition. Harvard Business Review, no. 6, November-December, 77-90. o
141. PORTER, Michael E. (2008) Regional Competitiveness in a Global Economy Foreign Relations, 1994, pp. 28–44.
142. RAPPAL, Gábor – SZERB, László (2011) Összetett indexek készítése új módon: a szűk keresztmetszetekért történő büntetés módszere 2011 Közgazdasági és Regionális Tudományok Intézete, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Pécs, 2011. https://ktk.pte.hu/sites/ktk.pte.hu/files/uploads/tudomany/kiadvanyok/muhelytanulmanyok/201101_0.pdf (Letöltve: 2021. szeptember)
143. RECHNITZER, János (1993) Szétszakadás, vagy felzárkózás: a térszerkezetet alakító innovációk MTA Regionális Kutatások Központja, Győr, 1993
144. RECHNITZER, J. (2008): A regionális fejlődés erőforrásainak átrendeződése, új súlypont: a tudás In LENGYEL, I.–LUKOVICS, M. (SZERK.) (2008): Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében pp. 13–25., JATEPRESS, SZEGED.
145. RECHNITZER, János – SMAHÓ, Melinda (2011) Területi politika Akadémiai Kiadó Zrt., Budapest, 2011.
146. RECHNITZER, János (2016) A társadalomtudomány új ága: a regionális tudomány, Magyar Tudomány, 2007/12 1580.
147. RECHNITZER, János (2018) Beágyazódás és a beágyazottság – Töprengések a vállalatok területi/városi integrációjáról. Tér – Gazdaság – Ember, 6. évf. 1. sz. pp. 25–41.
148. RÉDEI, Mária (2001) Demográfia. Eötvös Kiadó. Budapest, 2001. ISBN 048-900-342-137-9
149. ROMER, Paul M. (1990). Endogenous technological change. Journal of Political Economy, Vol. 98, No. 5, pp. S71-S102
150. SAMUELSON, Paul A. – NORDHAUS, William D. (2016) Közgazdaságtan, Akadémiai Kiadó, Budapest 2016. ISBN 978-963-059-781-4
151. SEBESTYÉNNÉ, Szép Tekla (2016) Energy convergence of the European Union toward 2020. Deturope, 8, 3: 88-106.

152. SEBESTYÉNNÉ, Szép Tekla - SZENDI, Dóra - NAGY, Zoltán - TÓTH, Géza (2020) A gazdasági reziliencia és a városhálózaton belüli centralitás közötti összefüggések vizsgálata Területi Statisztika 2020, 60 : 3 pp. 352-369., 18 p
153. SEBESTYÉNNÉ, Szép, Tekla - NAGY, Zoltán - TÓTH, Géza (2021) Lehet az alkalmazkodóképesség vonzó? A rugalmas ellenálló képesség szerepe a magyar városok példáján Statisztikai Szemle 2021, 99 : 8 pp. 709-730., 22 p.
154. SIKOS, T. Tamás (szerk.) (2019) Kocziszky, György (2020) Az élelmiszer-ellátási láncok sérülékenysége. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, 17 (03). pp. 92-93.
155. SIMAI, Miklós - GÁL, Péter (2020) Új trendek és stratégiák a világgazdaságban Akadémiai Kiadó, Budapest, 2020, ISBN 978-963-454-560-6
156. SOMOGYI, Márta, (2009) Versenyképesség a szakirodalomban – a fogalmi megközelítések összegzése és elemzése (I. rész) – Vezetéstudomány XL. évf.. 2009. 4. szám
157. STEVENS, Benjamin H. – MOORE, Craig L. (2006) A Critical Review of the Literature on Shift-Share as a Forecasting Technique July 2006, Journal of Regional Science 20(4) pp. 419 - 437
158. SZABÓ, József – FARKAS, Szilveszter (2011) A válság hatásai a magyar kis- és középvállalati szektorban, Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, in: Vezetéstudomány, Budapest Management Review XLII., 9., pp. 29-39.
159. SZABÓ-MORVAI, Ágnes (2010) A válság hatása a kis- és középvállalkozásokra Hétfa Kutatóintézet Bizalom és vállalkozás program Műhelytanulmányok III., Budapest Letölthető: http://hetfa.hu/wp-content/uploads/2010/12/HMT03_Szabo-Morvai_Herczeg.V%C3%A1ls%C3%A1ghat%C3%A1saaKKVkra2010.pdf (Letöltve: 2021 december)
160. SZANYI, Miklós (2018) Műszaki Haladás és Gazdasági Növekedés, Magyar Tudomány 179(2018)9, 1359–1375 DOI: 10.1556/2065.179.2018.9.9
161. SZÁZADVÉG (2020) A magyar gazdasági mentőcsomag európai viszonylatban is kiemelkedő elszántságot tükröz, Budapest, Századvég Gazdaságkutató Letölthető: <https://www.vg.hu/gazdasag/gazdasagi-hirek/a-magyar-gazdasagvedelmi-akcioterv-kiemelkedo-2176932/> (Letöltve: 2021. december)
162. SZENTES, Tamás (1999) Világgazdaságtan I. kötet, Aula Kiadó, Budapest, 1999.
163. SZERB, László (2010) A magyar mikro-, kis- és középvállalatok versenyképességének mérése és vizsgálata. Vezetéstudomány - Budapest Management Review, 2010., 41 (12). pp. 20-35.
164. SZERB, László – ÁCS, J. Zoltán (2010) Vállalkozási tevékenység a világban és Magyarországon a globális vállalkozói index (GEI) alapján Magyar Tudomány 171 (10) pp. 1238– 1251.
165. SZERB, László – ACS, J. Zoltán – AUTIO, E. – ORTEGA-ARGILÉS, Rachel – KOMLÓSI, Éva (2013) REDI: The Regional Entrepreneurship and Development Index – Measuring regional entrepreneurship. European Commission, Directorate-General for Regional and Urban policy, Luxembourg: Publications Office of the European Union
166. SZERB, László - VÖRÖS, Zsófia - KOMLÓSI, Éva - ACS, J. Zoltán - PÁGER, Balázs – RAPPAL, Gábor (2017) The Regional Entrepreneurship and Development Index: Structure, Data, Methodology and Policy Applications. Forrás: <http://www.projectfires.eu/wp-content/uploads/2018/07/d4.4-the-regional-entrepreneurship-and-development-index-structure-data-methodology-and-policy-applications.pdf> (Letöltve 2021. december)
167. SZERB, László – VARGA, Attila – SEBESTYÉN, Tamás – SZABÓ, Norbert (2019) A vállalkozás szerepe a gazdasági növekedésben Magyarországon Közgazdasági Szemle 61 évf. 6. sz.2019. pp. 607–634.
168. TÁNCZOS, Tamás – EGRI, Zoltán (2010) Differenciálódási folyamatok a magyarországi kistérségek társadalmi és gazdasági fejlettségében. Területi Statisztika, 3.
169. TÓTH, Géza (2003) Területi autokorrelációs vizsgálat a Local Moran I módszerével. Tér és Társadalom 17. évf. 2003/4. 39-49. p
170. TÖRÖK, Ádám (1996) A versenyképesség-elemzés egyes módszertani kérdései. Gazdaságvállalkozás-vezetés, 3. szám
171. VARGA, Ágnes (2019) A vállalkozások térbeli koncentrációjának változása Borsod-Abaúj-Zemplén megye periferikus járásaiban Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek 16 (3) pp. 52–61. o.
172. VÁTI Kht. (2003) A gazdasági térszerkezet vizsgálatát elősegítő új dimenziók illetve az ezzel kapcsolatos módszerek kutatása I. sz. részjelentés, VÁTI Kht. Területfejlesztési Igazgatóság Elemző és Értékelő Iroda, Budapest, 2003. március
173. VERNON, Raymond (1966) International investment and international trade in the product cycle. Quarterly Journal of Economics, vol. 80, No. 2, May, 190-207. o.
174. VÉRTESY, László (2018) Pénzügyi műhelytanulmányok (1.) A kis- és középvállalati szektor Magyarországon, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Pénzügyek tanszék, Budapest, 2018., ISBN 978-963-421-787-9

175. VIZI, L., Tamás (2015) A magyar külpolitika válságkezelő kísérletei a nagy gazdasági világválság idején Bethlen István és Károlyi Gyula kormányai alatt (1929-1932), Közép-Európai Közlemények, Évf. 8 szám 1 (2015) 77-91 o.
176. ZÉMAN, Zoltán – BÉHM, Imre (2019) Módszertan vállalkozások pénzügyi teljesítményének mérésére Akadémiai Kiadó Zrt. Budapest, 2019.
177. ZSIBÓK, Zsuzsanna (2018) Területi egyenlőtlenségek hosszú távon: a nemzeti szintű előrejelzések regionalizálása 91-99. in: Tudományos Mozaik 14. kötet Szerkesztette: Dr. Fata Ildikó - Dr. Gajzágó Éva Judit - Dr. Schuchmann Júlia Regionális folyamatok a változó világban és Magyarországon Tanulmánykötet Enyedi György professzor emlékére, Tomori Pál Főiskola, Budapest, 2018. ISBN 978-615-80727-2-4
178. ZSUGYEL, János (2007) A magyarországi kistérségek jövedelemtermelő és finanszírozó képességének alakulása 1996 és 2003 között." Területi Statisztika 10 (2007).
179. ZSUPANEKNÉ PALÁNYI, Ildikó (2008) A vállalati növekedés a vállalati életciklus-modellek tükrében. In: Tudományos évkönyv 2007: reformok útján. Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest, pp. 45-56.

7.1. Jogszábai hivatkozások:

1. [1] 2004. évi XXXIV. törvény a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról.
2. [2] 2012. évi XCIII. törvény a járások kialakításáról, valamint egyes ezzel összefüggő törvények módosításáról
3. [3] 2003/361/EK ajánlás.
4. [4] 1999. évi XCV. törvény a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról.
5. [5] Magyar Közlöny (2020) az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány megelőzése, illetve következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében elrendelt veszélyhelyzet során teendő intézkedésekről szóló 41/2020. (III. 11.) Korm. rendelet, Budapest, Magyar Közlöny, 2020., 40.
6. [6] Magyar Közlöny (2020): a Gazdaságvédelmi Akcióterv keretében a koronavírus világjárvány mikro-, kis- és középvállalkozásokra, valamint nagyvállalatokra gyakorolt gazdasági hatásainak mérséklése érdekében az MFB Magyar Fejlesztési Bank Zártkörűen Működő Részvénytársaság és a Garantiqa Hitelgarancia Zártkörűen Működő Részvénytársaság által megvalósítandó garanciakonstrukciókkal kapcsolatos intézkedésekről szóló 1170/2020. (IV. 21.) Korm. határozat, Budapest, Magyar Közlöny, 2020. 82., 2148-2150 Magyar Közlöny (2020): a Gazdaságvédelmi Akcióterv keretében a koronavírus világjárvány mikro-, kis- és középvállalkozásokra, valamint nagyvállalatokra gyakorolt gazdasági hatásainak mérséklése érdekében az MFB Magyar Fejlesztési Bank Zártkörűen Működő Részvénytársaság által megvalósításra kerülő hitelkonstrukciókkal kapcsolatos intézkedésekről szóló 1171/2020. (IV. 21.) Korm. határozat, Budapest, Magyar Közlöny, 2020. 82., 2151-2152 Magyar Közlöny (2020) a Gazdaságvédelmi Akcióterv keretében a koronavírus világjárvány mikro-, kis- és középvállalkozásokra gyakorolt gazdasági hatásainak mérséklése érdekében létrehozandó Széchenyi Kártya Program hitelkonstrukciókról szóló 1194/2020. (IV. 30.) Korm. határozat, Budapest, Magyar Közlöny, 2020. 96., 2372-2375 Magyar Közlöny (2020) a Gazdaságvédelmi Akcióterv keretében a koronavírus világjárvány mikro-, kis- és középvállalkozásokra, valamint nagyvállalatokra gyakorolt gazdasági hatásainak mérséklése érdekében a Magyar Export-Import Bank Zártkörűen Működő Részvénytársaság és a Magyar Exporthitel Biztosító Zártkörűen Működő Részvénytársaság által megvalósításra kerülő hitel-, garancia- és biztosítási konstrukciókkal kapcsolatos intézkedésekről szóló 1185/2020. (IV. 27.) Korm. határozat, Budapest, Magyar Közlöny, 2020. 89., 2258 Magyar Közlöny (2020) a hiteltörlesztési moratórium veszélyhelyzettel kapcsolatos különös szabályainak bevezetéséről szóló 637/2020. (XII. 22.) Korm. rendelet, Budapest, Magyar Közlöny, 2020, 287., 10472.
7. [7] Magyarország egyes területei közötti gazdasági egyenlőtlenség csökkentése érdekében szükséges fejlesztési program, továbbá a „Felzárkózó települések” hosszú távú programjának kiterjesztéséről szóló 1057/2021. (II. 19.) Korm. határozat
8. [8] Magyarország egyes területei közötti gazdasági egyenlőtlenség csökkentése érdekében szükséges fejlesztési programsomagról szóló 1403/2019. (VII. 5.) Korm. határozat.
9. [9] A „Felzárkózó települések” hosszú távú programjának megalapozásáról szóló 1404/2019. (VII. 5.) Korm. határozat.
10. [10] A „Felzárkózó települések” és a gazdaságélénkítő program folytatása érdekében teendő további intézkedésekről szóló 1186/2020. (IV. 28.) Korm. határozat.
11. [11] A kedvezményezett térségek besorolásáról szóló 311/2007. (XI. 17.) Korm. rendelet
12. [12] A turisztikai térségek meghatározásáról szóló 429/2020. (IX. 14.) Korm. rendelet.

7.2. Táblázatok jegyzéke

1.	táblázat: A vállalkozások két főbb méretkategóriája a területi egyenlőtlenségi dimenziórendszerben	16
2.	táblázat Az egy főre eső személyi jövedelemadó alapja, 1996, 2003 (megyék kistérségei szintjén)	23
3.	táblázat KKV definíció meghatározása	29
4.	táblázat A nem pénzügyi szektorban működő európai vállalkozások legfontosabb mutatói méretkategóriák alapján, 2020.....	30
5.	táblázat: A magyarországi vállalkozások legfontosabb mutatói méretkategóriák alapján, 2020.....	30
6.	táblázat A kutatás céljainak és hipotéziseinek kapcsolata	34
7.	táblázat A válságok jellemzőinek összefoglalása tényezők alapján	48
8.	táblázat A vállalkozások helyzetét jellemző fontosabb mutatók megoszlása vállalati méretkategóriák szerint 2008-2010; 2019-2020.....	52
9.	táblázat A vállalkozások és foglalkoztatottak számának változása a pénz- és tőkepiaci válság hatására....	53
10.	táblázat A működő vállalkozások számának megoszlása területi egységenként 2018-2020.....	58
11.	táblázat A vállalkozások legfontosabb mutatói statisztikai régiók szerint, 2019.....	58
12.	táblázat A vállalkozások legfontosabb mutatói statisztikai régiók szerint, 2020.....	59
13.	táblázat KKV-k árbevételének HHI indexe, járási szinten, 2008-2020.....	70
14.	táblázat A súlypontok távolsága Budapest geometriai középpontjától és a standard távolságok, 2008–2020	87
15.	táblázat Járások sorrendje, amelyekben legmagasabb arányban koncentrálódik a KKV-k száma és nettó árbevétele, 2008, 2019, 2020.....	97
16.	táblázat Az IRS-szektorban foglalkoztatottak és megtermelt bruttó hozzáadott érték aránya az azonosított sérülékeny járások szerint, 2020.....	103

7.3. Ábrák jegyzéke

1.	ábra A regionális egyenlőtlenségek alakulása Magyarországon (1994-2013).....	25
2.	ábra A moratóriumban lévő vállalati hitelállomány részaránya ágazatonként, 2020 június, december	46
3.	ábra Az NHP Hajrá ágazati megoszlása	47
4.	ábra Az NHP Hajrá megoszlása vállalati méretkategóriánként és főbb hiteltípusonként	47
5.	ábra Az NHP Hajrá megoszlása régiónként.....	48
6.	ábra A vállalkozások árbevételének alakulása létszámkategóriánként	53
7.	ábra Az új és a megszűnt vállalkozások egyenlege (2008-2020)	55
8.	ábra A mikro-, kis- és középvállalkozások árbevételének alakulása, 2020	63
9.	ábra A mikro-, kis- és középvállalkozások árbevételének alakulása járásonként, 2020	64
10.	ábra A mikro-, kis- és középvállalkozások árbevétele szempontjából legmeghatározóbb nemzetgazdasági ágak, 2020	66
11.	ábra A mikro-, kis- és középvállalkozások árbevétele szempontjából legnagyobb növekedést mutató nemzetgazdasági ágak, 2020	67
12.	ábra KKV-k árbevételének nemzetgazdasági ágak szerinti Gini-indexe járási szinten, 2008-2020	69
13.	ábra Területi különbségek alakulása járási szinten a járások népességnagysága tükrében 2008–2020.....	72
14.	ábra A kis- és középvállalkozások árbevételének térbeli struktúrája, 2020	75
15.	ábra A kis- és középvállalkozások árbevételének térbeli struktúrája, 2008/2020	76
16.	ábra Az országos elmozdulás szerepe a járások mikro-, kis- és középvállalkozásainak árbevételében, 2008-2020	77
17.	ábra Az összetételbeli hatás szerepe a járások mikro-, kis- és középvállalkozásainak árbevételében, 2008-2020	78
18.	ábra A helyi összetevő szerepe a járások kis- és középvállalkozásainak árbevételében, 2008-2020	79
19.	ábra A regressziós megközelítés sémája.....	82
20.	ábra A KKV-k egy foglalkoztatottra jutó nettó árbevétele a vidéki átlagos árbevétel százalékában, 2020 (csak strukturális, gazdasági erő hatása).....	83
21.	ábra A KKV-k egy foglalkoztatottra jutó nettó árbevétele a vidéki átlagos árbevétel százalékában, 2020 (csak a lokális, a gazdasági erővel nem magyarázható hatás)	84
22.	ábra Járások versenyképességi kategóriái, 2020.....	90
23.	ábra Járások versenyképességi kategóriáinak változása, 2020/2008	90
24.	ábra Járási gazdasági erő és a KKV-k versenyképességi helyzetének összevetése, 2020	92
25.	ábra. A KKV-k gazdasági teljesítményének járások szerinti koncentrációja a Lorenz-görbék alapján, 2008, 2020	94
26.	ábra. A Gini-együtthatók alakulása a KKV-k gazdasági teljesítményének járások szerinti értékeire vonatkozóan, 2008-2020	95
27.	ábra. A KKV-k kumulált nettó árbevételének a KKV-k számának kumulált gyakoriságához viszonyított járásonkénti koncentrációját kifejező Lorenz-görbék, 2008, 2020.....	96
28.	ábra. A KKV-k nettó árbevétele és a KKV-k száma alapján számított Hoover-index alakulása 2008-2020	98
29.	ábra. A KKV-k bruttó hozzáadott értéke és a KKV-k száma alapján számított Hoover-index alakulása, 2008-2020.....	99
30.	ábra. A KKV-k foglalkoztatottai és a KKV-k száma alapján számított Hoover-index alakulása, 2008-2020	100
31.	ábra Magyarország turisztikai térségei	104
32.	ábra Az IRS-szektorban működő vállalkozások részesedése a KKV-k bruttó hozzáadott értékéből járásonként, 2020.....	105
33.	ábra. Az IRS-szektorban működő vállalkozások részesedése a KKV-k foglalkoztatotti létszámából járásonként, 2020.....	105
34.	ábra. A KKV-k működése alapján sérülékeny térségek (járások), 2020	106

8. Témavezető ajánlása

Jeneiné Gerő Henriett Emese doktorjelölt a Miskolci Egyetem Hantos Elemér Gazdálkodás- és Regionális Tudományi Doktori Iskolában nappali tagozatos doktorandusz hallgatóként szerezte 2005-ben szerzett abszolutóriumot Dr. Tóthné dr. Sikora Gizella docens asszony irányítása mellett. A Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet, Munkaerőpiac és Foglalkoztatáspolitikai Intézeti Tanszéken segítette kutatási témavezetője és kollégái munkáját. Oktatási-kutatási feladatai mellett akár önálló, akár munkatársaival közös magyar és angol nyelvű publikációi születtek, amelyek témája a regionális, munkaerőpiaci egyenlőtlenségek voltak. Részt vett távoktatási tananyagok kidolgozásában, Oktatási segédletek, könyvrészletek megírásában. Doktori tanulmányai alatt tudományterületén külföldi tapasztalatokat is szerzett, járt Dániában, Cipruson, Lengyelországban a témájához kapcsolódó képzéseken, előadást tartott több külföldi, többek között szlovák és erdélyi egyetemeken.

Az abszolutórium megszerzését követően 2005-ben a Budapesti Gazdasági Egyetemen kezdett dolgozni, ahol oktató és kutató pályáját tovább folytathatta, majd az oktatás mellett tudásvágyát kielégítve egy ideig a Nemzetgazdasági Minisztérium munkatársaként is dolgozott a 2007-2013-as Gazdaságfejlesztési Operatív Program tervezésén. 2006-tól – kisebb megszakításokkal – a közigazgatásban fejlesztéspolitikai és a vállalkozásfejlesztési szakemberként dolgozik. A munkahelyein több képzésen, több éves fejlesztési programban is részt vett. 2009-ben tanulmányt készített a magyarországi leghátrányosabb helyzetű térségekről, amelyet területfejlesztési szakember értékelt, és amely beépítésre került a magyarországi leghátrányosabb helyzetű térségek helyzetelemzésébe is.

A közigazgatásban 2015-től tölt be vezetői pozíciókat, jelenleg a Miniszterelnöki Kabinetiroda munkatársa, Nagy Márton gazdaságfejlesztési miniszter munkaszervezetét erősíti a Fejlesztési Forrásokért Felelős Főosztály vezetőjeként. Finanszírozási forrásokkal, többek között hitel, garanciaprogramokkal, válságkezeléssel és vállalkozásfejlesztéssel foglalkozik, több szervezetben lát el Felügyelőbizottsági és Igazgatósági tagsági feladatokat.

2019-ben szakmai és elméleti tapasztalatok birtokában elérkezettnek látta az időt, hogy ismereteit tudományos formába öltse és további tudás és ismeretek megszerzésének igényével felkeresse Nagy Zoltán intézetigazgató urat. Intézetigazgató úr jómagam, Dr. Kincses Áron kutatási témavezetőt ajánlotta figyelmébe, mint a Miskolci Egyetem oktatóját, és mint a Központi Statisztikai Hivatal Szakstatisztikai Igazgatóságát irányító elnökhelyettesét. Henriettel 2020-ban kezdtük meg a közös munkát. A közös munka Henriett előrehaladásának támogatására, új ismeretek, új elemzési módszerek, eljárások megismerésére, elsajátítására, a doktori értekezés fejezetenkénti felépítésére irányult. A közös munka során nagy hangsúlyt fektettünk cikkek írására, amelyek segítségével Henriett további szakmai elméleti tudást és jártasságot szerezhet a cikkírásban. Több közös publikációnk is született a jelölt kutatási témáját érintően. Többek között a Területi Statisztika, Statisztikai Szemle tudományos folyóiratokban és az Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek regionális kutatások periodikus és a Geojournal of Tourism and Geosites kiadványokban:

- A hazai mikro-, kis- és középvállalkozások (kkv-k) területi, versenyképességi elemzése, 2008–2020;
- A tőkepiaci és az egészségügyi válság összehasonlítása, KKV-kat érintő válságkezelő intézkedések;
- A hazai mikro-, kis- és középvállalkozások térbeli jellegzetességei;
- A hazai KKV-k területi jellegzetességei válságok.
- The impact of the coronavirus pandemic on the territorial characteristics of Hungarian SMEs.

A közös munka során munkahelyi – és családi kötelezettségei – leterheltségei ellenére nagy lelkesedéssel, szorgalommal látta el feladatait, a kihívásokat jól viselte. A határidőket betartotta, folyamatosan jelezte az előrehaladást, a segítségnyújtásom iránti igényét. Henriett jelenleg is folytatja tudományos, publikációs tevékenységét egy angol nyelvű cikke van megjelenés alatt, és egy magyar nyelvű előkészületben. Henriett tudományos munkásságát a jövőben is aktívan szeretné fent tartani. Tagja a Magyar Regionális Tudományi Társaságnak, 2021-ben és az idén, 2022-ben is kutatási témájához kapcsolódóan tartott előadásokat. Munkahelyén kollégákat mentorál, és ideje függvényében örömmel fogadja el, ha felkérlik szakdolgozati konzulensnek.

Összességében úgy ítélem meg, hogy szakmai irányításom alatt a doktor jelölt tovább fejlődött, sok új ismeretet szerzett és az eredetileg is benne rejlő szakmai és elméleti tudást közösen a tudomány irányában tudtuk fordítani megalapozva ezáltal egy új regionális kutató jövőbeni 'ténykedését'.

Kérem, hogy munkáját fogadják szeretettel.

Dr. Kincses Áron
a jelölt kutatási témavezetője

9. Tudományos publikációk listája

1. Kincses, Áron; Tóth, Géza; Jeneiné Gerő, Henriett Emese
A hazai mikro-, kis- és középvállalkozások (kkv-k) területi, versenyképességi elemzése, 2008–2020 [Competitiveness analyses of Hungary's micro-, small and medium sized enterprises (SMEs), 2008–2020]
Területi Statisztika, 2022, 62(4): 456–477; (2022)
2. Jeneiné Gerő, Henriett Emese
A tőkepiaci és az egészségügyi válság összehasonlítása, KKV-kat érintő válságkezelő intézkedések [Comparison of the capital market and the health crisis, crisis management measures affecting SMEs]
Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, XIX. évf. 2022. 1. szám (2022)
3. Jeneiné Gerő, Henriett Emese; Kincses, Áron; Tóth, Géza
A hazai mikro-, kis- és középvállalkozások térbeli jellegzetességei [Spatial characteristics of Hungarian micro-, small and medium-sized enterprises]
Területi Statisztika 61 : 6 pp. 769-796., 28 p. (2021)
4. Jeneiné Gerő, Henriett Emese ; Kincses, Áron ; Tóth, Géza
A hazai KKV-k területi jellegzetességei válságok idején [Territorial characteristics of domestic SMEs during crises]
Statisztikai Szemle 99 : 12 pp. 1185-1211., 27 p. (2021)
5. Kincses, Áron ; Tóth, Géza; Jeneiné, Henrietta Emese Gerő ; Péntes, János
The impact of the coronavirus pandemic on the territorial characteristics of Hungarian SMEs (special regards to tourism)
Geojournal of Tourism and Geosites 39 : 4 supplement pp. 1483-1487., 5 p. (2021)
6. Dabasi, Halász Zsuzsanna ; Gerő, Henriett
The Roma Population and their Migration Trends in Szabolcs-Szatmár-Bereg County
In: Application of Management Theory in Practice II.
Kassa, Szlovákia : Technical University of Košice, Faculty of Economics (2004) pp. 48-55. , 8 p.
7. Gerő, Henriett
The Effects of the European Integration on the Hungarian Labour Market
In: Gică, Oana Adriana (szerk.) The Impact of European Integration on the National Economy - Management
Kolozsvár, Románia: Babes-Bolyai Tudományegyetem, (2005) Paper: x , 7 p.
8. Gerő, Henriett
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye munkanélküliségi viszonyai az 1990-es években
In: Lehoczky, László (szerk.) Doktoranduszok Fóruma Gazdaságtudományi Kar Szekciókiadványa
Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem Innovációs és Technológia Transzfer Centrum, (2003) pp. 78-83. , 6 p.
9. Tóthné, Sikora Gizella ; Gerő, Henriett
Az ESZA szerepe a munkaerő-piaci folyamatok alakulásában – esettanulmány a dán Ringkobing megye példája: X. fejezet (2003)
Apertus Közalapítvány által támogatott az „EU-m@trix elemek” távoktatási projekt, Távoktatási tananyag
10. Tóthné, Sikora Gizella ; Gerő, Henriett
Az Európai Unió foglalkoztatás és szociálpolitikája: V. fejezet (2003)
Apertus Közalapítvány által támogatott az „EU-m@trix elemek” távoktatási projekt, Távoktatási tananyag

11. Tóthné, Sikora Gizella ; Gerő, Henriett
 Motivációs és érdekeltségi rendszerek: IX. fejezet (2003)
 Apertus Közalapítvány által támogatott az „EU-m@trix elemek” távoktatási projekt, Távoktatási tananyag
12. Gerő, Henriett
 Munkahelyi egészség és biztonságvédelem az Európai Unióban és Magyarországon
 In: Kováts, Gergely (szerk.)A II. Országos Közgazdaságtudományi Doktorandusz Konferencia előadásai: Magyarország az Európai Unió küszöbén: Nemzetközi és regionális kihívások
 Budapest, Magyarország: Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ) (2003) pp. 130-135. , 6 p.
13. Halász, Zsuzsanna ; Gerő, Henriett (társszerző)
 The labour market migration of the Roma minority population of Szabolcs-Szatmár-Bereg County
 In: Lehoczky, László; Kalmár, László (szerk.)4th International Conference of PhD Students, Vol. 2. Economics
 Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem, (2003) pp. 367-373. , 7 p.
14. Gerő, Henriett
 Regional Characteristics of the National Labour Market
 In:Application of Management Theory in Practice II.
 Košice, Szlovákia: University of Economics in Bratislava, Faculty of Business Economics in Kosice, (2004) pp. 128-138. , 11 p.
15. Gerő, Henriett
 A személyzetfejlesztés újabb irányai
 In: Horváth, Á (szerk.)IV. Regionális Tanácsadási Konferencia
 Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem, (2004) pp. 1-9. , 9 p.
16. Tóthné, Dr. Sikora Gizella ; Gerő, Henriett Emese
 Munkaerőpiac: Oktatási Segédlet , 79 p. (2004)
 Miskolc: Miskolci Egyetem
17. Gerő, Henriett
 Regional Deviations of the Unemployment in Hungary
 In: Lehoczky, L.; Kalmár, L. (szerk.)5th International Conference of PhD Students. Economics I
 Miskolc, Magyarország: University of Miskolc Innovation and Technology Transfer Centre (2005) 430 p. pp. 59-63. , 5 p.
18. Gerő, Henriett
 A magyarországi munkaerőpiaci egyenlőtlenségeket magyarázó tényezők változása az 1990-es évek elejétől napjainkig
 In: Szegedi, Krisztina (szerk.)Doktoranduszok Fóruma Gazdaságtudományi Kar Szekciókiadványa
 Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem Innovációs és Technológia Transzfer Centrum, (2004) pp. 55-61. , 7 p.

10. Mellékletek

10.1. melléklet

Versenyképességi fogalmak

A Heckscher-Ohlin tétel a versenyképességet a nemzetközi kereskedelem szintjén vizsgálja. A modell szerint az egyes országok akkor tekinthetők versenyképesnek és akkor juthatnak kölcsönösen előnyökhöz a nemzetközi kereskedelemben, ha a termékek relatív munkaintenzív vagy tőkeintenzív jellegét (tényezőigényességét) és az ország más országokéhoz viszonyított relatív tőkegazdag vagy munkaerőben gazdag állapotát (tényezőellátottságát) figyelembe véve a bővebben rendelkezésre álló termelési tényezők intenzívebb felhasználását igénylő termékek termelésére szakosodnak. (Szentés, 1999.)

Wassily Leontief szovjet-amerikai közgazdász rámutatott arra, hogy a Heckscher-Ohlin által megfogalmazott elmélet, miszerint a termelési tényezők áramlása a kiegyenlítődés irányába hat, nem igaz az amerikai külkereskedelemben. Az USA a tőkegazdagság ellenére munkaigényes termékeket exportál és tőkeigényes termékeket importál. (Somogyi, 2009.) Az előzőek alapján meghatározható Leontief paradoxona, amely szerint a fejlettebb országokban nagyobb a munkaigényes munkaerő-kínálat, mint a fejlődő országokban. Leontief szerint a versenyképesség nem a munka vagy a tőke intenzitásában rejlik, hanem abban, hogy a fejlett országok munkaereje képzettségüknek köszönhetően sokkal több és jobb termelésre képesek.

Vernon továbbfejlesztette a Heckscher-Ohlin modellt és kialakította a termékciklus (életgörbe) elméletet is. Vernon szerint a versenyképesség (és az innovációs fölény) alapja a hazai piac keresleti oldalának fejlettsége. Vernon szerint ha egy termék az érett szakaszba jut, úgy már nem az áruformákban való export hozza a nyereséget az adott ország számára, hanem a technológia átengedése, illetve egy másik új termék bevezetése. (Majoros, 1997.)

Michael E. Porter a makrogazdasági versenyképességi modelljében hat olyan tényezőt emelt ki, amelynek megléte nélkülözhetetlen:

1. Feltételi tényezők (a termeléshez szükséges erőforrások és az infrastruktúra).
2. Keresleti tényezők a hazai piacon (piacszerkezet, piaci telítettség stb.).
3. Kiszolgáló iparágak (egy-egy adott iparágához kapcsolódóan vagy termelési vertikumban).
4. Vállalatok stratégiája.
5. Lehetőségek a versenyképesség növelésére (innovációk, kereslet fellendülés stb.).
6. Hazai kormány gazdaságpolitikája és a gazdaság működését szabályozó intézkedései.

Paul Krugman – többek között – a Porteri modellt bírálta és a nemzeti szintű versenyképesség tekintetében felhívta a figyelmet arra, hogy egy ország több lényeges elemében különbözik bármely vállalattól, ami értelmetlenné, de leginkább félrevezetővé teszi a versenyképesség vizsgálatát. Krugman rámutatott arra, hogy a versenyképesség vizsgálatához egyáltalán nem elhanyagolható a regionális megközelítés, azaz rendkívül fontos, hogy a gazdasági tevékenységek regionális szinten hol mennek végbe. Ugyanakkor Krugman szerint a vállalati szint elemzése korántsem lényegtelen, hiszen a generált pozitív agglomerációs hatások révén növekszik a gazdaság és a társadalmi jólét, valamint a versenyképesség szempontjából is előnyként szolgálnak ezek a hatások. (Krugman, 1994)

Lengyel Imre a versenyképességet a versengésre való készségeként definiálja, amelyet a pozíciószerezés és tartós helyállás képességével magyaráz, valamint kiemelt szerepet ad mutatószámoknak: a versenyképességet a jövedelmezőség növelése, valamint az üzleti sikeresség és a piaci részesedés jelez. (Lengyel, 2000/a.)

Török Ádám szerint a versenyképesség fogalma nincs pontosan meghatározva, valamint úgy vélte, hogy ez a fogalom nem vezethető le egyik közgazdaságtani paradigmából sem, azaz a versenyképességet nem lehet definiálni. Megfigyelte, hogy a versenyképesség csak a menedzsmenttudományok között jön elő (azaz csupán mikrogazdasági szinten jelenik meg) és nem a közgazdaságtan, valamint a nemzetközi gazdaságtanban ezt a fogalmat nem használják. Felmerült a kérdés, hogy vajon a versenyképesség fogalma makrogazdasági szinten elhanyagolható? Török megfogalmazásában a versenyképességet külön kell kezelni mikroszinten, ahol a – Lengyel Imre megfogalmazásához hasonlóan – a piaci versenyben való pozíciószerezés, illetve helyállás képességét jelenti, míg makroszinten ugyanezt jelenti csak itt nem a vállalkozások között, hanem az egyes nemzetgazdaságok között folyik a versengés. (Somogyi, 2009.)

Majoros Pál rávilágít arra, hogy a versenyképesség fogalma az elmúlt évtizedekben számos jelentősebb változáson ment keresztül. Több fajtáját és formáját is meg kell különböztetni (statikus és dinamikus értelemben vett versenyképesség). Míg a kezdetekben a versenyképesség egy pozitív fogalmat hordozott magában, addig napjainkra a fogalom inkább a mindennapi életben maradási és a nem teljesítése esetén történő „eltűnést” jelenti. (Majoros, 1997.)

Losoncz Miklós a versenyképesség előnyeit a globalizációhoz kapcsolta, amelyet egy olyan lüktetésnek tartott, amelyből egy ország kimaradása a fejlődés és versenyképességé válás akadályává válhat. A versenyképességet regionálisan is értelmezte, ahol a régiók közötti azonosságok és különbségek vizsgálatára kerül sor (makrogazdasági szinten ez az egyes nemzetgazdaságok versenyképességének vizsgálatát jelenti). Losoncz ennek megfelelően időbeli és földrajzi vizsgálatok alapján elemezte a versenyképességet. Losoncz szerint a versenyképesség legfontosabb tényezői a munkatermelékenység, a munkaerőköltség, a valutaárfolyam és a belföldi árak. (Losoncz, 2003.)

Martin Neil Baily és Paul Friedman szerint egy ország akkor tekinthető versenyképesnek, ha az adott országban tevékenykedő vállalatok elérik az elvárt hozamszintet és nincs szükségük külső segítségre (gazdaságtalan exportra). Külön kiemelték, hogy versenyképesség mérése gyakori valutaértékelés nélkül menjen végbe. (Baily, Friedman, 1991)

10.2. melléklet

A 2008-ról 2020-ra a KKV-k árbevétele szempontjából legnagyobb növekedést mutató nemzetgazdasági ágak

Jel	Nemzetgazdasági Ágak	Járások száma
A	Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat	0
B	Bányászat, kőfejtés	18
C	Feldolgozóipar	7
D	Villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás	21
E	Vízellátás, szennyvíz gyűjtése, kezelése, hulladékgazdálkodás, szennyeződésmegsejtés	22
F	Építőipar	3
G	Kereskedelem, gépjárműjavítás	2

H	Szállítás, raktározás	4
I	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	4
J	Információ, kommunikáció	14
K	Pénzügyi, biztosítási tevékenység	0
L	Ingatlanügyletek	15
M	Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység	21
N	Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység	13
O	Közigazgatás, védelem; kötelező társadalombiztosítás	0
P	Oktatás	18
Q	Humán-egészségügyi, szociális ellátás	14
R	Művészet, szórakoztatás, szabadidő	21
S	Egyéb szolgáltatás	0
T	Háztartás munkaadói tevékenysége, termék előállítása, szolgáltatás végzése saját fogyasztásra	0
	Összesen	197

10.3. melléklet GINI index 2008-2020

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
A	0,478959	0,49326	0,497488	0,494547	0,492739	0,491353	0,47848	0,47691	0,47117	0,464562	0,459004	0,462659	0,460972	-0,01799
B	0,852124	0,865888	0,862077	0,873687	0,880967	0,880821	0,866558	0,864306	0,874339	0,876243	0,912496	0,923461	0,923903	0,071779
C	0,552953	0,545813	0,550951	0,552388	0,56999	0,548393	0,555694	0,554543	0,546532	0,556507	0,574095	0,561677	0,564948	0,011995
D	0,959521	0,960178	0,959301	0,959126	0,957235	0,958645	0,957449	0,958175	0,950916	0,959372	0,964032	0,957468	0,957977	-0,00154
E	0,66875	0,651493	0,650758	0,701695	0,682125	0,712931	0,706276	0,687274	0,685868	0,696136	0,700607	0,709653	0,73	0,06125
F	0,669548	0,667057	0,653073	0,640518	0,638192	0,627663	0,621868	0,621571	0,631801	0,641847	0,645225	0,632941	0,647009	-0,02254
G	0,693679	0,677293	0,68121	0,674003	0,67754	0,682599	0,69255	0,68951	0,693836	0,693155	0,696386	0,697653	0,69457	0,00089
H	0,662099	0,671791	0,687665	0,663382	0,65961	0,63696	0,632226	0,631071	0,631644	0,629358	0,629508	0,626549	0,628276	-0,03382
I	0,583062	0,589208	0,598706	0,604419	0,60816	0,620953	0,630335	0,634221	0,639093	0,641438	0,644207	0,639071	0,622696	0,039634
J	0,871217	0,879187	0,860175	0,863986	0,86774	0,865122	0,8631	0,863924	0,861119	0,86726	0,862251	0,855491	0,85121	-0,02001
L	0,805306	0,802103	0,788198	0,787412	0,793613	0,793669	0,78724	0,790454	0,793853	0,789388	0,782736	0,786688	0,792588	-0,01272
M	0,809126	0,826649	0,814891	0,80584	0,795449	0,791766	0,782569	0,783216	0,782899	0,783091	0,780837	0,77749	0,777801	-0,03133
N	0,753712	0,765995	0,775609	0,773866	0,784516	0,785856	0,784548	0,785506	0,788424	0,790028	0,791992	0,784382	0,765907	0,012195
P	0,714365	0,715293	0,719669	0,713938	0,710928	0,719077	0,716494	0,715668	0,713868	0,718963	0,716793	0,690486	0,697748	-0,01662
Q	0,619948	0,619732	0,621383	0,623108	0,632411	0,719077	0,624807	0,620701	0,618469	0,627237	0,627537	0,636144	0,6449	0,024951
R	0,737963	0,730835	0,731799	0,721006	0,736748	0,622753	0,759992	0,749141	0,757669	0,756553	0,743797	0,73783	0,726161	-0,0118
S	0,682994	0,692578	0,657689	0,700379	0,68159	0,715157	0,71986	0,708452	0,681455	0,664688	0,640604	0,611306	0,618131	-0,06486
Összesen	0,667169	0,662057	0,65562	0,644903	0,645751	0,643164	0,645276	0,642528	0,641537	0,645477	0,650762	0,647383	0,642881	-0,02429

10.4. melléklet

A hazai KKV-k árbevételének térbeli különbségei 2008 és 2020-között a járások népességnagyság kategóriái alapján

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1. csoport	2,2	2,1	2,0	2,0	1,9	1,9	1,9	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8
2. csoport	7,4	7,6	6,3	6,1	6,0	5,9	5,6	5,6	5,2	4,5	4,7	4,4	4,4
3. csoport	5,1	4,9	4,8	4,8	4,9	4,7	4,6	4,6	4,7	4,7	4,8	4,5	4,6
4. csoport	5,8	5,7	5,7	5,5	5,1	5,3	5,4	5,2	5,3	5,1	5,0	4,8	5,0
5. csoport	4,1	4,0	4,1	4,1	4,1	4,1	3,9	3,9	4,1	4,3	4,2	4,7	4,9
6. csoport	10,2	9,7	10,7	10,4	10,6	10,7	10,7	10,4	11,2	11,9	12,0	11,7	11,8
	34,7	33,9	33,6	32,9	32,7	32,6	32,1	31,6	32,3	32,3	32,6	32,0	32,4

10.5. melléklet

Szomszédsági mátrixok összevetésének eredményei

Jelentések:

- Királynő: minden olyan járás szomszédos, melynek a csúcsa és az éle szomszédos.
- Királynő (2nd): minden olyan járás szomszédos, mely, és melynek szomszédja esetében a csúcs és az él szomszédos (a szomszéd szomszédjai is szomszédosak ekkor a vizsgált járással).

- K4: a geometriai középponttól számított 4 legközelebbi járás tekinthető szomszédosnak.
- TAV: a szomszédság foka a távolság inverze, mindenki mindenkivel szomszédos, a szomszédság foka a távolság inverzével arányos.

Királynő	Királynő 2nd	K_4	TAV
0,265	0,155615	0,275538	0,215385
0,053846	0,043462	0,057923	0,032846
0,117615	0,113692	0,083769	0,059923
0,163769	0,117846	0,220385	0,071769
0,128077	0,089154	0,118231	0,065846
0,275846	0,244846	0,278077	0,229615
0,422231	0,307615	0,386154	0,32
0,293923	0,234385	0,283231	0,290462
0,505	0,290308	0,568	0,272615
0,533846	0,337615	0,564231	0,315923
0,635	0,402769	0,653769	0,371615
0,605154	0,382077	0,660538	0,349769
0,567154	0,336462	0,586	0,337462
0,398692	0,324462	0,467923	0,269923
0,285077	0,192308	0,329769	0,150769
0,431615	0,315692	0,443769	0,306231
0,283154	0,222077	0,305923	0,233077
0,500385	0,341923	0,501538	0,333385

10.6. melléklet

A kis- és közép vállalkozások árbevételének térbeli struktúrája nemzetgazdasági áganként 2020-ban

A Mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat ágazatban a legkedvezőbb helyzetű járások Hajdú-Bihar, Békés, Csongrád-Csanád illetve Győr-Moson-Sopron megyékben találhatóak. Az Alacsony–Alacsony klaszterbe Nógrád, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén több járása, valamint Budapest kerületei sorolhatók, néhány Fejér és Veszprém megyei járással együtt. A környezetétől pozitív módon emelkedik ki Budapest 3. kerülete, illetve Budakeszi járás.

A Bányászat, kőfejtés ágazatban az Érdi és a Pilisvörösvári járás alkotják a Magas–Magas klasztert. Az Alacsony–Alacsony klaszterbe sorolandó járások térben szórtnan az Alföldön helyezkednek el. Környezetétől pozitívan eltér a Debreceni és a Bajai járás helyzete.

A Feldolgozóipar ágazatban a Mosonmagyaróvári és a Pilisvörösvári járások sorolhatók a Magas–Magas klaszterbe. Az Alacsony–Alacsony klaszterbe elsősorban Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád országhatár menti járásai és néhány további periferikus helyzetű járás sorolható. A Magas–Alacsony klaszter néhány meghatározó járása a Nyíregyházi, a Karcagi, a Dunaújvárosi, a Kaposvári és a Nagykanizsai járás.

A Villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás ágazat alapvetően hat budapesti kerületre koncentrálódik, itt található a Magas–Magas klaszter. A további klaszterek elhelyezkedésében jelentős szabályszerűség nem mutatható ki.

A Vízellátás, szennyvíz gyűjtése, kezelése, hulladékgazdálkodás, kármentesítés ágazat az Érdi, Szigetszentmiklósi és Gyáli járásokban, valamint Budapest 18. és 23. kerületére koncentrálódik. Az Alacsony–Alacsony klaszter a keleti és a nyugati határ közelében fekvő

járásokra szorítkozik. A környezetéből kiemelkedik a Kecskeméti, Székesfehérvári, Kaposvári és a Szombathelyi járás.

Az Építőipar ágazatban a Magas–Magas klaszter döntően budapesti kerületekből, valamint az Érdi, Szentendrei és a Dunakeszi járásokból áll. Az Alacsony–Alacsony klaszter térben viszonylag szórt ebben az esetben is. A Zalaegerszegi, Kaposvári és Siófoki járások a környezetüktől pozitív értelemben térnek el.

A Kereskedelem, gépjárműjavítás ágazatban is a főváros központúság emelhető ki. A Magas–Magas klaszterbe itt is döntően budapesti, elsősorban budai kerületek tartoznak, kiegészülve a Dunakeszi, Pilisvörösvári, Budakeszi és Érdi járásokkal. A kedvezőtlen helyzetű járások klasztere lényegében a társadalmi-gazdasági szempontból periferikus járásokból áll. A környezetéből pozitív vonatkozásban a Nyíregyházi, Pécsi és Zalaegerszegi járások emelkednek ki.

A Szállítás, raktározás ágazat zömmel budapesti, illetve Pest megyei központú. Ezzel szemben a Dél-Dunántúl és Észak-Magyarország járásainak nagy része az Alacsony–Alacsony klaszterbe sorolható. Környezetüktől magasabb értéket látunk néhány közlekedés-földrajzilag fontos térségben, mint a Záhonyi, Nyíregyházi és a Nagykanizsai járás.

A Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás ágazat is elsősorban Budapest központú. A Magas–Magas klaszterbe itt budapesti kerületek, valamint a Szentendrei járás tartozik. Az Alacsony–Alacsony klaszter tagjait leginkább északkeleten, és délnyugaton találjuk. Kiemelkedik a Nyíregyházi, Debreceni és a Pécsi járás a szomszédai közül.

Az Információ, kommunikáció ágazat esetén a Magas–Magas klaszter budapesti, itt is döntően budai kerületekből áll. Ehhez csatlakozik még az Érdi, Budakeszi, Szentendrei és a Dunakeszi járás. Az Alacsony–Alacsony klaszter legtöbb tagját Északkelet-Magyarországon találhatjuk, míg a szomszédaihoz képest Debrecen van viszonylag kedvező helyzetben.

Az Ingatlanügyletek ágazatnál is – a Szentendrei járáson kívül – szinte az előbbivel azonos járások alkotják a legkedvezőbb helyzetű klasztert. Az Alacsony–Alacsony klaszter zömét kelet-magyarországi járások teszik ki. A Magas–Alacsony klaszter ebben az esetben a Keszthelyi járással képviseli magát. Ehhez a helyzethez nagyon hasonlít A Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység térbeli struktúrája annyi különbséggel, hogy a Magas–Alacsony klaszterbe itt a Kecskeméti járás tartozik.

Az Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység ágazat is elsősorban főváros centrikusnak tekinthető, hiszen itt és az agglomeráció járásaiban láthatjuk a Magas–Magas klasztert. Az Alacsony–Alacsony klaszter térben viszonylag szórtan helyezkedik el. Környezetétől a Nyíregyházi, Pécsi és Zalaegerszegi járások esetén látunk pozitív eltérést.

Az Oktatás ágazat sem különbözik a Magas–Magas klaszter elhelyezkedése tekintetében az eddigiektől. Sokkal érdekesebb, hogy a Magas–Alacsony klaszterbe a Nyíregyházi, Egri, Karcagi, Pécsi és Zalaegerszegi járások tartoznak.

A Humán egészségügyi, szociális ellátás ágazat esetén szintén Budapest kerületei, illetve az agglomeráció nyugati járásai emelkednek ki, s sorolhatók a Magas–Magas klaszterbe. Az Alacsony–Alacsony klaszter elsősorban Északkelet-Magyarország néhány fejletlen járásából áll. A Magas–Alacsony klaszter tagjai a Nyíregyházi, Zalaegerszegi és a Szombathelyi járások. A Művészet, szórakoztatás, szabadidő és az Egyéb szolgáltatások tekintetében szintén látszik a budapesti fölény. Különbség inkább az, hogy előbbinél a Soproni és a Szombathelyi, míg utóbbinál a Zalaegerszegi, Pécsi és Nyíregyházi járások emelkednek ki a környezetükből.

10.7. melléklet

Tényezőkre bontás a KKV-k árbevételének járásonkénti alakulásában

Járás	Járás kód	NS	IM	RS
Ráckevei járás	134	192,3835	25,52747	-117,911
Budapest 01. kerület	1	268,704	-65,5136	-103,19

Járás	Járáskód	NS	IM	RS
Salgótarjáni járás	120	168,405	9,305735	-77,7107
Bácsalmási járás	34	160,0171	16,66457	-76,6816
Budapest 05. kerület	5	224,1846	-57,6225	-66,5621
Nagykállói járás	155	155,7535	8,449652	-64,2031
Budapest 12. kerület	12	196,4914	-35,008	-61,4833
Békéscsabai járás	46	151,1515	5,227468	-56,3789
Bátonyterenyei járás	117	145,532	10,05748	-55,5895
Sátoraljaújhelyi járás	65	146,184	9,162744	-55,3467
Záhonyi járás	160	156,7619	-1,96839	-54,7935
Budapest 07. kerület	7	152,3938	0,573349	-52,9671
Rétsági járás	119	140,8833	10,70488	-51,5882
Miskolci járás	61	149,0639	-8,17012	-40,8937
Ózdi járás	62	136,3059	2,43123	-38,7371
Szolnoki járás	167	129,8115	6,449176	-36,2606
Vásárosnaményi járás	159	128,7866	7,454661	-36,2413
Budapest 23. kerület	23	126,0785	1,279961	-27,3585
Püspökladányi járás	102	117,9946	9,211749	-27,2064
Orosházi járás	50	119,2547	7,949337	-27,204
Tamási járás	174	121,6778	5,512509	-27,1903
Kiskőrösi járás	39	121,7287	4,942906	-26,6716
Várpalotai járás	190	118,7391	7,01274	-25,7519
Balatonalmádi járás	184	119,3919	6,198992	-25,5909
Balassagyarmati járás	116	123,4721	1,261211	-24,7333
Budapest 21. kerület	21	120,5485	3,388881	-23,9374
Hatvani járás	107	120,66	2,753461	-23,4134
Komlói járás	26	118,5944	4,660185	-23,2546
Kunhegyesi járás	164	113,6337	8,797171	-22,4309
Budapest 20. kerület	20	116,1567	5,974651	-22,1313
Pécsi járás	28	118,7391	3,358293	-22,0974
Budapest 14. kerület	14	118,376	3,575025	-21,951
Hódmezővásárhelyi járás	71	116,5549	4,125538	-20,6804
Celldömölki járás	176	110,8516	9,373921	-20,2256
Gödöllői járás	128	115,6273	4,579911	-20,2072
Kecskeméti járás	38	113,9976	4,635882	-18,6335
Törökszentmiklósi járás	169	109,8521	7,749424	-17,6016
Csongrádi járás	70	111,1045	5,785517	-16,89
Kunszentmártoni járás	165	108,6767	6,854367	-15,5311
Gyöngyösi járás	106	108,2773	6,92334	-15,2007
Siófoki járás	146	108,1386	6,994888	-15,1335
Bélapátfalvai járás	103	107,3777	7,349135	-14,7269
Budapest 06. kerület	6	114,954	-1,67105	-13,2829
Szombathelyi járás	181	107,8931	5,019344	-12,9124
Tatabányai járás	115	107,9682	4,648941	-12,6172
Pétervásárai járás	109	104,7403	7,780623	-12,5209
Jánoshalmi járás	36	105,0125	7,489772	-12,5023

Járás	Járáskód	NS	IM	RS
Egri járás	104	105,3099	7,122703	-12,4326
Kisbéri járás	111	107,4996	4,802553	-12,3022
Mezőcsáti járás	59	101,9035	9,666215	-11,5697
Tiszaújvárosi járás	68	122,8578	-11,4795	-11,3783
Szentendrei járás	135	104,7272	6,297405	-11,0246
Dombóvári járás	171	103,6196	6,828141	-10,4477
Kaposvári járás	143	104,2801	6,017392	-10,2975
Szekszárdi járás	173	105,1083	5,148077	-10,2564
Sarkadi járás	51	105,1721	5,013812	-10,1859
Budapest 15. kerület	15	105,1792	4,744804	-9,92396
Kisvárdai járás	153	105,694	4,031172	-9,72514
Soproni járás	91	102,4618	6,973729	-9,43557
Fonyódi járás	142	102,8725	6,243787	-9,1163
Bajai járás	35	104,4817	4,468631	-8,95029
Gyomaendrődi járás	47	102,7074	6,058725	-8,76613
Budapest 10. kerület	10	105,7958	2,092969	-7,88874
Budapest 16. kerület	16	101,295	5,906928	-7,20194
Esztergomi járás	110	100,6354	6,514991	-7,15042
Veszprémi járás	191	99,93532	6,536666	-6,47199
Szécsényi járás	121	99,31505	7,08788	-6,40293
Budapest 22. kerület	22	103,1372	3,222879	-6,36008
Nagykátai járás	131	100,7429	5,601488	-6,34438
Oroszlányi járás	113	101,7085	4,401987	-6,11049
Mezőtúri járás	166	99,24073	6,617222	-5,85795
Békési járás	45	97,13741	8,490348	-5,62776
Makói járás	73	100,5855	4,889346	-5,47489
Tiszavasvári járás	158	101,3337	3,051041	-4,38469
Tatai járás	114	99,03479	4,941903	-3,97669
Budakeszi járás	123	101,1343	2,764006	-3,89827
Budapest 17. kerület	17	99,47496	4,348861	-3,82382
Szegedi járás	75	107,3115	-3,49341	-3,81809
Sümegei járás	188	95,43152	7,661712	-3,09323
Nyíregyházai járás	157	100,0118	3,034616	-3,04641
Sárbogárdi járás	84	96,55577	6,41207	-2,96784
Kiskunhalasi járás	41	96,97068	5,728228	-2,69891
Szigetvári járás	33	98,17	4,398217	-2,56822
Tiszaújvárosi járás	44	97,19267	5,115997	-2,30867
Mosonmagyaróvári járás	89	95,61574	6,607101	-2,22284
Tolnai járás	175	96,36944	4,511386	-0,88083
Székesfehérvári járás	85	96,38148	4,4078	-0,78928
Körmendi járás	177	93,83105	6,897915	-0,72896
Móri járás	82	94,99655	5,302266	-0,29882
Pilisvörösvári járás	133	96,6438	3,451509	-0,09531
Mohácsi járás	27	93,3624	6,709451	-0,07185
Karcagi járás	163	94,42267	5,320613	0,256718

Járás	Járáskód	NS	IM	RS
Hajdúnánási járás	99	92,20402	6,881772	0,914205
Érdi járás	127	94,81908	3,710521	1,470404
Nagykanizsai járás	196	99,23147	-0,92024	1,688769
Zalaegerszegi járás	197	91,1115	6,841534	2,046962
Tiszafüredi járás	168	92,35525	5,592484	2,052266
Ajkai járás	183	95,91277	1,657265	2,429966
Ceglédi járás	124	92,20176	5,337451	2,460786
Debreceni járás	95	95,06015	2,242743	2,697103
Barcsi járás	140	90,77526	6,444928	2,779808
Szentesi járás	76	92,75635	4,431309	2,812344
Aszódi járás	122	91,05569	5,651552	3,29276
Zalaszentgróti járás	198	93,13273	3,496381	3,370892
Szerencsi járás	66	90,95475	5,437276	3,607971
Pápai járás	187	90,69775	4,466293	4,835959
Csengeri járás	149	89,61792	4,980359	5,401724
Gyáli járás	129	91,9021	2,276779	5,821117
Budapest 03. kerület	3	90,56884	3,608228	5,822928
Szigetszentmiklósi járás	136	92,32972	1,807231	5,863053
Vecsesi járás	139	92,34807	1,768547	5,883387
Mezőkövesdi járás	60	87,47839	6,359835	6,16177
Pécsváradi járás	29	86,81352	6,873675	6,312807
Dunaújvárosi járás	78	90,02863	3,626067	6,345308
Budapest 18. kerület	18	89,25934	3,80363	6,937029
Bólyi járás	24	87,36739	5,409894	7,22272
Cigándi járás	54	85,21821	7,293397	7,488389
Téti járás	92	86,72967	5,756315	7,514013
Enyingi járás	79	85,85302	6,411629	7,735347
Mezőkovácsházai járás	49	85,97814	6,197731	7,824126
Marcali járás	144	86,41783	5,33309	8,249082
Csurgói járás	141	81,69438	9,832425	8,473199
Nagyatádi járás	145	85,09298	5,847382	9,059641
Szeghalmi járás	53	85,528	5,095722	9,37628
Berettyóújfalui járás	94	86,21713	4,405371	9,377497
Hajdúszoboszlói járás	100	84,96804	5,623578	9,408383
Kazincbarcikai járás	58	93,88004	-4,3073	10,42726
Derecskei járás	96	84,55646	4,870923	10,57262
Győri járás	87	86,21642	2,912151	10,87143
Devecseri járás	186	83,23673	5,849179	10,91409
Budapest 19. kerület	19	84,46404	4,266428	11,26954
Budapest 02. kerület	2	84,01774	4,349822	11,63244
Nyírbátori járás	156	83,59753	4,769886	11,63259
Kapuvári járás	88	82,41	5,953636	11,63636
Encsi járás	56	82,26681	5,046477	12,68671
Mátészalkai járás	154	82,62928	4,599688	12,77103
Kemecsei járás	152	80,50828	6,007534	13,48419

Járás	Járáskód	NS	IM	RS
Szobi járás	137	81,7401	4,748814	13,51108
Sárvári járás	179	80,45559	5,922921	13,62149
Szarvasi járás	52	79,0626	7,260055	13,67735
Tabi járás	147	80,47255	5,803841	13,72361
Tokaji járás	69	76,69612	9,493095	13,81079
Kiskunmajsai járás	42	82,11145	3,605894	14,28266
Balmazújvárosi járás	93	80,53821	5,083252	14,37854
Kunszentmiklósi járás	43	80,57945	4,56462	14,85593
Dunakeszi járás	126	81,63087	2,583556	15,78558
Bonyhádi járás	170	78,9219	4,808428	16,26967
Sellyei járás	30	76,86383	6,63653	16,49964
Martonvásári járás	81	77,92954	5,194833	16,87563
Hevesi járás	108	77,55103	5,270309	17,17866
Keszthelyi járás	193	76,92376	5,621455	17,45478
Csornai járás	86	78,39138	3,888811	17,71981
Gyulai járás	48	76,4811	5,455664	18,06323
Ibrányi járás	151	75,35319	6,232665	18,41415
Budapest 11. kerület	11	78,37405	2,807059	18,81889
Budapest 13. kerület	13	81,43824	-0,54451	19,10627
Jászapati járás	161	74,41796	6,085039	19,497
Letenyei járás	195	73,88767	6,269576	19,84275
Gárdonyi járás	80	74,47184	5,545535	19,98262
Lenti járás	194	73,74189	5,686738	20,57137
Hajdúböszörményi járás	97	75,88013	3,499022	20,62085
Budapest 04. kerület	4	76,51325	1,989326	21,49742
Hajdúhadházi járás	98	75,521	2,878042	21,60096
Kalocsai járás	37	73,98847	4,054718	21,95681
Monori járás	130	72,47336	5,361747	22,16489
Paksi járás	172	70,96519	6,245471	22,78934
Siklósi járás	31	72,36291	4,779084	22,858
Sárospataki járás	64	71,23684	5,702338	23,06082
Váci járás	138	73,3907	2,810418	23,79888
Edelényi járás	55	69,11387	5,921472	24,96466
Füzesabonyi járás	105	70,99695	3,98375	25,0193
Kisteleki járás	72	70,3454	4,543192	25,11141
Tapolcai járás	189	67,72753	4,576352	27,69612
Putnoki járás	63	67,06422	4,861777	28,07401
Mórahalmi járás	74	70,52815	1,297833	28,17402
Zirci járás	192	67,00195	4,796516	28,20154
Pásztói járás	118	65,66503	3,991255	30,34371
Komáromi járás	112	63,73642	4,284991	31,97859
Balatonfüredi járás	185	62,6704	4,875356	32,45425
Jászberényi járás	162	62,71149	2,893007	34,39551
Vasvári járás	182	61,5383	3,270333	35,19137
Budapest 08. kerület	8	64,95203	-0,94966	35,99763

Járás	Járáskód	NS	IM	RS
Dabasi járás	125	61,41989	1,62819	36,95192
Budapest 09. kerület	9	59,71708	3,126287	37,15663
Fehérgyarmati járás	150	57,4394	2,89651	39,66409
Kiskunfélegyházi járás	40	56,80728	3,010882	40,18184
Kőszegi járás	178	56,30102	2,80889	40,89009
Nyíradonyi járás	101	54,54761	2,239637	43,21276
Szentlőrinci járás	32	50,77113	3,860304	45,36857
Pannonhalmi járás	90	49,8384	4,347634	45,81396
Szikszói járás	67	46,94616	4,058892	48,99495
Gönci járás	57	46,86343	2,457019	50,67955
Szentgotthárdi járás	180	45,0896	2,669506	52,24089
Baktalórántházai járás	148	38,86113	3,072987	58,06589
Hegyháti járás	25	38,49787	2,269169	59,23296
Bicskei járás	77	33,96336	1,728765	64,30788
Nagykőrösi járás	132	22,69441	1,262325	76,04326

10.8. melléklet

GINI együtthatók, mellékszámítás

Megnevezés/Évek	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Vállalkozások száma	0,520	0,522	0,521414	0,522953	0,523618795	0,525	0,528025	0,525511	0,526057	0,524263	0,524314	0,520017
Értékesítés nettó árbevétele	0,6672	0,66210	0,655678	0,644888	0,645743326	0,6431	0,645148	0,642556	0,641532	0,645579	0,650739	0,647379
Bruttó hozzáadott érték	0,6287	0,6377	0,636767	0,626616	0,624521962	0,623	0,619144	0,619255	0,617353	0,615882	0,617651	0,619132
Foglalkoztatottak száma	0,524	0,524	0,521129	0,51992	0,523003139	0,524	0,526	0,526105	0,527274	0,529126	0,530531	0,527251

10.9. melléklet

Hoover indexek a KKV-k nettó árbevétele, bruttó hozzáadott értéke, és foglalkoztatottainak száma és a KKV-k száma alapján számított Hoover-index alakulása

év	árbevétel	bruttó hozzáadott érték	foglalkoztatottak
2008	25,21197	18,58823	5,1542
2009	24,14428	20,45185	5,232641
2010	24,00422	20,14019	5,140095
2011	22,63862	19,11606	5,315506
2012	22,17029	18,41415	5,405919
2013	21,9053	17,61867	5,455845
2014	21,51455	17,27831	5,429232
2015	21,2644	17,49991	5,496247
2016	21,50294	17,54452	5,493721
2017	21,91738	17,13151	5,764577
2018	22,46559	17,40943	5,666456
2019	22,33245	18,26439	5,489086

11. Köszönetnyilvánítás

Köszönetem fejezem ki kutatási témavezetőmnek, Dr. Kincses Áronnak a Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet egyetemi docensének, egyben a Központi Statisztikai Hivatal Szakstatisztikai Igazgatóságot irányító elnökhelyettesének, aki szorgalmával, kitartó munkájával és lelkiismeretes hozzáállásával, rendkívüli elfoglaltsága ellenére, saját Tudományos Akadémiai Doktori címének megszerzése mellett mindvégig példaképemül szolgált a doktori értekezésem alatt. Mindemellett köszönettel tartozom számára és Dr. Tóth Géza, a Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet egyetemi docensének a doktori értekezésemben foglalt statisztikai elemzési módszerek alkalmazásában nyújtott segítségükért és iránymutatásukért, a közös munkáért, a közös cikkek írásában nyújtott mindig pontos és precíz elméleti és módszertani alapokért, javaslatokért, Kissné Kovács Eszter kolléganőmnek a dolgozat olvasó-szerkesztő munkálataiban végzett közreműködéséért.

A Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet minden munkatársának, a szakmai fejlődésem és munkám, valamint a doktori disszertációm írásában nyújtott támogató hozzáállásukért.

Végül, de nem utolsó sorban köszönetem fejezem ki a Miskolci Egyetem Hantos Elemér Gazdálkodás- és Regionális Tudományi Doktori Iskola minden tanárának és oktatójának és drága családomnak, férjemnek és kisfiamnak, akik mindvégig támogattak arra irányuló elhatározásomban, hogy a dolgozatom megírásával pontot teszek a doktori iskolában folytatott tanulmányaim végére.